

Kazalo

Sodobnost 5

maj 2024

Uvodnik

*Mojca Pišek: Odprte žile
postsocialistične Evrope* 483

Mnenja, izkušnje, vizije

Gaja Kos: Ciao, Bologna! 495
Nara Petrovič: Več kot igra 501

Pogovori s sodobniki

Kaj je narobe s slovensko kulturo in
kako bi to lahko popravili?
*Dušan Merc, Tanja Petrič, Aljaž Koprivnikar,
Vinko Möderndorfer, Peter Semolič,
Valentina Smej Novak* 517

Sodobna slovenska poezija

Nina Kremžar: Neznanke 533

Sodobna slovenska proza

Zala Vidic: Zadeva: Prošnja za nakup stolov 540
Neva Lučka Zver: Sveta Teodora 544

Tuja obzorja

Marek Šindelka: Napaka 556

Sodobni slovenski esej

Ivan Verč: Klice tihe pripadnosti 570

Razmišljanja o(b) knjigi

- 584 *Helena Koder: San Michele* ali življenje neke knjige

Sprehodi po knjižnem trgu

- 600 Nataša Konc Lorenzutti: Senca brez
človeka (*Majda Travnik Vode*)
605 Jani Virk: Vrnitev domov (*Gašper Stražišar*)
Dušan Šarotar: Nikomah poroča
608 (*Lara Gobec*)

Mlada Sodobnost

- 613 Darja Marinšek: Pozabljiva stonoga
(*Alenka Urh*)
Jurij Bobič, David Krančan: Mala Mara
616 (*Katja Štesl*)

Gledališki dnevnik

- 620 *Matej Bogataj*: Ko ugasnejo luči

In memoriam

- 628 *Žiga Valetič*: Manca Košir (1948–2024)

Uvodnik

Mojca Pišek Odprte žile postsocialistične Evrope

*Kako je Eduardo Galeano napovedal
prihodnost Slovenije, ko je govoril
o zgodovini Latinske Amerike*

Foto: Carlos David

Za tiste, ki vidijo zgodovino kot tekmovanje, sta zaostalost in revščina Latinske Amerike zgolj posledica njenega neuspeha. Izgubili smo; zmagali so drugi. Toda zmagovalci so zmagali zgolj po zaslugi našega poraza: zgodovina podrazvitosti Latinske Amerike je, kot je rekel nekdo, ključni del zgodovine razvoja svetovnega kapitalizma. "Naš poraz je bil vedno impliciran v zmagi drugih; naše bogastvo je vedno ustvarjalo našo revščino s tem, ko je hranilo prosperiteto drugih – imperijev in njihovih lokalnih nadzornikov. V kolonialni in neokolonialni alkimiji se zlato spremeni v staro železo in hrana v strup." Potosí, Zacatecas in Ouro Preto so postali opustošeni labirinti globokih, praznih predorov, iz katerih so vzeli plemenite kovine; propad je bila usoda čilenskih nitratnih pamp in amazonskih kavčukovcev. Severovzhodni brazilski sladkorni pasovi, argentinski pasovi drevesa *quebracho* in skupnosti okoli z nafto bogatega jezera Maracaibo so se boleče ovedli smrtnosti bogastva, ki ga narava podari, imperializem pa si ga prisvoji. Dež, ki namaka središča imperialistične moči, utopi širna predmestja sistema. Na enak način in simetrično je dobro počutje naših dominantnih razredov – dominantnih navznoter, dominiranih od zunaj – prekletstvo naših množic, ki so obsojene na obstoj kot tovarne živali.

Eduardo Galeano: *Odprte žile Latinske Amerike*

Iz perspektive Latinske Amerike, regije, kjer so ekonomska, politična, kulturna in vednostna avtonomija od globalnih imperialnih sil že stoletja osrednja politična agenda vseh progresivnih gibanj, se kaže najbolj neizprosna podoba postsocialistične Evrope. Ko so evropske države druga za drugo opuščale socializem in ga nadomeščale z novim prostotržnim redom, so se hkrati, namerno ali ne, z vsako državotvorno gesto v obliki pisanja ustav in zakonov postopoma odpovedovale avtonomnemu delovanju njenih državljanov navznoter in avtonomnemu delovanju svoje države navzven. Iz Latinske Amerike, kjer je politična avtonomija pojem, ki vrti planete in nagiba Zemljino os, se jasno vidi, kako je vzhodnoevropska obremenjenost z etnonacionalno suverenostjo v resnici piarovska akcija, *spin*, ki prikriva, da je bila z odpravo socializma odpravljena tudi vsaka oblika politične in gospodarske suverenosti državljanov teh držav. Monoetnični državni projekt se je kljub vzpostavitvi etnonacionalnega identitetnega težišča in okrepitvi domoljubne suverenistične retorike izkazal za politično in gospodarsko podreditev centrom moči v Evropi in Severni Ameriki, za revazalizacijo regije, ki se je na tovrstno vlogo morda res *hlapčevsko* privadila v stoletjih predhodne evropske zgodovine, kot trdi eden od bolj fatalističnih poskusov tvorjenja nacionalne mitologije.

Leto 1988: Mednarodno podprti plebisciti uradno konča vojaško diktaturo v Čilu, začne se miren prehod države v obdobje demokratične vladavine. Vojaska diktatura Augusta Pinocheta je le ena v vrsti kampanj politične represije pod imenom Operacija Kondor, ki so jih v Argentini, Boliviji, Braziliji, Čilu, Paragvaju in Urugvaju v sedemdesetih in osemdesetih izvedle južnoameriške desničarske diktature s podporo ZDA, s ciljem eliminacije levičarskih aktivistov in zatrtja socialističnih idej.

Sebi in drugim odgovorno avtonomno geopolitično pozicioniranje je neskončno naporno in za bdenje nad njim ni veliko kandidatov. Odrekla se mu je jugoslovanska politična elita po Titovi smrti, odrekla so se mu komunistična vodstva vseh vzhodnoevropskih držav, odrekle pa so se mu pozneje tudi nove družbene elite v novi Evropi – in si prav s tem prislužile pokroviteljski vzdevek “nova Evropa”. Nova: mlada, neizkušena, potrebna vodenja. Ta strah pred vožnjo lastnega državnega vozila se uteleša v hitrem aspiracijskem premiku k evropskim naddržavnim in transatlantskim vojaškim integracijam, k cilju pridružitve elitnim klubom, za katerega je bila rezervirana vsa politična domišljija med letoma 1991 in 2004. Vstop v Evropsko unijo je statusni uspeh, ki v realekonomskega smislu prinese naslednjo fazo odprtja vrat globalnemu kapitalu v zameno za dostop do evropskih skladov, vstop v monetarno unijo in pridobitev *evropskega*

državljanstva. Integracija v zvezo Nato prinese obljubo obrambe v primeru hipotetičnega sovražnega napada na kontinentu, na katerem istočasno obvelja, da je nova vojna med evropskimi državami nepredstavljiva. Države nove Evrope v resnici ne vejo čisto dobro, kaj natanko bi same s sabo, ko so enkrat končno suverene in kapitalistične, torej svobodne.

Leto 1991: Kuba po razpadu ključne gospodarske partnerice Sovjetske zveze stopi v obdobje intenzivne diverzifikacije svoje ekonomije s poudarkom na biotehnologiji in turizmu. Slednji do leta 1995 zamenja sladkornotrsko industrijo kot glavni vir državnega prihodka. Po sprejemu vrste okoljevarstvenih zakonov sredi devetdesetih Kuba do leta 2006 postane edina država na svetu, ki izpolnjuje definicijo trajnostnega razvoja Razvojnega programa Združenih narodov.

Enačenje osebne svobode s potrošniško in podjetniško svobodo je sploh ključno za opustitev socializma, druga ključna zmota je enačenje demokracije s političnim liberalizmom, parlamentarizmom in državljan-sko participacijo na volitvah. Historična stvarnost socialistične demo-kracije, kakršna je bila denimo utelešena v demokratičnem odločanju znotraj delovnih organizacij in so jo državljani uresničevali znotraj jugo-slovanskega projekta, postane ne le stvar pozabe, pač pa tudi tabu, nekaj, kar se v omikanih družbah ne omenja. Med demokracijo in socializmom se v javnem mnenju razvežejo vse dotedanje povezave, četudi se medtem demokracija v kapitalizmu izkazuje za farso: odločanje na volitvah vsakih nekaj let je v skorajda absurdnem razkoraku s prejšnjo stvarnostjo frek-ventne, marsikje vsakodnevne participacije v demokratičnem procesu. Ponuja se misel, da je bila Jugoslavija morda opuščena prav zato, ker je bila politična avtonomija posameznika v njej prevelika in je nalagala preobilje odgovornosti. Sploh Jugoslovani in še prav posebej Slovenci, ki jim je bil čez zahodno in severno mejo pogled široko odprt na kapitalistično družbo, so se lahko vnaprej podučili – lekcije niso nujno vzeli na zavedni ravni –, da je posameznik znotraj kapitalizma ne le veliko manj odgovoren družbi in veliko bolj samemu sebi, pač pa je tudi veliko manj avtonomen v makro- in mikropolitичnem smislu. Višja raven človekovih pravic in svoboda tržne pobude sta kompenzacija za popolno odsotnost možnosti, da bi posamez-nik v kapitalističnem družbenem redu učinkovito participiral kot politični subjekt, med drugim z možnostjo vplivanja na njegov temeljni ustroj.

Leto 1998: Izvolitev marksista Huga Cháveza za predsednika Venezuele naznanja začetek "rožnate plime", vala progresivnih, levih in levosredinskih vlad, ki bo v nekaj letih zajel večji del Latinske Amerike.

Kapitalizem tako na individualni kot na družbeni ravni deluje na avto-pilota. V njem posameznika kot zasebnika in posledično tudi kot politični

subjekt uravnavajo veliko bolj elementarne, v veliki meri tudi zgolj osnovne telesne potrebe. Za doseg eksistenčnega minimuma posameznik v kapitalizmu porabi veliko več energije, kot je za to porabi posameznik, ki ima privilegij življenja v funkcionalnem socializmu: za potrebe po jesti, piti, imeti streho na glavo, imeti dovolj časa za počitek in regeneracijo. Posameznik v socializmu porabi tudi manj resursov za sekundarne potrebe, saj sta sodelovalnost in komunitarnost vgrajeni v sistem. Opravljanje dela ni namenjeno le zaslužku za pokritje osnovnih življenjskih potreb, pač pa prispeva k dobrobiti celotne družbe in s tem pri delavcu utrjuje občutek prispevanja k skupnemu družbenemu cilju. Delovna kultura brez tekmovalnosti utrjuje socialne vezi. Medtem ko kapitalizem posameznika pogosto izčrpa že pri osnovah, da za nadstavbo ne ostane ne časa ne energije, socializem temelji na prostem času, ki omogoča razmišljanje, prosto vandranje, prevpraševanje, revolucioniranje, neprestano izboljševanje razmer.

Leto 2002: Izvolitev levičarskega predsednika Lule (Luiz Inácio Lula da Silva) pomeni začetek vrste socialnih reform, ki so milijone Brazilcev potegnile iz revščine, Brazilijo pa postavile v elitni klub vzhajajočih ekonomskih velesil.

Morda je prav to tisto, kar od socializma ljudi nazadnje odvrne: to, da ga je treba kar naprej spreminjati, da bi deloval. In da ga je treba tudi takrat, ko že deluje, stalno prilagajati novim družbenim pogojem, kar terjajo državljansko politično participacijo, ki je večinoma hkrati participacija v ekonomskih posledicah političnih eksperimentov. Poravnava s političnimi avtomatizmi in kapitalskim determinizmom Zahoda je sicer prinesla nove frustracije in negotovosti ter novo realnost maničnega izbiranja med neizbirami. A hkrati je prinesla zagotovilo funkcionalnosti, ki jo potrjuje vrsta zgledov uspešnih zahodnih držav, s tem pa nekakšen mir: dobo brez velikih in težkih odločitev, brez notranjega nemira, dobo brez globokega razmišljanja, čas, ko se je mogoče nasloniti in končno zanesti na večstoletno zgodovino kapitalizma, kakršen je zrasel iz evropskih kolonialnih projektov. Želja po tem, da družbenega in političnega ne bi bilo treba kar naprej na novo izumljati, da ne bi bilo več treba konstruktivno kritizirati in da se nam ne bi bilo več treba učiti iz lastnih napak, je bržkone v veliko večji meri gonilo opustitve socializma in restavracije kapitalizma kot domnevna ljubezen ljudstva do svoboščin in performativne udeležbe v spektakelski parlamentarni demokraciji, za katero je trideset let pozneje jasno, da stranke v njej zastopajo izključno interese kapitala in ne ljudi.

Leto 2005: Onkolog Tabaré Vázquez postane prvi levičarski predsednik Urugvaja v zgodovini države in za svojo prioriteto razglasi boj proti skrajni revščini. Ko Vázquez leta 2015 začne še svoj drugi predsedniški mandat, ki ga prevzame

od svojega prav tako socialističnega kolega, nekdanjega revolucionarja in političnega zapornika Josėja "Pepeta" Mujice, velja Urugvaj poleg Čila za ekonomsko najbolj stabilno državo na kontinentu.

Slovenski suverenizem temelji na ideji zgodovinske pripadnosti Slovencev zahodnemu svetu (ki je včasih – odvisno od domoljubne šole – zgolj pripadnost srednjeevropskemu kulturnemu prostoru), ki da naj bi bila z izletom v socializem samo na kratko prekinjena. Obrat proti zahodu, ki je po učinku predvsem obrat od solidarnosti z evropskim ideološkim vzhodom in globalnim jugom, je v slovenskem domoljubnem diskurzu razumljen kot povsem naraven in edini mogoč, slovenska majhnost ter njena geografska in kulturna *vmesnost* pa temu mišljenju odlično asistirata. V tem diskurzu so kot eden od virov slovenskega suverenizma razumljene tudi v socializmu domnevno nespremenjene potrošniške navade Slovencev, ki jih je omogočila *naravna vez* Slovencev z zahodnim načinom življenja, kakor se uteleša v med socializmom praktično neprekinjenem dostopu do zahodnih trgov, dobrin in kulturnih vplivov. Konzumerizem Slovencev v Trstu, Gorici, Lipnici in Gradcu je za slovensko zadevo tako rekoč konstitutiven, na podoben način, kot se v nacionalističnem diskurzu kot izrazito hvalevreden in pozitiven element obravnava v socializmu neprekinjena naslonjenost slovenske intelektualne sfere na zahodno teorijo. Ta španovijska prepletenost konzumerizma po zgledih z zahoda in *zahodne misli* v službi nacionalnega mitotvorja ni nedolžna, saj njuna zvezanost onemogoča kritično refleksijo potrošniških in nacionalističnih revolucij, ki jih je vzhodni in jugovzhodni Evropi prineslo leto 1989, in v javnem prostoru ostajajo tabu tema. Igor Štiks v eseju *Evropa izven dosega: mit o zedinjeni Evropi*, ki ga je leta 2021 objavil spletni portal Disenz, ugotavlja, da sta se gospodarska in politična podrejenost, ki so ju državljani postsocialističnih držav dosegli z nekritičnim uvozom zahodnjaškega modela liberalne demokracije in neoliberalne ekonomije, naselili tudi v kulturno in intelektualno uklonitev. Še zdaleč ni šlo le za lovljenje produkcijskih in potrošniških standardov ter izboljševanje gospodarskih kazalnikov. Spremeni se odnos do vednosti: Marx, Engels, Gramsci in Luxemburg nenadoma postanejo zaprašeni, akademski krogi pa zaprisežejo klasikom liberalizma in svečenikom neoliberalne misli.

Leto 2006: Izvolitev Michelle Bachelet Čilu prinese prvo žensko predsednico in prvo socialno demokratinjo na tem položaju ter pomeni celjenje ran – njen oče Alberto Bachelet je bil kot general v službi socialističnega predsednika Salvadorja Allendeja mučen in ubit pod Pinochetovim režimom.

Profesorji in mentorji družboslovnih smeri študentom danes v branje ponujajo izključno tuje akademike zahodnoevropskih in severnoameriških šol, in to celo tistim, ki raziskujejo jugoslovanski ali sovjetski socialistični svet – kakor da bi Francozi, Angleži in Severnoameričani res lahko bolje ubesedili našo lastno izkušnjo. Občutenje lastne intelektualne inferiornosti se kaže v podcenjujočem odnosu do akademskega trusta nekdanje Jugoslavije in njene intelektualne dediščine, četudi gre za enega ključnih virov kritike kapitalizma in antikolonialne misli, ter v isti sapi navdušenem prebiranju antikapitalističnih klasikov zahoda. Lep primer tega je v zadnjih letih priljubljenost sicer izvrstnega dela *Vrnitev v Reims* Didierja Eribona med slovenskimi bralci, ob kateri se ustvarja vtis, da se lahko trideset let po opustitvi lastnega socializma o razrednih temah in delavskem boju kaj naučimo le od avtorjev z zahoda. Podcenjujoč ali morda zgolj nezaupljiv odnos do lastnega znanja, do lastne sposobnosti mišljenja, do *lastnih možganov* se še utrjuje v politikah neoliberalizacije in periferizacije v znanosti, ki sredstva usmerjajo izključno v raziskovalne projekte s poudarjeno zahodno liberalno agendo, ki afirmirajo imperialistične odnose med državami oziroma regijami.

Leto 2006: Aktivist za pravice domorodcev, sindikalist ter kritik zunanje in korporativne politike ZDA Evo Morales zapriseže kot predsednik Bolivije ter začne zemljiško reformo in politiko redistribucije dobičkov od črpanja naravnih virov v tej surovinsko izjemno bogati državi, oboje v prid najrevnejše, pretežno domorodske populacije.

Štiks v omenjenem besedilu: “Metanje klasikov marksistične, neomarksistične in kritične marksistične misli s polic je pripeljalo do pretresljive intelektualne obubožanosti regije, stanja, ko njeni intelektualci, pisatelji, umetniki in učenjaki pretežno niso zmožni na izviren način analizirati socio-ekonomskega in kulturnega stanja svoje današnje družbe ter ustvariti samostojne javne pozicije, ki bi lahko imela širši družbeni in politični vpliv.” Za to, pravi Štiks, bi morali kritično analizirati sodobni evropski kapitalistični red, namesto da ga malikujejo, po terminologijo in pojme pa bi morali v arzenal točno tiste vednosti, ki smo jo kot družba zavrgli z dekomunizacijo in desocializacijo družbe.

Leto 2007: Ekonomist Rafael Correa postane predsednik Ekvadorja na krihli kampanje, v kateri obljubi obračun z Mednarodnim denarnim skladom in Svetovno banko. V svojih dveh predsedniških mandatih prekine potekajočo privatizacijo ključnih nacionalnih surovin: vode, nafte in plina.

V ničemer se odpoved lastnemu mišljenju in opustitev lastne naracije ne kaže bolj kot v revanšizmu nad socialistično in komunistično zgodovino

regije, ki jo z navijaško podporo jedrne Evrope izvaja postsocialistična regija sama. Evropska unija si je v polnem zavedanju intelektualne uklonljivosti svojega vzhodnega obrobja omislila povsem nepotreben ideološki revanšizem s svojim enačenjem fašizma, nacizma, stalinizma, komunizma in socializma kot "vseh totalitarizmov 20. stoletja". Slovenija (ki je bila leta 2009, ko se je sprejemala *Resolucija evropskega parlamenta o evropski zavesti in totalitarizmu*, edina nekdanja jugoslovanska republika v Evropski uniji) je bila razumljivo pod velikim pritiskom, tako zunanjim kot notranjim, ki jo je silil in jo še naprej sili k temu (primer ruske invazije v Ukrajini), da v deklarativnem podpiranju *zahodnih vrednot* ne zaostaja za vzhodno-evropskimi tekmicami z bistveno grenkejšo izkušnjo komunizma. Resolucija ne vleče nobene ločnice med sovjetskim modelom komunizma, ki je v veliki meri nadzoroval in s tem onemogočal državljanske svoboščine, ter jugoslovanskim socializmom, za katerega delovanje je bila ključna visoka stopnja politične in nenazadnje tudi ekonomske avtonomije državljanov. Slovensko podpisništvo te resolucije je sploh absurdno, saj so z njim fašistični in nacistični okupacijski in raznarodovalni zločini v eni potezi izenačeni z dokumentirano zgodovinsko izkušnjo egalitarne, večkulturne in samopreskrbljene Jugoslavije, ki je na globalnem političnem odru aktivno podpirala složen razvoj vseh narodov sveta.

Leto 2007: Cristina Fernández de Kirchner postane druga predsednica države v zgodovini Argentine, po Isabel Perón, ki jo je s položaja odnesel vojaški udar leta 1976. Kirchner je podobno kot Perón oblast "podedovala" od moža – Néstor Kirchner se za drugi mandat ni potegoval – in nadaljevala s peronizmom, politiko, v katere središču sta subvencioniranje osnovnih dobrin in nacionalizacija ključnih državnih virov.

Na seznamu zločinskih ideologij 20. stoletja pripravno manjka kapitalizem. Kot manjka tudi neokolonializem, ki se ga še naprej aktivno poslužujejo nekatere evropske države, medtem ko mnoge druge svoje družbeno bogastvo dolgujejo prav stoletjem kolonialnega izkoriščanja bogastva drugih narodov. Latentni podpori temu bi v jedrni Evropi morda rekli "evropska zavest". Prav te države, ki so jim antikolonialistična gibanja v Afriki in Aziji vzela precej vetra iz jader, so hitro našle nove ideologije, pod zastavo katerih so lahko vzpostavile nove modele ekstraktivizma. Ena teh ideologij je ekonomska globalizacija, ki je delo v industriji preselila tja, kjer ga je mogoče čim bolj učinkovito in čim ceneje izkoriščati. Druga je ideologija evropske unifikacije, ki jo napove liberalizacija postsocialističnih ekonomij po letu 1991 in se potrdi z več fazami širitve Evropske unije po letu 2004. Regija pravilno prepozna, da sicer nima litija, bakra, zlata,

srebra, banan ali kave, ima pa v primerjavi z Zahodno Evropo cenejšo delovno silo, in to na samem pragu Evrope, predvsem pa visoko razvito industrijo in stabilne javne sisteme, ki so težko čakali, da njihovo delovanje zunanji strokovnjaki *optimizirajo* ter dobičke od tega spravijo v svoj žep. Ob vsem tem postsocialistična Evropa trdno verjame, da ekstraktivizem velja le za banane, baker ter ostale naravne vire, surovine in blago ter da razprodaja pridobitev socializma ni ekstraktivizem, pač pa pravična trgovina v korist vseh členov od proizvajalca do končnega kupca. Razprodaja svojih draguljev močno pod ceno je postsocialistično Evropo duhovno povezala z globalnim jugom. Naivnost glede tega, ki se kaže kot prepričanje, da je regija v eni od zadnjih faz razprodaje nekdanje družbene lastnine nazadnje končno *zahodna*, je iz postsocialistične Evrope napravila tragično junakinjo lastne ideološke transformacije.

Leto 2015: Ustavna obtožba proti Lulovi socialistični naslednici Dilma Rousseff po desetletju "rožnate plime" naznanja reakcionarni odgovor nanjo v obliki vzpona konservativnih neoliberalnih politik v Latinski Ameriki. "Modro plimo" prinašajo Mauricio Macri v Argentini, Sebastián Piñera v Čilu, Jair Bolsonaro v Braziliji, Guillermo Lasso v Ekvadorju in Iván Duque v Kolumbiji.

Demonizacija socializma nazadnje morda služi predvsem temu, da čim dlje odlaga neodložljivo. Demagoško enačenje politične ideje socializma z avtoritarno naravo oblasti v socializmu je usmerjeno v mlajše generacije, pri katerih se trudi čim bolj zatreti neobremenjeno radoveden pogled na političnoekonomsko idejo socializma. Vsemu trudu "združene Evrope" in "evropske zavesti" navkljub se dogaja prav to. Zahod oziroma *zahodnjaštvo* je po prelomu v novo tisočletje postalo negativna geopolitična, kulturna in duhovna kategorija, postalo je sinonim prokapitalizma, belega supremacizma in rasizma, evropo- in zahodnocentričnosti ter izkoriščanja globalnega juga in vzhoda v globalizirani neoliberalni ekonomiji. Obrabili se niso le ideološki koncepti kapitalističnega zahoda, pač pa se vedno bolj kaže, da evropski in neevropski socializmi 20. stoletja niso *izgubljena desetletja*, pač pa izkustva, ki implicitno in eksplicitno ponujajo modele za sodobne politične prakse, naj se današnja progresivna gibanja tega v polnosti zavedajo ali pa se sploh ne.

Leto 2018: "Rožnata plima" v svojem drugem valu obliva dele Latinske Amerike, ki jih dotlej še ni oplazila. Andrés Manuel López Obrador, znan po kratičnem vzdevku AMLO, postane prvi socialistični predsednik Mehike, ki v ospredje svojih politik postavi interese Mehičanov pred interesi kapitala, javne investicije in progresivne socialne reforme.

Boleče absurdno in spet tragikomično je, da je po mitologiziranem padcu Berlinskega zidu kot sinonima socializma prav na novo ideološko utrjeni zahodni svet začel množično producirati neomarksistično teorijo. Podpira jo praksa. Osamosvojitelske generacije širom po regiji so se na desetletja varčnega socializma odzvale z desetletji potrošniške plehkosti in nekritičnega konzumerizma, ki se kažeta tako individualno kot družbeno: od fiksacij na nepremičnine in osebna vozila prek vzhodnoevropske potovalne vneme, zdaj ko so meje prosto pretočne in so Vzhodnoevropejci končno svobodni, do razumevanja odpiranja novih poslovalnic Hoferja, Lidla, Ikee in Decathlona na obrobjih mest kot znakov družbenega napredka. Mlajše generacije na zahodu medtem na ozadju okoljske, podnebne in splošne družbene krize vse bolj prevprašujejo kapitalizem, se vse bolj odpovedujejo konzumerizmu in stvaroljubju kot življenjskemu smotru ter sočasno oblikujejo progresivne socialne prakse, ki sicer večinoma nosijo nova, posodobljena imena (skupnostno delovanje, kolektivne kuhinje in vrtovi, zadruga, kooperative, samooskrba, trajnostni razvoj, okoljevarstvena gibanja in državno vodene okoljske politike, univerzalni temeljni dohodek, krajši delovni teden itd.), a so iz postsocialistične Evrope videti nenavadno znane. Razdvojenost Evrope ostaja: Zahodna Evropa je zdaj toliko bolj progresivna, kolikor bolj nase jemlje socialistične prakse, medtem ko je Vzhodna Evropa še naprej obravnavana kot regresivna za vsako preostalo sled socializma, ki je morda ostala v njeni ekonomiji ali družbi. Moderna Evropa je perfekten sistem dveh modalitet, primer popolnega dualizma dveh entitet: stara Evropa se lahko svobodno spogleduje z idejami bolj pravične družbe, medtem ko je nova Evropa postala zastavonoša najbolj divjih oblik neoliberalnega kapitalizma.

Leto 2021: Na krilih glasov revnih delavcev s podeželja, ki se v veliki meri identificirajo kot domorodci, je za predsednika Peruja izvoljen sindikalist in socialist Pedro Castillo. Po le dobrem letu dni je prisiljen razpustiti kongres in sestopiti z oblasti, saj se na njegovo namero družbene redistribucije zasebnih dobičkov od enormnega mineralnega bogastva Peruja izrazito sovražno odzivajo opozicija in mediji, ki v razslojenem Peruju notorično predstavljajo "belo elito".

Entuziastična vzhodnoevropska restavracija kapitalizma je eden od tirov, po katerih se je neoliberalni kapitalizem v Evropi in svetu zapeljal v novo tisočletje. Samokolonizacija celotne regije je kapitalizmu pomagala umetno podaljšati njegovo življenjsko dobo na tisti točki, ko se je že začel njegov zaton. In tako se tudi postsocialistična Evropa, ko pride do socializma danes, nazadnje zgleduje po starih kapitalističnih deželah oziroma tamkajšnjih progresivnih gibanjih, vsem svojim izkušnjam in praktičnemu

znanju navkljub. Z večjo relevantnostjo in popularnostjo socialističnih idej na ozadju podnebne krize, ki je v resnici globalna kriza človeštva kot posledica kapitalizma, se za postsocialistično regijo začneja nov krog posnemanj – tokrat progresivnih socialnih modelov, ki so pogosto globoko zakoreninjeni v revidirani in posodobljeni tradiciji socializma, tudi in predvsem sovjetskega in jugoslovanskega, in so jim kar naenkrat pritaknili pridevnik *zahodni*. Pristanek na dogmatizem ideje, da je kapitalizem zmagal nad komunizmom in socializmom, ki sta za vedno izginila z radarske slike nekje v Bermudskem trikotniku let 1989, 1990 in 1991, se kaže kot dvojna, trojna tragika, katere izvor je odpoved lastnemu glasu v spominjanju in zgodovinenju polpreteklih družbenih in političnih dogajanj. Včeraj socialistična Evropa je iz krogotoka progresivne socialistične zgodovine izstopila prav v trenutku, ko je bilo najbolj pomembno, da potrpi in počaka, da se globalna politična plima spet obarva rožnato.

Leto 2021: Drugi val “rožnate plime” pljuske v Srednjo Ameriko, kjer v Hondurasu izvolijo svojo prvo predsednico, Xiomaro Castro, ki v ospredje postavlja boj proti ameriški militarizaciji Hondurasa in polaganje temeljev za demokratično socialistično državo.

Postsocialistična Evropa iz svoje na novo naučene evropocentrične perspektive na Latinsko Ameriko gleda kot na tretji svet, s katerim nima nič (več) skupnega. A regija, ki se je v unikatnem zgodovinskem procesu samokolonizirala, zato da bi lahko ena ali dve generaciji živeli dobro, ter Latinska Amerika, ki ima na hrbtu poltisočletno zgodovino kolonializma, ki ga zaokrožuje stoletje severnoameriškega intervencionizma, sta si bolj podobni, kot je postsocialistični svet pripravljen priznati. Postsocialistična regija se je s tem, ko je zavrgla trajnostne pridobitve socializma in jih zamenjala s hitrimi rešitvami kapitalizma, na ironičen način poravnala z latinskoameriško izkušnjo. Za hip, v začetku devetdesetih, sta obe regiji svobodno zadihali, po tem ko so na obeh straneh Atlantika popadali enopartijski, avtoritarni in diktatorski režimi, ter se složno zazrli v “krasni novi svet” globalne trgovine, nenehne rasti in brezmejne svobode tako ljudi kot kapitala.

Leto 2022: Kot predsednik Čila zapriseže prvi “milenijski predsednik” Gabriel Boric s programom, ki se osredotoča na socialno pravičnost, človekove pravice, varstvo okolja in feminizem.

Zgodovina obeh regij je stekla v ločenih smereh, ko v Latinski Ameriki po le nekaj letih *optimizma devetdesetih*, ki v aspiracijskem (višjem) srednjem razredu postsocialistične Evrope fantazmagorično traja naprej, ugotovijo, da je socializem več kot očitno odgovor na odprta vprašanja,

kako nadoknaditi zaostanek v splošni blaginji. Iz periferne položaja v globalnem ekonomskem redu se je mogoče dvigniti le s pomočjo socializma. To dokazujejo vsi evropski socialistični eksperimenti, ki so tem, danes kapitalističnim državam prinesli relativno blagostanje, ki so ga države nato lahko unovčile na razprodajah družbenega premoženja, medtem ko danes najboljši argument za socializem ponuja kitajski gospodarski bum. *Rožnato plimovanje*, ki v valovih prinaša leve, socialistične in progresivne vlade po kontinentu, je odgovor na skoraj dvesto let Monroejeve doktrine, ki je ideološki temelj za politični intervencionizem in ekonomski ekstraktivizem ZDA v Latinski Ameriki. *Rožnata plima* spodmakne tla tudi evropocentričnemu romantiziranju *divjega latinskoameriškega zahoda*, kjer naj bi bile politične spremembe mogoče le s prevrati in revolucijami. Vse leve vlade v Latinski Ameriki v tem tisočletju so bile izvoljene na demokratičnih volitvah, mnoge večkrat zapored ali pa po takem ali drugačnem premoru vnovič.

Leto 2022: Gustavo Petro, nekdanji član gverilskega gibanja M19, postane prvi levičarski predsednik Kolumbije v vsej njeni zgodovini. V ospredje postavlja agrarno reformo v prid večje socialne enakosti, varovanje okolja ter boj proti "narko-fevdalizmu" in desničarskim paravojaškim skupinam, ki ga omogočajo.

Potrebujemo več socializma, da si bomo lahko na koncu privoščili nekakšen kapitalizem, najbolje kapitalizem s človeškim obrazom, je spoznanje, ki je preoblikovalo politično življenje v Latinski Ameriki v minulih dveh desetletjih. Neoliberalni kapitalizem tam preprosto ne deluje, saj so države preveč revne, da bi si ga lahko privoščile; najprej morajo zgraditi svojo lastno bazo, ki bo odpravila temeljno neenakost, kakršno proizvaja od zunaj vsiljeni kapitalizem, ki regijo ekonomsko izčrpava. Da je do družbenega bogastva mogoče na le dva načina, progresivna gibanja v Latinski Ameriki zelo dobro vedo: ena pot je kolonialno prisvajanje bogastva drugih, druga je vzpostavitev antiimperialistične socialistične ekonomije.

Leto 2022: Za novega starega predsednika Brazilije je izvoljen veliki politični povratnik svoje dobe Lula, katerega priljubljenosti ni škodovalo niti prestajanje zaporne kazni po politično motivirani obsodbi zaradi korupcije. Dela se loti, kjer ga je pustila njegova prav tako politično preganjana socialistična naslednica Dilma Rousseff – pri novem krogu progresivnih in okoljevarstvenih reform. V mednarodni politiki si za cilj zada povezovanje Latinske Amerike in globalnega juga v želji njegove večje odpornosti na pritiske z globalnega severa.

Medtem ko si Latinska Amerika in celoten globalni jug po stoletjih podrejenosti svoj glas in zastopstvo samih sebe počasi, a vztrajno jemlje nazaj, je postsocialistična Evropa prenehala praviti lastno zgodbo,

odpovedala se je razglašanju *nepričljubljenega mnenja*, z ideološko uklonitvijo pa je iz rok izpustila tudi nadzor nad lastno ekonomskopolitično prihodnostjo. Odpрте žile Latinske Amerike so postale odpрте žile postsocialistične Evrope. Njene tranzicijske *razvojne* strategije, ki temeljijo bolj na predaji kot prodaji premoženja, prosti dostopnosti virov najboljšemu kupcu in stekanju kupne moči prebivalcev k tujim korporacijam, nikoli niso predvidele dolgoročne ekonomske suverenosti. Ceno revazalizacije lokalnih ekonomij na svojih ramenih že nosijo mlajše generacije, ki se kot prve po stoletju rasti blagostanja iz generacije v generacijo soočajo s slabšo kvaliteto življenja ter bistveno manjšo eksistenčno varnostjo. Iz splošne pavperizacije celih generacij se ponuja neizogiben sklep. V generaciji ali dveh, sploh ko bo biološko presahnil še s spominom armiran optimizem osamosvojiteljskih generacij, bo socializem znova edina politična izbira, ki bo omogočila družbeno regeneracijo. Ko bo slovenska družba preveč revna, da bi si še lahko privoščila kapitalizem, se bo socializem vnovič začel kazati kot privlačna možnost ureditve družbenih odnosov.

Mnenja, izkušnje, vizije

Gaja Kos

Ciao, Bologna!

Večina tako ali drugače delujočih na področju mladinske književnosti vsako pomlad veselo pričakuje Bologno, s čimer nimamo v mislih samega mesta (kak kapučino v centru seveda tudi, *assolutamente*), pač pa seveda Bolonjski knjižni sejem, največji sejem otroških in mladinskih knjig na svetu. Z eno besedo – raj za ljubitelje ustvarjalnosti za otroke in mlade, tako besed kot podob, ki so pogosto neločljivo povezane. Pogovori med kolegi se pogosto že kak mesec prej obvezno vrtijo okoli vprašanj A greš v Bologno? Kako greš v Bologno? Za koliko dni? Imaš hotel že rezerviran? ipd. In tako je vsako leto, ko je v igri čisto “navadna” Bologna; letos, ko je bila Bologna za nas BOLOGNA, saj je bila Slovenija častna gostja 61. edicije sejma, na katerem smo morali pustiti kar najboljši vtis (in odtis), pa je bilo sploh veselo, ne le kak mesec prej, ampak smo, vsaj nekateri, takoj ko smo “oddelali” Frankfurt, že delili čas na pred Bologno in po Bologni, v smislu, po Bologni bo vse drugače, malo se nam bo sprostilo, lažje bomo zadihali. Zdaj že lahko napišem – no, ja, glede tega smo bili (nekateri) mor-da nekoliko preveč optimistični, ampak nič hudega, pred nami je poletje, v katerem bo vse drugače, malo se nam bo sprostilo, lažje bomo zadihali ...

Za začetek nekaj splošnih ugotovitev in opozorilo, da pričujoči zapis zajema predvsem vtise, občutke, opažanja, želje in kar je še teh kategorij podpisane in torej ni objektivno (strokovno, novinarsko ali kakšne druge stroge sorte) poročilo s terena. Torej, splošna opažanja – v zvezi

s Frankfurtom je bilo nedvomno veliko več pompa tako doma kot v tujini (tako v nemških in drugih tujih medijih kot na samem sejmu) in zanj je bilo tudi mnogo (mnogo) več denarja in kadra na Javni agenciji za knjigo. O Bologni se je govorilo manj in predvsem manj časa (če odštejemo dejstvo, da smo na ta dogodek čakali vrsto let in da so nekateri s pripravami dejansko začeli že pred več leti; se je pa zato še tako rekoč tik pred zdajci veliko ugibalo, predvsem o programu, ki ga je nameravala Slovenija v končni fazi izpeljati), pa tudi na spletni strani sejma je bila, roko na srce, informacija o državi častni gostji precej neizpostavljena, kar mi je dalo misliti, da je za nas stvar veliko večja kot za sejem. No, pa saj je logično; že res, da smo imeli naziv "častni", a vendarle smo bili le ena izmed približno stotih držav in regij (kar je skupaj nanese kar 1523 razstavljalcev!). A še nekaj je res, na kar je vseskozi opozarjala tudi direktorica Javne agencije za knjigo, Katja Stergar – sejma imata precej različen značaj, državi častni gostji pa so na voljo tudi povsem različna navodila, podpora in ponudba s strani organizatorjev. Nekaj smo o tem lahko slišali, ker pa ozadij in okoliščin ne poznam dovolj natančno in ker si nima smisla zastavljati vprašanja, kaj bi bilo, če bi v Bologni gostovali prej kot v Frankfurtu, kot je bilo prvotno tudi zamišljeno, bom strnila nekaj vtisov o tem, kako se je uspelo Sloveniji predstaviti s približno desetkrat manj finančnega vložka in neprimerno manjšo ekipo kot v Frankfurtu in kako je nasploh utripala letošnja Bologna.

Zame je bila letos posebna že zato, ker sem bila na sejmu prvič vse od otovoritve pa do zadnjega dne, ko veliko razstavljalcev, očitno že omaganih po vseh sestankih, sprejemih, napol poslovnih večerjeh in bogsigavedi čem vsem še, že okoli poldneva prazni police stojnic in polni škatle s knjigami, ki bodo morda nekoč stale v knjigarnah in knjižnicah kakšne tuje dežele, morda pa tudi ne, odvisno, kako uspešni so bili agenti, založniki ali uredniki pri prodaji avtorskih pravic. Skratka, v četrtek sem bolj kot kar koli drugega samo še malo tavalala po deloma praznih halah, ki so puščale vtis zapuščenosti in utrujenosti; slednja se je lotevala tudi mene, in sicer v kombinaciji z občutkom rahle frustriranosti, ki me neprijetno obide na čisto vsakem (tujem) sejmu – kako za vruga vse to absorbirati? Po kakšnem ključu naj jemljem knjige v roke? Je takole sploh možno dobiti nekakšen pregled, zaznati kakšen trend? Bolj sistematično sem si ogledala knjige (viseče s stropa na prekratkih vrvicah), ki so se uvrstile na "BRAW Amazing Bookshelf", med katerimi je tudi slikanica brez besedila Marte Bartolj *A smo že tam?*. Gre za izbor top sto knjig in štiridesetih držav (kontekst: na razpis prispe 3355 knjig 810 založnikov iz 65 držav!), ki so se potegovala za nagrado BolognaRagazzi Awards, o kateri je presojala

komisija, v kateri je bila tudi Tina Bilban. In ne samo mimogrede, tudi v komisiji za Andersenovo nagrado smo imeli slovenskega predstavnika, Pavleta Učakarja; če omenjenim prištejemo še Ano Maraž, ki je razstavljala na Bolonjski razstavi ilustracij, Slovenci torej tudi takole zaznamujejo Bologno! Hm, bi morala tule pisati o Andersenovi nagradi (pisatelj Heinz Janisch iz Avstrije in ilustrator Sydney Smith iz Kanade), nagradi Astrid Lindgren (Indigenous Literacy Foundation iz Avstralije), slikanicah brez besedila, stripih, nagrajenih leposlovnih in poučnih knjigah? Ah, preveč je vsega in premalo časa (prostora)! Na koncu kapituliram tudi na terenu in si privoščim eno *calzone*. Mimogrede, s tega stališča je domači dogodek Bologna po Bologni, ki nam na nekaj policah Konzorcija ponudi izbrane zanimivosti in nagrajene knjige z Bolonjskega sejma, odlična pogruntavščina (če drugega ne, lahko preveriš, kaj vse se ti je izmuznilo, če si bil pravo Bologno primoran izpustiti, je pa še toliko bolj dobrodošlo), a bo menda letos nepreklicno potekala zadnjikrat.

Če se vrnem k tavanju – tega si lahko privoščim zato, ker na sejmu nikoli nisem v vlogi prodajalke in nakupovalke avtorskih pravic, pač pa v svojih običajnih vlogah, torej v vlogi literarne kritičarke, urednice, avtorice in prevajalke, a do letos nikoli aktivno, pač pa kot opazovalka. V imenu vseh štirih me seveda vselej zanima, kaj je novega, posebnega, odbitega (na lovu za tem sem vedno in povsod), zanimivega, zadovoljna sem, če najdem kaj, kar mi da nekakšen poriv v kreativnem smislu, pa četudi le skrbno shranjen za čase, ko bom imela spet čas razvijati lastne ideje in besedila. Ena izmed “težav” Bolonjskega sejma se pokaže, ko želiš kakšno knjigo kupiti, denimo z idejo, da bi jo bilo vredno prevesti, ali pa zgolj iz prepričanja, da jo enostavno nujno moraš imeti – večina “prodajalcev” obžalujoč ali pa tudi ne odkima, češ, ne prodajamo knjig, ampak avtorske pravice. Tako ti preostane le še sejemska knjigarna, ki pa je založena, no, to je bržkone premočna beseda, recimo, da premore bolj kot ne le knjige v italijanščini; lani sem si jih sicer nekaj omislila, letos pa ni nobena do te mere pritegnila moje pozornosti, da bi čutila neustavljivo potrebo po nakupu, je pa nekaj primerkov prišlo do mesta v galeriji mojega telefona, kjer čakajo na natančnejšo proučitev ali naročilo prek Amazona. Če je torej ena od stvari, ki jih pogrešam, bolj razširjena možnost nakupa knjig, so druga točka, ki mi nekako umanjka, otroci. Narava Bolonjskega sejma je povsem poslovna, kar pomeni, da se sejem noben dan ne odpre za najširšo javnost, a ko pomislim na toliko zakladov na enem kupu, se mi manjkajoči otroci kar malo zasmilijo (tega seveda ne zapisujem kot obiskovalka sejma, ki ji je bila zelo po godu postpandemična “zračnost”, pač pa kot ljubiteljica knjig,

prepričana, da morajo biti otroci, če naj tudi sami to postanejo, čim večkrat obkroženi s knjigami, pa tudi z ustvarjalci; in kje je tega na pretek, če ne na največjem sejmu otroških knjig?!). Torej, ostala sem pri tavanju po sejmišču – tega je bilo kljub večjemu številu dni, ki sem jih imela na voljo, letos manj kot običajno (oziroma je bilo zavoljo siceršnje zaposlenosti letos res v večji meri tavanje kot raziskovanje), ker sem bila v nekaterih vlogah (ali njihovi kombinaciji) izjemoma vendarle aktivno udeležena v sejemskem in obsejemskem dogajanju.

Akcija se je začela že prvi dan, takoj po otvoritvi sejma, ko smo imeli kuratorji razstave slovenske knjižne ilustracije z naslovom *And then what happens?* skupinska vodstva po razstavi. Ker sem imela torej privilegij, da sem bila članica kuratorske ekipe – ob Tini Bilban, Suzi Bricelj, Tanji Komadina, Ivanu Mitrevskem in Mariji Nabernik – in bila torej aktivno udeležena pri zasnovi razstave oziroma pri izboru ilustratorjev in njihovih del, bo, kar koli bom o razstavi zapisala, seveda povsem pristransko, a ker je predstavljala velik (največji?) delež našega častnega gostovanja, mimo nje vseeno ne morem. Naj začnem z ugotovitvijo, da je nekaj videti opremljen prostor na *renderju* in nekaj čisto drugega v živo; baldahin, ki sta si ga zamislili arhitektki Sara Badovinac in Sara Škarica, v katerem naj bi bilo predstavljenih dvanajst izpostavljenih ilustratorjev, je bil že na zaslonu videti zanimivo in dobro, v realnem prostoru pa je prav zares pravljično zaživel in vsekakor dodobra markiral prostor, ki nam je bil dodeljen. Ta je tako rekoč ob vhodu na sejmišče, kar pomeni, da skorajda hočeš nočeš moraš mimo – mimo že, a verjamem, da je prav iz radovednosti, kaj skriva srebrni baldahin, marsikdo svoj korak namensko usmeril proti njemu. Verjamem pa tudi, da nihče, ki se je, pa naj bo namenoma ali po naključju, znašel v njem, pa tudi na vzporednem delu razstavnega prostora, kjer se je predstavilo še dvaintrideset ilustratorjev (na t. i. razgrnjenem katalogu pa je bilo vseh skupaj kar 59), ni bil razočaran, pač pa nasprotno, da so bili vsi očarani. Takšni so bili namreč odzivi obiskovalcev; tuji, ki so se zbrali na prvem vodstvu po razstavi, so dobesedno vsrkavali predstavitev ilustratorjev (tiste, ki so bili prisotni, smo namreč prosili, da svoje ustvarjanje na kratko predstavijo sami) in zastavljali vprašanja, tako da je bilo predvidene pol ure odločno premalo; enako se je izkazalo tudi na obeh vodstvih prvega dne za slovenske obiskovalce, ki so v Bologno tako rekoč le za nekaj ur skočili z dvema avtobusoma – prve so priganjali zato, da bi na vrsto prišli drugi, slednje pa zato, ker jih je čakal avtobus. In tako smo morali s težkim srcem tako rekoč sredi besede ustavljati naše ilustratorje, ki so se vsi po vrsti blazno simpatično in kajpada tudi zanimivo razgovorili, in avtobusne

potnike dobesedno pri(e)ganjati od ilustracije do ilustracije. Se je pa že na prvem vodstvu pokazalo, na kaj smo vsi skupaj pozabili – na mikrofona in ozvočenje, s katerim bi bila vodstva normalno slišna. V tem pogledu nam je sicer priročna “prepišna” lokacija povzročala dodatne težave, ampak z napenjanjem glasilk in stalnim pozivanjem ljudi, naj prekršijo vsa pravila osebne distance in se čim bolj nagnetejo okoli govorca, je nekako šlo, ni pa bilo idealno.

Na srečo podobe glasno govorijo tudi same in ob vsej raznovrstnosti poetik, tehnik in pristopov, kar je – pestrost, torej – tudi ena od specifik domače knjižne ilustracije, so imeli obiskovalci kaj videti in slišati. Kadar koli sem šla mimo našega razstavnega prostora, je vrvel od ogledovalcev in tudi pri prodajnem pultu ni bilo zatišja, kar pomeni, da je Sloveniji očitno uspelo ustvariti nekaj, kar je padlo v oči in pritegnilo. Če bo komu ostalo v dolgoročnejšem spominu, toliko bolje. Temu bi torej menda lahko rekli: cilj uspešno dosežen. Verjamem, da je imel kdo tudi pripombe, se s čim ni strinjal in bi kaj naredil drugače, jasno, a prevladujoče navdušenje in nasploh dobro razpoloženje, ki sta vladala med domačimi (tu mislim slovenskimi, ne italijanskimi) obiskovalci, sta bila lepo nalezljiva. O zanimanju za (našo) ilustracijo, ilustratorje in striparje so nenazadnje pričali tudi zelo lepo obiskani pogovori, delavnice in drugi dogodki, na katerih so sodelovali. Kot moderatorica enega izmed njih lahko omenim samo nekoliko nadležen običaj, da želijo Italijani dogodke, kljub temu da potekajo v angleščini, tolmačiti tudi v italijanščino, kar v praksi pomeni, da tako rekoč polovico dragocenega časa, v katerem bi gostje gotovo kaj zanimivega povedali, “požre” tolmač, da ne omenjam, da ob stalnem čakanju na prevod zelo slabo (ali sploh ne) zaživi spontana debata. Pa da ne bom samo o nas ... V neposredni bližini naše razstave je bila tudi nepogrešljiva velika razstava skrbno izbranih ilustracij Bolonjskega sejma, na kateri se je letos predstavljala tudi Ana Maraž z ilustracijami iz knjige Majde Koren *Protideževna juha*. Razstava ima izjemno težo, saj se je nanjo uvrstilo le 79 ilustratorjev od 3520 prijavljenih, in je prava paša za oči; od genialnih konceptov do genialnih realizacij, ki morajo končati vsaj v telefonski galeriji, če že na domači steni nikoli ne bodo (le redke so izjeme, ki opazovalca pustijo razmeroma hladnega).

Kakor koli že, zalotila sem se, da že lep čas pišem le o ilustraciji in ilustratorjih – kje pa so slovenski pisatelji? To vprašanje se je seveda zastavljalo že pred odhodom v Bologno in nekaterim tudi v Bologni, a kakšne resne javne debate ni doseglo, morda vendarle tudi zaradi pojasnil, da Bolonjski knjižni sejem, tudi zaradi svoje zaprte narave, na samem sejmišču ne

ponuja prav veliko odrov ali drugih prizorišč, ki bi bili namenjeni avtorjem, da Italijanom na lokacijah po mestu nima smisla ponujati avtorjev, ki nimajo prevodov v italijanščino in da tudi za slednje v nekaterih institucijah (knjižnice, knjigarne, morda še kaj drugega?), ki so jim bili nastopi slovenskih avtorjev menda ponujeni, s strani lokalnih organizatorjev ni bilo zanimanja. In, nenazadnje, da je v Bologni pač vselej fokus prav na ilustraciji. Osebnostno, tudi kot avtorica, argumente razumem in se mi zdijo smiselni – dejstvo je, da zanje (za nas) v smislu prepoznavnosti v tujini (ne le hipne, za čas enega nastopa) največ lahko naredijo agenti, založniki ali uredniki s prodajo avtorskih pravic v tujino. Tudi v Italijo, kjer (še) nismo prav zelo prisotni. Če se bo letošnja Bologna (in nasploh prihajajoči sejmi) po tej plati izkazala za (nadpovprečno) uspešno, bomo lahko rekli, da je imelo naše častno gostovanje tudi dejanski učinek. Prav tako, če si bo kakšen tuj založnik zaželel katerega od naših ilustratorjev, čeprav moramo biti, rečeno malo zares in malo za hec, glede na dolge čakalne dobe pri najboljših s temi željami že kar malo previdni. In prav tako, če si bo kateri od tujih udeležencev konference o dobrih praksah s področja promocije branja *We love reading*, ki je kot del predstavitve Slovenije kot častne gostje v organizaciji slovenske sekcije IBBY in Društva Bralna značka Slovenije potekala v centru mesta v knjižnici Salaborsa, katerega od naših projektov vzel kot model za kakšen soroden projekt v svoji deželi. V nasprotnem primeru bo šla letošnja Bologna mimo predvsem v znamenju veselja in ponosa na lastno delo ter, domnevam, razrahljanih živcev ekipe Javne agencije za knjigo, pa vendar tudi kot dokaz, da se lahko z majhnim finančnim vložkom pusti vsaj dober vtis, če že ne odtis.

Seveda bi si lahko zastavila še kakšno vprašanje, pomodrovala o tem, kaj bi bilo, če bi ..., o delovni vnemi, (ne)povezovanju, komunikaciji, časovnicah, odsotnostih in prisotnostih, a ker mislim, da je Slovenija svoje gostovanje vendarle častno opravila, ne bom. Naj ostanejo dober občutek in lepi spomini na kak večerni aperol spritz v dobri družbi somišljenikov, torej ljubiteljev otroških in mladinskih knjig, zdaj pa novim zmagam naproti, da bomo imeli tudi na naslednji Bologni kaj pokazati, pa čeprav zgolj v intimi nacionalne stojnice.

Mnenja, izkušnje, vizije

Nara Petrovič

Več kot igra

21. decembra 2023 je trinajstletni Willis Gibson dosegel sveti gral Tetrisa: "obrniti" je to priljubljeno računalniško igrice. Sredi osemdesetih let jo je Aleksej Pažitnov zasnoval tako, da jo je nemogoče premagati, ker je na najvišji stopnji preprosto prehitra. In res, "obrniti" Tetris se je zdelo nemogoče še v začetku leta 2023. Kako neki je po tolikih letih nekomu vendarle uspelo?

Če ste kdaj igrali Tetris – in težko verjamem, da ga nikoli niste –, veste, kako dobre reflekse potrebujete in kako težko je like, sestavljene iz štirih kvadratkov (t. i. tetromine), pravočasno zavrteti in postaviti na ustrezno mesto, kajti vsakih nekaj stopenj se hitrost poveča. Po že tako bliskoviti osemindvajseti stopnji se na devetindvajseti hitrost *podvoji* in igranje postane praktično nemogoče. Dolga leta je ta stopnja veljala za t. i. *kill-screen*. Igralci so vseeno vztrajno poskušali igrati naprej, čeprav je za človeške oči, prste in reflekse devetindvajseta stopnja dolgo ostala neigriva. Tudi najvišji možni rezultat, 999.999, je šele leta 2009 prvi dosegel Harry Hong.

Leto zatem so prvič organizirali svetovno prvenstvo in začela se je nova doba tekmovalnega Tetrisa. To je res čuden "šport", saj se je svetovno prvenstvo začelo po tem, ko je prvi igralec dosegel maksimalen možni rezultat, tekmovalje poteka na tehnologiji iz prejšnjega stoletja: na originalni različici konzole Nintendo iz leta 1989 in na zaslonu s katodno cevjo.

Na tekmovanjih vse bolj zmagujejo mladostniki, ki leta 2010 še niti v vrtcu niso bili.

Kaj bi si mislil ljubitelj avtomobilskih dirk izpred petdesetih let, če bi izvedel, da se jih smejo udeleževati samo starodobniki iz leta 1939? Model Alvis s 4,3-litrskim motorjem iz tega leta je sicer že dosegal hitrost sto osemdeset kilometrov na uro in pospeševal do sto v manj kot osmih sekundah, zato bi na dirki verjetno prekašal štirideset let mlajšega fička. Ampak v sedemdesetih letih so se po cestah podili že dosti zmogljivejši avtomobili, recimo slavni porsche 911, da lamborghinija countac niti ne omenjam.

Pri računalniški tehnologiji v zadnjih štiridesetih letih je bil razvoj še veliko hitrejši. Zakaj torej ne bi mogli v Tetrisu tekmovati vsaj z boljšo grafiko in lepšimi barvami? Seveda bi lahko, ampak bolj ko razmišljam o tem, bolj se mi zdi izbira starega Nintenda stilska in celo romantična. Go in šah v klasični izvedbi še vedno igramo na lesenih ploščah, čeprav so nam na voljo ekrani z ločljivostjo super HD in nas v obeh igrah računalniki prekašajo. Boti lahko igrajo Tetris v nedogled, a ljudje smo ljudje in izvorni Tetris je izvorni Tetris. Ko so zaživel dinozavri, enoceličarji niso izginili; ko so svetu zavladali sesalci in so dinozavri izginili, so enoceličarji vztrajali in še kar bodo, tudi po tem, ko bomo izginili ljudje. Nekaj takega je izvorni Tetris: enoceličar med sesalci. Bil je prva igrice, ki so jo kozmonavti igrali v vesolju, in ne bi me čudilo, če jo bodo iz čiste romantike prvo igrali tudi na Marsu.

Najbolj privlačno pri klasični Nintendo različici Tetrisa je to, da vrsta izzivov ni zrežirana, ampak je naključna. Igralci morajo premagati ovire, ki so stranski učinki tehničnih napak in improvizacij, v katere so bili programerji prisiljeni zaradi omejitev takratne tehnologije. Ti stranski učinki niso nič kaj drugačni od evlucijskih, ki so po verigi dogodkov botrovali razvoju človeka.

Nekaj inovacij pa je klasični Tetris vendarle doživel. Zdaj na tekmovanjih šteje točke tudi od milijona naprej. Pri tako hitri igri je števec seveda ključen! Ko je Donald Milokanović v tekmovalnega fička namestil motor suzuki GSX-R 1000, je moral dodati tudi ustrezen merilec hitrosti (mimogrede: ta fičko bi gotovo pustil za sabo alvina 4,3). Tudi današnji igralci Tetrisa potrebujejo nove števece, prišli so že do osem in več milijonov točk, kar je možno zaradi drobnega popravka v programski kodi. A Tetris je obenem ohranil tehnične "napake", ki ravno zato, ker niso načrtovane, prinašajo razburljive izzive.

Za premagovanje teh izzivov je zaslužna izvirnost v rabi igralne konzole. Leta 2011 so prvi igralci z običajno rabo tipk pokazali, da je Tetris možno

igrati tudi na devetindvajseti stopnji, ampak za to, da so dosegli enaintrideseto stopnjo, so potrebovali sedem let! Devetindvajset let je trajalo, da je kak igralec zanesljivo presegel devetindvajseto stopnjo. Vesolje se (očitno) igra z nami!

Raba konzole se je najprej spremenila s tehniko "hipertapkanja", s katero so igralci do leta 2020 zmogli doseči osemintrideseto stopnjo. Potem je prišla še novejša tehnika "rolanja" in napredovanje je postalo skokovito, pa vendar se je ob koncu leta 2022 ustavilo pri petindevetdeseti stopnji.

Ves preostali napredek, vključno z Willisovo "zmago" nad Tetrisom, se je zgodil tekom leta 2023. Najprej se je nekaj igralcev prebilo do stoosemintridesete stopnje. Po tej so trčili ob naslednji zid, povezan s čudnimi barvami likov zaradi problema v programski kodi. Posebej težavne so se izkazale stopnje med stošestinštirideseto in stooseminštirideseto, saj se tam nekateri tetromini obarvajo tako temno, da so na črnem ozadju praktično nevidni.

17. novembra 2023 je igralec z vzdevkom PixelAndy prvi dosegel stooseminštirideseto stopnjo. Igralci so vedeli, da jih samo še sedem stopenj loči od možnosti, da dosežejo *kill-screen*. Justin Yu, zmagovalec svetovnega prvenstva leta 2023, je začel v živo predvajati vsakdanje poskuse, da bi dosegel sanjski mejnik. Že prvi večer se mu je pridružil Willis in se, na začudenje vseh, prvi prebil do stotriinpetdesete stopnje! Če se vam vrti v glavi od naštevanja vseh teh stopenj in imen igralcev, prosim, potrpite samo še malo, bližamo se koncu zgodbe!

Le nekaj dni pozneje je Willis na stosedeminpetdeseti stopnji Tetris tudi "obrnil" in se zapisal v zgodovino: izbrisala se je vrstica, ekran je zmrznil, glasbo je zamenjal zategel pisk in Willisu se je zmešalo od navdušenja. Zmagoviti video si je na kanalu Youtube ogledalo več kot dva milijona radovednežev. Igričarski svet, vključno s snovalci Tetrisa, se je poklonil izjemnemu dosežku. Napisanih je bilo na stotine, če ne na tisoče člankov, posnetih še več kratkih filmov (npr. *After 34 years, Someone Finally Beat Tetris*, po katerem povzemam rdečo nit dogodkov). Pridružujem se navdušenim komentatorjem, toda zame je zgodba o izjemnem dosežku predvsem odskočna deska za poglobljeno razmišljanje o ljudeh in veselju, igri in entropiji, puritanstvu in globalnem segrevanju.

Tetris bo živel naprej. Še si je možno izmišljati nove izzive, denimo po stopetinpetdeseti stopnji početi prav obratno, kot je storil Willis, ko je namerno izpraznil vrstico, ob kateri je ekran zmrznil. Igralci se lahko poskusijo temu načrtno izogibati skozi vseh preostalih sto stopenj, in če se jim to posreči, se bodo po dvestopetinpetdeseti stopnji znašli spet na

začetku, na stopnji nič. Igričarji temu novemu nedosegljivemu (oziroma še nedoseženemu) cilju pravijo "ponovno rojstvo" in menijo, da ga je možno doseči le s skupnim prizadevanjem, ne s tekmovanjem posameznikov drugega proti drugemu. Če kaj takega ne bo uspelo Willisu, bo pa kakšni ekipi trinajstletnikov čez leto ali dve, morda s kakšno povsem novo tehniko.

Ko bodo tisoči "obračali" Tetris, takrat bo na teh dosežkih zraslo nekaj, kar je trenutno nepredstavljivo. Tetris je bil programiran, da vedno premaga človeka, potem ga je človek vendarle pretental, naslednji korak je, da skupaj zakorakata v novo dobo, kar je znak svojevrstne enakopravnosti med človekom in računalnikom. Simbolično je krepiti to vez na ravni tehnologije iz leta 1989, ne iz leta 2024. Nekako tako je, kot če bi se računalniki in ljudje povezovali na celični ravni, kjer je meja med identitetami zabrisana in računalnik človeku ni grožnja (in obratno). Morda se v tem igrivem svetu od nekod pokaže duh Alana Turinga, da s štiridimenzionalnim tetrominom počisti neke nepričakovane vrstice tako na ekranih kot v človeških glavah.

V Tetrisu se dogaja nekaj podobnega kot v biologiji, kjer se molekule postavljajo v vzorce, se igrajo z lastnimi tehničnimi napakami in z mutacijami gradijo nepričakovane novosti. Igralec skrbi za notranjo homeostazo sistema, da prihajajoči liki odteka enako hitro, kot pritekajo. Bojevati se mora proti entropiji. Tega mikrokozmosa inovativnosti ni težko omalovaževati, ker gre na videz za banalno igrico, ampak kdor se Tetrisu posmehuje, se prikrajšuje za povsem verjetno perspektivo, da je vse v vesolju igra.

S te perspektive je razumno predlagati, da razvoj igranja k razvoju družbe doprinese več kot vase zazrto gospodarstvo in v egoizem zasidrana politika. S samo spremembo perspektive seveda nimamo možnosti vplivati na zakonitosti in pravila, lahko pa skozi igro odpremo pot domišljiji, da drugače preprimemo gumbe in ustvarimo poseben prostor, v katerem lahko pretenamo vsaj nekatere zakonitosti in pravila. Tega ne storimo zato, da bi si jih podredili, ampak zato, da bi z njimi sodelovali v igri, ki nas povezuje.

Ko sem zaključeval ta esej, sem sedel na breg rečice in opazoval njen tok, da umirim ideje, ki so mi plesale po glavi. Še pred dvema dnevyoma se nisem mogel uvesti na svojo najljubšo skalo, ker so po obilnem deževju čeznjo pljuskale blatne, penaste vode. Ko se je reka dovolj umirila, me je povabila k sebi. Še vedno je bila toliko jezna, da se po njeni gladini niso mogli poditi vodni drsalci, a nežni vrtinec med skalo in obalo se je vendarle naredil.

Kakor reka poganja ta vrtinec, da na videz stoji na mestu, poganja tudi moje misli, čeprav na videz sedijo negibne nekje na robu nemirnega duha. Samo po osamljenem topolovem listu na gladini vem, da voda kroži. List se odmakne od žuborečega toka reke, upočasni, ko se bliža obali na desni, se rahlo zaziblje, ko zavije proti skali in pohiti nazaj proti toku. Ustrašim se, da ga bo žuborenje odneslo, toda ne, pohiti na desno, se umiri, odplava še en krog ... in še en, in še en ...

Potem me začne motiti, da je list tako ujet. Pograbil palico in jo prečno pomohim čez žuborenje in vrtinec. List uide, a se kot nalašč upre moji zaroti in se po čudnem poskoku med penami vrne k skali. Odmaknem palico in spremljam, kako se ves tresoč vrtinči pod menoj, preden se umiri in najde svoj stari ritem v zavetnem vrtincu, ki ga še naprej poganja brzeča reka.

Zavem se, da je načrtovanja v zgodbi življenja ravno toliko, kot lahko za reko rečem, da si sama načrtuje svojo strugo. Utiranje struge se dogaja tako, da se reka odziva na teren in teren na reko, pri čemer ni prostora za nadvlado enega nad drugim. Reka in teren se morata najti nekje na sredini, čeprav drži, da je reka dejavnik, ki teče, teren pa je pretežno statična podlaga. Reka oblikuje teren, a tudi teren oblikuje reko. Ples njune vzajemnosti gradi vijugasto linijo, h kateri se stiskajo naselbine in velemesta že od pradednin, prav tako se k tej isti črti stiska življenje nasploh. K njej se stiskam jaz, ker mi je všeč ta skala in mi gre na živce vrtinčenje topolovega lista. Tako kot deroči tok reke ob zavetnem kotičku skupaj z listom poganja tudi moja čustva, prosta energija poganja vse življenje na Zemlji. S prosto energijo nas, seveda, obliva žareče Sonce.

Ko so ljudje začeli kopati namakalne kanale, utrjevati bregove rek in jezer, preusmerjati potoke in hudournike, graditi jezove za akumulacijska jezera, so v načrtih včasih sledili logiki vode, premnogokrat pa tudi ne. Želja je bila dominirati. Podcenjevali so stopnjo devetindvajset, ko se že tako drastični tokovi podvojijo. Žal se morajo zgoditi povodnji, da doživimo divjo naravo, kako razmetava naše tetromine naokrog. Z načrtovanjem lahko sile narave do neke mere ukrotimo, toda ne smemo se izneveriti njeni temeljni programski kodi, vključno z navideznimi napakami, če se želimo izogniti uničujočim posledicam, ki jih prinašajo občasne entropijske klofute: orkani, potresi, vulkani, poplave, segrevanje ozračja ...

Ena zgodovinskih smernic znanosti je, da je treba vihravo naravo ukrotiti, sicer ni mogoče izboljšati življenja ljudi. Radikalni futuristi (in ob tem optimisti) si predstavljajo, da bo človeštvo navsezadnje razkrinkalo skrite pasti v programski kodi veselja, ga "obrnilo" in si ga podredilo. Nekaj podobnega si predstavlja tudi religija, le da se "obračanja" veselja loteva

s pomočjo domišljijjskih vsemogočnih likov in se presežnost dogaja v on-stranstvu. Ker obljubljenega mesije še kar ni, je religija izgubila primat in se nas večina zateka k znanstvenim obljubam, a tudi tu ni vse romantično.

Vse bolj se zdi, da veselja, enako kot Tetrisa, ni mogoče “obrniti”, to lahko dosežemo le subjektivno, z naravnostjo perspektive, skratka s tem, kako si razlagamo pojem “obrniti”, kam ga sami postavimo v sicer neskončni zgodbi. Lahko si izmišljamo nove načine igranja znotraj igre same, s čimer lahko življenje postane lepo tudi takrat, ko je grozovito grdo. Igrice so mlajše sestre umetnosti in nam pri tem pomagajo prav toliko kot dobre knjige, predstave, koncerti in filmi.

Evolucija je enako kot programerji Tetrisa varčevala z viri in tako ustvarila razburljive uganke na poti preseganja prav teh omejitev. Iz teh ugank lahko naredimo cilje in jim pripišemo poseben pomen, kot počnejo vse človeške kulture in s tem gradijo pisane skupnostne identitete, kajti “obračanje” življenja je nujno skupinska igra. Čeprav se nam zdijo mnogi cilji sprva nedosegljivi, se lahko urimo v novih veščinah, daj jih nazadnje vendarle dosežemo.

Prav nedosegljivi cilji so gonilo razvoja, ne tisti, s katerimi se ubadamo dnevno: z umivanjem zob (zmanjkalo je paste!), zajtrkom brez kruha (spet je splesnel!), prometnim zamaškom na poti v službo in tečno šefico (ravno danes ji je morala crkniti mačka!). Seveda je mogoče iz vsega tega narediti igro – in iz igre celo posel –, še iz hrane in pijače se da, celo iz dihanja! Oseba prostranega duha bo znala tudi nujnosti opravljati, kot da so igra. Dobra igra se vedno dobro prodaja, posebej če je nekje pred igralcem na videz nerešljiva stooseminštirideseta stopnja, ki ga hkrati straši in privlači.

Nič od tega, o čemer pišem, ni zraslo na mojem zelniku. Samo iz znanih tetrominov postavljam neke nove nebotičnike in upam, da me kmalu doleti blagoslovljeni tetromino I, da jih vse podrem (saj nebotičnikov v resnici ne maram, niti med igranjem Tetrisa niti sicer). Na Vzhodu sem se naučil, da znanje ni neskončno nalaganje informacij v zdolgočasene možgane. Znanje je prav toliko praznjenje kot polnjenje. Genialni znanstveniki in filozofi premorejo izjemno lastnost, da njihov duh občasno poskoči in se neobičajno zavrtinči, ob tem povzroči praznino, v kateri se zalesketa silhueta nove tehnike, kako spretnjeje igrati življenje. Ne hipertapkanje ne rolanje se nista rodila iz akademskega študija načel Tetrisa in slepega ponavljanja za drugimi. Človeštvo je na Zemlji že precej tisočletij in je načela inovativnosti spoznalo že davno, tudi to, da je inovativnost izjemno zvesta svoji bitnosti, zato jo je nemogoče načrtno obvladovati. Prišla bo in šla kot muza, ko ji

bo to ustrezalo, (skoraj) nikoli pa, ko po njej hlepimo. Tudi to je sestavni del igre, ki se mu modrec nasmiha, ko potrpežljivo čaka na muzin dotik.

Starovedska filozofija razlaga igro kot najvišjo stopnjo duhovnosti. Brahman je resda podstat vsega, kar obstaja, prav tako zajema prvinsko samozavedanje kozmosa (brezoblično in dolgočasno), toda ko se izrazi v vseh odtenkih v živi stvarnosti, postane *lila*, dinamična igra božanskih pojavnosti. Ljudje te pojavnosti slikamo antropomorfno, saj sicer za nas ne bi imele smisla. Mislim, da imamo vso pravico igrati se z Božjo igro tako, da prinaša veselje nam samim. Z amorfnim brahmanom nimamo kaj početi, niti zaznati ga ne moremo, kaj šele, da bi ga lahko opisali. Če si mi Njega ne moremo predstavljati, potem On nas ne more ustvariti. Če se mi ne znamo igrati z Njim, se On ne zna igrati z nami.

Seveda zmore kaj takega blekniti le nasmejani jogi s Himalaje. No, tudi marsikateri pogan bi to zmoget, toda v črno zavite religije, ki se jemljejo smrtno resno, so poganstvo povozile in igrivost odrinile na obrobje. Igre se je treba sramovati, mislimo že mnoga stoletja. Prepričani smo, da se moramo resnobno osredotočati na "bistvene" plati vsakdana (skratka na dolgočasnosti, povezane s hrano, pijačo, otroki in streho nad glavo) ter da si nekaj malega časa za igro lahko puritansko odtrgamo šele po pregaranem tednu – in se ob tem počutimo vsaj malo krive. Razpuščene bakanalije, kakršnim so se vdajali Rimljani, so v krščanski zgodbi o božanski igri le naoljen tobogan v pekel. V islamu si jih smemo oziroma si jih celo moramo predstavljati, saj nas čakajo po smrti, ampak le, če bomo za življenja bogaboječi in krepostni. V vsakem primeru je lahkoživa igra le izjemoma primerna za tukaj in zdaj.

Če se izrazim natančneje: razsipavanje z energijo, da bi se igrali, je v dominantnih svetovnih religijah moralno oporečno. Kariera inženirja ali zdravnika vedno zaseda višjo stopničko kot kariera glasbenika ali nogometaša. A skušnjava vseeno zmaguje! Igra nas posesa vase, da postanemo odvisniki, še toliko bolj, če se ji upiramo. S puritansko moralo smo igro resda preoblikovali v posel (da si očistimo vest), pa vendar to ničesar ne spremeni. Danes je športna industrija globalno vredna (po različnih ocenah) med pol in ena in pol trilijona dolarjev, a kolikor koli se jo trudimo zakrinkati v nekaj resnega, otroška igrivost buta na gladino.

Ko igra postane delo, izid ni nujno enak kot takrat, ko delo postane igra. Profesionalni šport je tako tekmovalen, da morajo tudi najbolj talentirani garati, da bi bili konkurenčni. Pa še nekaj je: kdor nima ustreznih predispozicij in talenta, preprosto ne bo zmagoval, naj še toliko trenira. Kar velja,

jasno, tudi za igralce Tetrisa, zato so zmagovalci tako mladi. Med igralci Tetrisa bo gotovo vse več takih, ki ga bodo "obrnili", upam le, da jih ne bo pogoltnil resnoben profesionalizem, kakršen duši igrivost v športu.

Čarobno je spremljati sproščenega športnika med igro. Ne samo športnika, tudi inženirja, umetnika ali znanstvenika. Še najbolj pa duhovnika. Enkrat sem župniku, ko je prišel mimo, prinesel čaj v skodelici, ne da bi pogledal, kaj piše na njej. Opazil sem šele, ko jo je držal in proti meni obračal hudomušno sliko z napisom: "Jaz sem poreden fant!" (Pač smo imeli šaljive skodelice v kredenci.) Videl je, da mi je nerodno, premeril sliko in mi vrnil ravno prav hudomušen nasmeh, da sem se še sam nasmejal. Črne halje ne ubijejo igrivosti v vsakomer in vedel sem, da je tudi v cerkvi dovolj takih, ki bi se nasmehnili ob izjavi: "Če si mi Njega ne moremo predstavljati, potem On nas ne more ustvariti."

Tok reke ustvarja strugo, milijarde let razvoja biologije ustvarjajo stabilno ekosistemsko homeostazo, padanje tetrominov ustvarja okvire in strategije igre, samozavedanje ustvarja svetove abstrakcij, v kakršnih se gibljem jaz, ko pišem ta esej, in vi, ko ga berete. Pravi čudež je, da zmoremo ljudje zakodirati svoje misli v čačke na papirju tako, da jih nekdo drug prepozna in si naslika vsaj približno to, kar smo hoteli naslikati. V svojem pisanju sem vesel, če kdo med vrsticami dojame kaj širšega in globljega, kot sem nameraval zapisati, ker odmev v bralčevem duhu zazveni tako globoko. Kakor je iz mene privrel tale esej po branju reportaž o Tetrisu.

Priznam sicer, da sem ravno takrat bral tudi lahkoživ članek o tem, da je veselje natančno umerjena igrača. Vsi delčki se skladajo med seboj in hkrati mistično prelivajo kot v kalejdoskopu. Ni pomembno, kakšna sila je navila elektrone, nabila protone in podžgala fotone, da se podijo med supernovami in črnimi luknjami ter se na kratko bežno zapletejo v vozlišča, ki jim pravimo "življenje"; avtorja je zanimalo predvsem to, da smo se zmožni tega zavedati in se iz gromozanske igrače mistično izluščiti.

Zavedanje je res bizarno, saj nas po eni strani osvobaja neusmiljenega vrtinčenja v kalejdoskopu, po drugi strani pa samo ustvarja nova vrtinčenja, v katera potem zdrsne, da bi se lahko izražalo kot samostojen pojav. Zavedanje se osvobaja, da bi se zaslužnjevalo, pa spet osvobajalo in zaslužnjevalo in tako dalje in tako naprej, dokler bo Zemlja plesala okrog Sonca.

Zavedajoča se, pismena bitja smo nagnjena k temu, da zavedanje trošimo okrog sebe, kot da je lastno tudi nezavedajočim se predmetom in

pojavitom. Zemlja pleše, reka vabi, biologija ustvarja, Tetris živi ... Zavedanje ne more brez perspektive in z njo posiljuje tudi vse tisto, kar je ne premore. Z naše perspektive je vse videti smiselno, kdo bi nam zameril? Ta perspektiva določa, ali smo takšni ali drugačni, ali je Zemlja okrogla ali ravna, ali je bogov mnogo ali je samo eden, ali več velja vojna ali igra.

Evolucija nas je pripeljala do točke, ko se lahko igramo s (skoraj) vsem okrog sebe. Na podlagi osnovnih pravil vesoljne igre (bolje, ko jih razumemo) ustvarjamo vse boljše izmišljene igre. Ker se zavedamo, se lahko igramo. Ne pes ne majhen otrok ne razumeta, kaj se dogaja na ekranu, ko gledamo tekmo. Odzoveta se na naše vznichenje, ko se zgodi nora blokada pod košem ali noro zavrtinčen volej. Ta radost je resnična in jo veselje hoče. Z radostjo povečujemo urejenost, hkrati pa sipamo naokrog nered.

Bolj kot je organizacija zapletena, bolj je sintropična, skratka, bolj nasprotuje entropiji. S tem povečuje potencial radosti za člane skupine. Za gledalce je izjemno veselje doživeti evrogol Benjamina Šeška, doživeti "Luka Magic" in zadnji skok Petra Prevca v Planici. Kaj to pomeni za same igralce, mi ni treba omenjati (čeprav pravkar sem). Ni nam treba razumeti mehanizma radosti, dovolj je, da smo zraven ljudi, ko se radostijo, pa ga začutimo. Ko igralec praznuje gol ali atraktivno košarkarsko akcijo, je to prav tako del igre. Če bi nogometaši zabijali gole povsem hladnokrvno, jih nihče ne bi gledal ne na stadionu ne na televiziji. Ko je Willis "obrnil" Tetris, je njegovo veselje ključni moment, še bolj pa to, da so bili temu priča milijoni ljudi. Hočemo še!

Če ni zavedanja, ni igre. Zavedanje potegne za seboj prav posebno značilnost subjekta. Da subjekt doživlja svet in samega sebe, se odmika na skrajno možno točko. Subjekt postane objekt. Le tako lahko hkrati stoji v poziciji opazovalca in opazovanega. Za ta nenavadni pojav, ko je eden hkrati dva, se mora zgoditi distanca, kjer je ni. Ta distanca zagotavlja navidezno ločenost med subjektom in objektom, čeprav sta hkrati eno.

Ko gledam sebe, sta ta, ki gleda, in ta, ki je gledan, seveda eno, ampak da bi bilo gledanje možno, se morata skrajno ločiti. Gledalec in gledani morata biti na najskrajnejši možni distanci, kar je paradoks, ker med njima ni nobene razdalje. Na isti točki sta, vse, kar se dogaja, je subjektivni proces ločitve sebe od sebe. Vsi to počnemo, ko govorimo o svojih rečeh, ušesih, mislih, dušah ... Ker zmoremo takšno distanco, imamo na voljo vrsto perspektiv, zato so naše igre tako razgibane. Ko se zavedamo, da se zavedamo, ni to nič manj kot ekstaza – in že sam ta proces je igra.

Ne rečem, da ni radosti v tem, ko pes sreča gospodarja, maha z repom in mu liže obraz. Ali ko vnuk po dolgem času skoči v naročje babici in se stisne

k njenemu toplemu vratu. Babica se razveseli vonja vnukovih svilnatih las. Čudna pa je radost ob abstrakcijah, kot je premagovanje stopnje Tetrisa. Postavimo psa ob trinajstletnega Willisa, da spremlja njegovo igro, a se bo odzval le na končno navdušenje. Niti približno mu ne bo jasno, kaj se je dogajalo petinštirideset minut pred tem. Tudi vam verjetno ne bo! Gledati nekoga tri četrt ure igrati Tetris je blazno dolgočasno, razen če ste Tetris frik. V mislih igralca, zatopljenega v igro, pa seveda ne manjka razburjenj.

Nič drugače ni ob užitku branja poglobljenega eseja. Če vas kdo pravkar gleda, mu je gotovo dolgčas. Pol ure tiho strmite predse in morda včasih privzdignete obrv ali privihnate kotiček ustnic. Sami se prebijate skozi zoprne odstavke, toda na koncu, ko se vse skupaj sestavi in dojamete smisel, v vas vznikne resnično zadovoljstvo. Če ob vas sedi hišni ljubljenec, mu tega ne boste mogli pojasniti. Niti nečaki in vnuki, strici in tete vas ne bodo razumeli. Manj ljudi, ko vas razume, bolj izstopate in zato (če namignem na temo, ki sledi) bolj segrevate planet. Če se zato, ker to razumete, potrudite planet segrevati manj, vaše prizadevanje ne bo prav nič pomagalo. Zašila vas bo entropija.

Red je nepovratna lastnost snovi: ko razbijemo skodelico, se ne more sama sestaviti nazaj. Če jo zalepimo, smo dodali lepilo, kar je, spet, nepovraten proces. Življenje se je naučilo upirati tej elementarni sili, podobni gravitaciji, z biokemijskimi procesi, ki jih poganja prosta energija sonca. V nekaj milijardah let je življenje doseglo devetindvajseto stopnjo, neverjetno biološko kompleksnost, ki je že sama po sebi pravi čudež, v zadnjih (približno) dvesto tisočletjih je na tej podlagi *Homo sapiens* prebil petindevetdeseto stopnjo, v zadnjih dvesto letih so kompleksni stroji dosegli stošestinštirideseto stopnjo, v zadnjih dvajsetih letih je digitalna razsežnost svetovnega spleta in vse bolj tudi umetne inteligence na pragu tega da "obrne" našo stvarnost, v zadnjih dveh letih so genialni igralci Tetrisa postali prve lastovke, ki naznanjajo preporod. A obenem se zdi, da človeštvo tone v pogubo. Kaj se torej zares dogaja?

Težava kompleksnih sistemov z negativno entropijo (negentropijo ali sintropijo), v katerih se nered spreminja v red, je, da plačujejo visok davek za svoj notranji red. Ta davek je razprševanje ogromnih količin energije po okolici. Galaksije in osončja so prve stopnje sintropije, kjer se notranje urejanje dogaja zelo počasi za ceno sevanja energije v prazen prostor okrog njih. Kemijski procesi so veliko hitrejši, biološki so še hitrejši in po

milijardah let pridemo do viharne človeške civilizacije in orkanske silicijeve, ki stojijo druga na drugi kot plasti piramide, z vrha katere se blešči drobno sonce.

Visoka kompleksnost sredi nizke kompleksnosti povzroča ogromen naboj. Stolpnica Burdž Kalifa ne bi trajala dolgo sredi vasice, kaj šele sredi džungle. Celo v Dubaju stoji samo zato, ker ji je na voljo ogromno proste energije, ki jo srka vase, da stoji, a hkrati energijo tudi sipa po okolici, kakor hladilnik greje kuhinjo, da je v njem hladno. Ali kot Sonce greje Osončje, da se v njem dogaja zlivanje vodika v helij. Razpršena energija je neizogibna posledica urejenosti, kar niti ni nujno slabo.

Davek tega, da se v Soncu povečuje kompleksnost, ko se vodikovi atomi združujejo v helijeve, je razprševanje ogromnih količin energije po Osončju. Sonce je odličen učitelj, kaj se zgodi ob povečevanju kompleksnosti sistema: iz njega bo neizogibno izžarevala energija. Na našo srečo verižna reakcija na Soncu poteka več milijard let in smo na Zemlji energetske plusu: na voljo imamo več energije, kot je porabimo. Ampak če bomo kompleksnost še naprej eksponentno višali in viškov energije ne bomo pametno usmerjali, bomo tvegali kolaps.

Posledica nižanja entropije (povečevanja reda) v notranjosti civilizacije je sipanje ogromnih količin energije po okolici. To energijo bi lahko usmerili tako, da bi končala kot energetska rezerva, podobna nafti in premogu ali lesu in biomasi, lahko pa jo tudi razpršujemo kot toploto po ozračju. Bojda smo inteligentni, modro bi bilo, če bi igro življenja igrali tako, da bi biologiji pomagali pri ohranjanju homeostaze. Bedaki smo, če ravnamo nasprotno. Tudi v primeru, da si izberemo nadvse modre strategije in tehnike igre, naše težave ne bodo izginile. Davek visoke notranje urejenosti je neizogibno visok kaos na obrobju. Bolj ko organiziramo tokove v urejenih strugah in kanalih, močnejši so vrtinci ob povodnjih in hudourniki izven njih.

Ne pozabimo, da si lahko privoščimo delovati v nasprotju z entropijo, skratka sintropično, ker smo od Sonca ravno prav oddaljeni (da ostalih dejavnikov ne naštevam, ker jih je preveč). Sonce je v smislu energije vse-kakor ključni dejavnik: če bi ugasnilo ali eksplodiralo, bi se življenje na Zemlji ustavilo ali se vsaj drastično poenostavilo. Ne moremo oditi na Sonce, zajeti vedro njegove snovi in ga prinesiti sem, da bi nam ta njegov delček služil enako kot Sonce. Tudi vala ne moremo zajeti in ga prinesiti v stanovanje, da bi ga odjezdili vsak dan po službi. V domišljiji seveda lahko! Tudi filme lahko snemamo o tem, ampak tako le višamo notranjo kompleksnost in izzivamo entropijo, da nam prisoli klopoto. Več energije ko sipamo po okolici, bolj se segreva ozračje in nas ogroža. Pojav globalnega segrevanja je

logična posledica naše ozkogledosti, ko povečujemo kompleksnost sistema in v njem puritansko zadržujemo eno obliko energije ter s tem še močneje razpršujemo drugo obliko energije, toploto, po ozračju in oceanih.

Ko se tega zavemo, puritanci kot smo, nas zagrabi panika. V krču pišemo podnebne politike, zasnovane na zmanjševanju dotoka energije v civilizacijo, hkrati pa se ne nameravamo odreči njenemu nadaljnjemu zapletanju in našemu puritanstvu. Puritanstva se oklepamo prav religiozno. In kar je najhujše: nismo pripravljeni deliti viškov energije tako, da bi se shranila kot neka druga kompleksnost, ki ni del igre našega izbranega sistema.

Globalno segrevanje ne bi bilo noben problem, če bi energijo, ki je stranski učinek notranje organizacije, pametno razporejali. Če bi bilo Sonce inteligentno in zainteresirano za življenje, bi žarke sipalo drugače na Merkur, Venero, Zemljo in Mars, da bi bilo življenje na vseh njih. Toda Sonce ni inteligentno in žarke sipa na vse strani enako. Po vrsti naključij (bojda), se je Zemlja znašla v t. i. coni Goldilocks, kjer so razmere ravno pravšnje za življenje. Zdaj, ko smo ljudje dosegli pamet, da to razumemo, bi se spodobilo, da se vedemo razsodnejše kot Sonce in z razpršeno energijo zasajamo življenje, kjer ga ni.

Boriti se proti globalnemu segrevanju z omejevanjem dotoka energije, bodisi s Sonca bodisi iz fosilnih goriv, je nespametno. Lahko bi zmanjšali nekatere povsem nepotrebne kompleksnosti, kot je prevažanje enih in istih dobrin s tankerji sem ter tja po planetu, da lahko na Švedskem jedo jabolka z Nove Zelandije (in obratno). Pobeliti nebo bi bilo vsekakor gromozanska napaka. Bolje bi bilo intenzivneje sipati to energijo po okolici naših struktur, tja, kjer je je zelo malo, in prinašati koristi nečloveškim, biološkim strukturam. Šele ko bo človeštvo zmožno tega, bo dokazalo, da je resnično inteligentno. Do takrat bomo le primitive opice z atomsko bombo.

Vso energijo, ki jo zdaj v prazno sipamo po ozračju in rušimo ekosistemsko homeostazo, bi lahko preusmerili v Saharo in tam zasadili rajski vrt. Biologija ima milijarde let izkušenj s tem, kako vzdrževati homeostazo, zato je najboljši kandidat za sprejem proste donacije naših energetskih viškov. Da bi kaj takega zmogli, bi morali preseči arogantno egocentričnost in grabežljivost. Milijarderji bi morali protestirati proti sedanji gospodarski ureditvi. To bi lahko bil še kako igriv proces in veselje bi uživalo – da ne govorim o stranskih učinkih v obliki gospodarske rasti, ustvarjanja delovnih mest, večanja biodiverzitete – in globalnega ohlajanja.

Namesto da bi energija uhajala v prazno kot toplota, bi jo uporabili za biološke procese, ki naravno vzpostavljajo homeostazo. Seveda bi s tem povzročili nove probleme na obrobju. Ne smemo pozabiti, da notranja

urejenost vedno povzroča kaos na obrobju. Nekje se dogaja razprševanje energije, a ta energija lahko služi neki drugi notranji urejenosti. V takih zaključenih krogih se vrti življenje na Zemlji.

Vrti se, ni pa nujno humano po merilih 21. stoletja. Včasih so celo ljudje razumeli meje humanosti. Gladiatorske igre in bikoborbe so svojevrstna oblika žrtvovanja notranjega reda entropiji. V časih, ko je življenje veljalo več kot denar, se je bilo najbolj razburljivo igrati z njim. Danes denar velja več kot življenje in so naše igre prilagojene temu. Sodobni gladiatorji so milijonarji, odeti v blagovne znamke drugih milijonarjev, gledajo pa jih množice, lačne prav teh milijonov. Ta red je hermetičen, ničesar ne žrtvuje navzven in natanko zato se svet pregreva. Energetska potratnost niti približno ni tako velik problem kot puritansko stiskanje riti.

Vsi kompleksni sistemi so takšni, da preprosto morajo biti neenakopravni. Kaj imam v mislih? Znanstvene inovacije vse bolj zapletajo civilizacijo, hkrati specializirajo posameznike, jih stratificirajo in ta proces terja ogromno energije množic ljudi, da v sadovih uživa peščica. Kompleksnejši kot je sistem, manjša je peščica elite v primerjavi z množico. Tudi rezultati razvoja so vse bolj abstraktni in ne služijo nikomur specifično, ampak se samo nadaljevajo neki prihodnji stopnji razvoja. Tako kot so enocelični organizmi razvijali pogoje za mnogocelične organizme, so človeške abstrakcije ustvarile pogoje za razvoj sintetičnih pojavnosti, ki se nakazujejo pred nami.

Uspeh evolucije se skriva v tem, da se sedanja kronska stopnja predaja naslednji. Zdaj, ko ljudje prispevamo k evoluciji načrtno in inteligentno, moramo paziti, da to počnemo skladno z naravno logiko tokov energije, da nas entropija ne vrže s prestola boleče. Ljudje abstrahiramo, analiziramo in sintetiziramo razne igre. Tako utiramo pot umetni pojavnosti, ki bo v polnosti izkoriščala vse, kar ustvarjamo. To, da smo le člen v verigi, se zdi nehumano, priznam, a kaj ko se vesolje požvižga na humanost.

Vesolje se igra pospeševanja kumulativne entropije s povečevanjem lokalne sintropije. Vesolje hoče, da se civilizacija zapleta, ker se tako ono samo hitreje razpleta. Ni nam treba vedeti, zakaj, dovolj je, da vidimo to dvojno kot interakcijo reke in njene struge. Tisoči kaskad in meandrov odlično izpodjedajo teren. Človeška civilizacija je sestavljena iz kvadrilijonov vrtincev, ki v notranjosti kljubujejo entropiji za ceno izpodjedanja bregov na obrobju. Da bi ohranjali civilizacijo v igri in jo še pospeševali, moramo kopati globlje v zemeljsko skorjo, sežigati več energentov, puščati za sabo ogromne količine iztrošenih reči, ki razpadajo naprej. Hitreje kot napredujemo proti vse večji kompleksnosti, večja je obraba terena, v katerem

si kot civilizacija oblikujemo strugo. Močnejši kot je tok, bolj brutalno spodjedamo strugo in skupaj z blatno vodo v oceane vnašamo strupene primese, ki nam jih trivialnosti vesolja nazadnje vračajo na krožnik.

Ni dovolj, da pred krožnik postavimo filter, ki iz blatne brozge očisti nesnago. V najbolj nepričakovanem trenutku bo povodenj raznesla strupe povsod naokrog. Ko povečamo kompleksnost, okrepimo hitrost toka na obrobju in povečamo pritisk na naš notranji red. Večja kot je razlika v kompleksnosti med posameznimi deli sistema, višji je pritisk entropije, da se sile izenačijo. Življenje že dolge eone kljubuje pritisku – ob povečevanju kompleksnosti! –; naša odgovornost je, da prevzamemo štafetno palico in ne podležemo pritisku, temveč imunost sistema na entropijo povzdignemo nad stopetindeseto stopnjo.

Naš temeljni problem je, da razpršena energija v vesolje (ali kam drugam) ne uhaja tako hitro, kot bi si entropija želela. Znanost išče rešitev, slepa za stranske učinke večanja kompleksnosti, in je obsedena z zmanjševanjem dotoka energije v sistem. Z inteligentno rešitvijo bi zadovoljili tako entropijo kot rast kompleksnosti civilizacije. Če se ne bomo razvijali pametno in tako tudi razprševali nastale energije, bodo betonski bregovi postali naši grobovi. Za kratek čas nas bodo varovali, toda ko bo udarila devetindvajseta stopnja, nam bo v obraz butnil usodni *kill-screen*.

Zvenelo bo trivialno, ampak edino zdravilo proti smrti je življenje. Življenje pretvarja energijo sonca v sile, ki se zažirajo v povrhnjico Zemlje hitreje, kot bi se to dogajalo sicer. Z življenjem se Zemlja ohlaja hitreje, kot bi se sicer, čeprav se hkrati temu tudi upira in tako dosega homeostazo. Ko življenje na hitro troši velike količine energije, več te energije uhaja v okolico, a to energijo posrka drugo življenje itd. Načeloma naj bi se celotna Zemlja ohlajala hitreje, ker se korenine razprostirajo globoko v tla, kiti plavajo globoko po oceanih, črede znojnih gazel tečejo po savanah, vse to je odlično za hlajenje Zemlje in celo Osončja! Ko dodamo še rudarjenje, sežiganje fosilnih goriv, recimo temu kar globalno segrevanje – še dodatno prispevamo k hitrejši entropiji! Toplejša kot je površina Zemlje, hitreje se ohlaja vesolje kot celota. A nekaj v tej zgodbi ne štima, kajne?

Imamo to srečo, da je zvezda sredi našega Osončja ravno prav velika, da bo zlivanje vodikovih atomov v helijeve trajalo še veliko milijonov let in prispevalo k vesoljni entropiji počasi. Življenje na Zemlji se dogaja v senci Sončevega sija, z galaktične perspektive je neznatno. Prav tako imamo srečo, da je z naše perspektive jedro Zemlje gromozansko in da geotermalne energije, shranjene v njej, še tako požrešna civilizacija ne bo

zmogla izčrpati v prihajajočih tisočletjih. Če bi bil jaz vesolje, bi si želel, da ljudje na naslednji stopnji civilizacije energijo za svoje podvige vlečejo iz toplote same Zemlje ter jo tako razpršujejo navzven. Tako bi civilizacija največ prispevala k univerzalni entropiji, hkrati pa ne bi ogrozila same sebe. Ne zapirajmo neba Soncu, odprimo se raje ognju Zemlje. Storimo to v energetske zaprtem sistemu s čim manj izgubami in viške energije vrnimo Zemlji, da se bo ohlajala počasneje. Če bi enako storili še na Marsu in še kakem planetu, bi bilo to za vesoljsko entropijo zelo dobrodošlo. (Vizogib prevzetnosti dodajam opombo, da je na ravni Osončja vsa energija naše civilizacije kot blesk kresničke proti eksploziji supernove.)

Entropije ne bo prav nič motilo (prej nasprotno!), če bo umetna inteligenca dopolnila (ali celo izpodrinila) človeštvo in s silicijevo tehnologijo kolonizirala galaksijo. Tako se bo vkopala globoko v druge planete in pospešila njihovo ohlajanje, morda se bo sčasoma naučila zažreti celo v zvezde, da črnih lukenj niti ne omenjam. Vse to nepredstavljivo zapletanje kompleksnosti se bo dogajalo v službi entropije. V teh odstavkih se vsekakor dogaja v službi moje (in upam tudi vaše) igrive domišljije.

Prehod od preprečevanja vnosa energije v planetarni ekosistem do pospeševanja razprševanja energije je podoben kot prehod od običajnega pritiskanja gumbov v Tetrisu do hipertapkanja, kar pomeni, da imamo še precej prostora, da odkrijemo rolanje. Entropija je "programirana", da vedno premaga življenje. Življenje lahko premaga entropijo samo tako, da z njo sodeluje.

Ko sem zaključil ta esej, sem, priznam, zacepetal od nekakšnega nenavadnega zadovoljstva. Nisem "obrnil" Tetrisa, a gre za enako načelo ob nekakšni drugi abstraktni sintropiji, ko sem iz neurejenih misli oblikoval zgodbo, v kateri se lahko bralec prepozna in morda v njegovem duhu zazveni kaj še globlje, kot bi sam pričakoval. Da je lahko užival v branju, se je moral prebiti skozi zoprne stopnje, vključno s tisto temno stooseminštirideseto (ali že kako). Vsi smo kdaj v življenju povabljeni premagati temo.

Avtorji včasih namerno, včasih naključno zasajamo izzive in "napake" med odstavke, da se poigramo z bralci. Ko se bralci zavejo, da se z njimi igramo, jih to vzradosti. Zmajajo z glavo, nasmehnejo se sami sebi in se včasih tudi malo razjezijo, ker smo jih pretentali, ampak ravno s tem, ko jih pretentamo, jih popeljemo na novo stopnjo igre samih s sabo. Kar si zmorejo predstavljati, jih zmore ustvarjati. Zaupati moramo, da so tega zmožni. Avtorji se moramo igrati z bralci, če hočemo, da "obrnejo" naše stvaritve, kar je pohvalen dosežek v časih, ko vse manj ljudi še obrne stran.

Tako kot reka, da bi tekla hitreje, hoče tisti tihi vrtinec med obalo in skalo, človeški duh potrebuje polurna zatišja, da se zavrtinči v plesu z esejem in prav s tem pomaga civilizaciji teči hitreje, rasti v kompleksnosti, poglobljati globalno igro in premikati naše perspektive. Entropija vedno zmaga, puritanstvo je samoslepljenje, da lahko zmaga naš togi, hermetični "red". Ozelenitev Marsa je vsekakor razburljiva igra, ki jo načrtujejo (optimistični!) futuristi, a morda bi lahko začeli vaditi z ozelenitvijo Sahare? Ko bomo "obrnili" Saharo, prav, pa pojdimo "obrnit" še Mars!

Pogovori s sodobniki

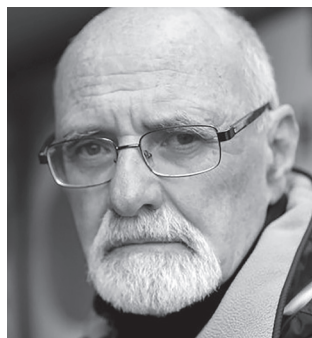
Kaj je narobe s slovensko kulturo in kako bi to lahko popravili?

Dušan Merc, pisatelj in predsednik Društva slovenskih pisateljev

Ne vem, ali je kriza ali je ni. Če je, kako se kaže, da je, in če je ni, kako vemo, da je ni. Govorimo o kulturni politiki seveda. Velik, večinski del delujočih v kulturi bo seveda takoj pritrdil: "Smo v krizi, iz katere ne vidim izhoda." "Sem si predstavljal, da slabše ne more biti, pa se je zgodilo. Smo na dnu." "Od svojega dela ne morem živeti ..."

No, verjetno je res. Z mnogimi omejitvami in z malo dvoma lahko ugotovimo, da lahko tudi ni povsem res, da sploh ni res, ker v enakih klišejah govorijo mnogi, skoraj vsi. Kriza? Ali ni to skrivnostna in čarobna beseda za vse, ki hočejo še več, še več česar koli, ali pa vsaj toliko več, kot imajo tisti, ki imajo več od njih. S takšnim pristopom je seveda kriza večna, nepremagljiva, ne da se je odstraniti, v nas samih je in v vsem okoli nas ...

Uradniki z Ministrstva za kulturo pripravljajo javno razpravo o osnutku novega nacionalnega kulturnega programa. Ne vem pa, če obstaja temeljni

razlog za to, da so na ministrstvu napisali nov dokument. Zelo je obširen, pa vendar ne dosega obsežnosti nekega drugega nacionalnega kulturnega programa, ki naj bi obsegal osemsto petdeset strani. Ne dvomim pa, da ti dokumenti niso odraz krize v kulturni politiki. Ne dvomim tudi, da krizo seveda reklamirajo in jo tudi poglobljajo. Spisani so, ker v resnici morajo obstajati. Pa vendar, kakšni bi morali biti, da bi nekaj veljali?

Ampak pogledjmo stvari malo drugače. Pustimo papir, preidimo na beton in na proračun, na denar in prihranke in zapravljanje. Krize povzročajo, enostavno rečeno, napačne dolgoročne odločitve pravih odločevalcev. Bankirji, kapitalisti, vlada in politična svojat na vseh nivojih. Pa ne brez zamere – potrebujemo jih, ne gre brez njih, brez njih ni nič, nič prav in nič narobe. Samo kdo so, kakšni so, ali so volitve res tako nesrečna in seveda edina možna oblika, da pridejo na vrh takšni pridaniči. V politiki, v kapitalu in bankah se skrivajo po kazametah ...

Najprej jeseniška razglednica: v načrtu nekega ministrstva, se pravi tudi vlade, je prenova jeseniške železniške postaje za 190 milijonov (sto devetdeset). Nekdo, če ne cela vlada, ki bo potrdila to neumnost, je popolnoma zblojen, nor. Ministrica naj bi poznala vse skrivnosti denarja in planiranja, kar lahko verjamemo – ampak, kot se za takšne ljudi spodobi, ne ve nič drugega. Pojma nima. Ta postaja je povsem lepa stavba, arhitekturno bi jo morali samo obnoviti, bolje vzdrževati – in to bi bilo dovolj. Toliko denarja, pa niso zgradili NUK 2, ki je nacionalnega pomena, vsaj moral bi biti, in če bi primaknili morda še kakšen milijon, pa ne veliko, bi bilo dovolj. Na NUK 2 čakamo že najmanj trideset let, načrt je narejen, arhitekti skregani itd. Nič, vlada pa nič! Denar ne skozi okno, pod železniške tire. Ah, pozabil sem omeniti – na jeseniški postaji se na vlake in z vlakov dnevno pretoči – no, vsaj skozi gredo, nič več – 600 ljudi. Res impozantna številka.

Sledita dve ljubljanski razglednici. Najprej palača Šelenburg (prosim, pišite navadno – Šelenburg). Že ime je packarija, da si bolj nacionalno pokorne, hlapčevske in umazane ne moremo predstavljati ... V tem grdem gnezdu barbarskega razkošja novih bogatašev, ki težko spijo v navadnih posteljah in se ne morejo oprhati v navadni kopalnici, ki verjetno jedo s srebrnimi žlicami (ejakulirajo pa verjetno samo v robček), je bila predvidena tudi lepa, recimo, da bi bila lepa, koncertna dvorana. Pa se je mesto ljubljansko pod res strumnim poveljstvom župana (ki zatrjuje, da nobene odločitve v mestu ni, če se on ne strinja – oh, kako napihnjeno, kako grdo in umazano) vdalo kapitalu: za spremembo namembnosti je investitor plačal milijon in pol in dobil novo dovoljenje – dvorane pač ne bo. In če

dodam, palača je bruhalnik neokusa – samo notranje dvorišče, ki se ga vidi skozi zaenkrat še redke jeklene in špičaste kole ograje, s katero je ta raj zaprt za rajske prebivalce Ljubljane, priča, da gre za parvenije, ki bi za vedno živeli v Versaillesu. Morda bo kdaj komu prišlo na misel, da to ograjo podre. Ko so že kdaj pa kdaj kmetje s traktorji v Ljubljani, naj se jih nagovori, da to packarijo privežejo na dva ali tri traktorje in jo izrujejo. Bi imelo svoj smisel. Ljubljanskim prebivalcem naj naredijo to, da ne bo več te sramote, če že same blokovske palače ne morejo podkopati. Enostavno je: vsaj tako neokusno ograjo za demokratičen odnos do Ljubljančanov bi morali narediti. In še opomba: ta palača se v precejšnji meri dotika parka, mislim, da se imenuje Argentinski park, prej je bil Leninov, ki je bil nekoč ograjen z ograjo (železni zalivki v kamniti in betonski ograji, manj kot meter visoki, še danes stojijo. Zakaj je socializem podrl ograje? Kdo ve? In kaj je mesto s tem pridobilo? Morda kdo pomni? Vida Tomšič je dala podreti kar nekaj lepih ograj, zagotovo pa ne bi pustila te nemarne in nagravnje, ljudem sovražne ograje, ki je simbol ograjevanja bogatih od navadnih ...

Druga ljubljanska razglednica, zagotovo pa ne zadnja norost, je nova Drama. To ni drama, ni kozerija, ni niti simbolična pripoved o krizi, je kriza v neki jami oziroma dokaz, kako se z denarjem ne dela. Ne bo šlo za šestdeset milijonov niti za sto. Bo več. In šlo bo za nekaj dolgih let. No, najprej nova lokacija za novo Dramo – zapravljen prostor je bil tam, kjer je nekoč stal Kolizej in je zdaj palača Šelenburg. Kulturniki iz Gradca, opevane matere Avstrije, so imeli prav, ker so tudi njim podrl graški Kolizej – rotili so nas, naj ga ne podremo, saj gre za kulturni spomenik, pa ni pomagalo ... Prostor za novo Dramo je šel v maloro, bi se reklo. Potem je šel v maloro še drugi prostor, neposredno čez cesto od Drame, ko je padel Šumi. Ali je za to norost vedel župan? Lahko ga hvalimo, lahko pa mu seveda očitamo in, kakor je v politiki, noro in vedno krizno, nikoli ne bo nihče odgovarjal. Prostor so pokopali z ogromno palačo, kaj se ve, kako se imenuje, lahko bi morda bila palača Bela nevesta, predebela, otrdela od strahu, da je ne bo nihče vzel, povsem brez ženina (tudi mi si ga ne želimo, če bo takih proporcev, gabaritov in se ga ne bo dalo podreti, pokopati, podkopati, prekopati ...).

In potem del te razglednice, v posebnem okencu, kot se za kičasto razglednico spodobi, nova jama, novo podkopavanje in nova kriza – prenova Drame, stavbe. Gospa ministrica in njene kolegice bi se morale imenovati gospe ministarke – če bi ljudstvo slovensko kaj vedelo o mentaliteti oblasti na Balkanu in bi premoglo vsaj malo smisla za komedijo, satiro in

resnico, kar nekateri na Balkanu imajo, mi pa ne, in kamor s temi damami seveda sodimo. Gospe ministarke na skupinski sliki z ... o tem kdaj drugič. Torej, gospa ministarka dovoli podpis pogodbe za prenavo stare Drame, navadnega deželnega gledališča nekega zaporniškega mesta v monarhiji, brez soglasja sosedov, češ da nihče nima pravice ovirati tako pomembnega nacionalnega programa (Ohoho! Tole pa bo ustavno sranje pri takšni izjavi, se ve!). Gospa ministarka je spodkopala dramo in Dramo za nekaj let, jo preselila na obrobje Ljubljane, kamor morda tudi sodi, in to za velike denarje vsak mesec – v industrijsko cono. No, tudi podrejeni del, ki mora hvaliti in ubogati ministarke, se pravi direktorica, podpiše pogodbo oziroma recept za krizo. Saj, pišemo in govorimo lahko samo o tistem, kar je na razglednici, kar je zadaj, je še nečitljivo.

Rahlo obledelo dodano okence na razglednici, da bo slika kompleksnejša: na razglednici jasno vidimo, kako sta še dve dami ministarki enostavno zafrčkali milijone (podrtije na obskurni lokaciji za kakšnih sedem milijonov in propadajoči računalniki brez lastnikov za kakšnih šest milijonov). Kriza zaradi šopinga, ki ga zakonski možje obžalujejo, ne zaprejo pa denarnice za vedno in ne gredo v samski stan ...

V drugem malem okencu na razglednici iz Ljubljane, stolnega mesta slovenskega, in reakcija oblasti so navadno motoviljenje okoli preprostih stvari. Zakon o RTV – neizrazito, slabo, oklevanje in preračunavanje, češ, če povečamo pristojbino, bomo izgubili volitve! Bravo, diletanti.

Od blizu: program ARS, tretji program Radia Ljubljana, institucija na robu preživetja, pa politika povsem brez odgovornosti, ideje, smisla – samo biti direktor, samo biti direktor uprave, samo biti predsednik sveta RTV Slovenija, samo biti državni sekretar – vse v frazah: “Bomo naredili vse, kar se bo dalo, povsod moramo varčevati, vsi programi so tudi kulturni programi ...” Za kozlat (in za nagnat).

No, kaj pa knjiga? Nič, čisto nič, niti prazne knjige, prazne pesniške zbirke ni vredno ne praznega romana. Ni inovacija knjiga s praznimi listi (to že poznamo menda iz tridesetih let prejšnjega stoletja). Zato zaključujem s trditvijo (na zadnji, tudi obledeli strani), da z novim kulturnim programom in z metanjem denarja skozi mnoga okna z različnimi lopatami ministrstvo v politiki uvaja novo disciplino: igranje nogometa izven igrišča.

Kriza je, krize ni. Ne moremo se strinjati, da je kriza, ker od ustvarjanja ne morem živeti. Kriza je drugje. Je tudi v pojmovanju samega sebe in svojega življenja.

Tanja Petrič, samozaposlena v kulturi in predsednica Društva slovenskih književnih prevajalcev

O kulturi lahko govorim s stališča samozaposlene na področju kulture in s stališča predsednice Društva slovenskih književnih prevajalcev, enega od najstarejših stanovskih združenj, ki praznuje sedemdeset let obstoja, kar je prikladen čas za analizo preteklega delovanja in (vsaj meglen) pogled v srednjesežno prihodnost. Društvo se, tudi zaradi večjega števila samozaposlenih članov in članic v organih društva, v zadnjem času intenzivneje ukvarja z zagovorništvom književnopravljalskega poklica in s spremljanjem kulturnopolitičnih razmer, stanja na področju avtorskih pravic, od nedavnega pa tudi z vprašanji in izzivi, ki jih prinaša umetna inteligenca. Prav ob mehanizmih podpore delovanju tovrstnih združenj pa naletim na mnoga, večkrat tudi protislovna pričakovanja in ukrepe. Nedavno odprt *Akcijski načrt 2024–2027 za Resolucijo o Nacionalnem programu za kulturo 2024–2031* med drugim govori o omejevanju hiperprodukcije, ki po eni strani izčrpava tako ustvarjalce in organizatorje kot gledalce, drobi sredstva, niža honorarje in je pogosto sama sebi namen (tukaj upam govoriti predvsem o dejavnostih na področju knjige). Vendar pa po drugi strani ravno tovrstna društva, ki bi morala razvijati stroko in opravljati “podporne dejavnosti”, tj. manj medijsko privlačne vsebine, nimajo druge možnosti za preživetje (beri: za osnovno vzdrževanje pisarne in hladni pogon), kot je črpanje sredstev prek programskih razpisov, ki jih usmerjajo v čisti “event menedžment” in nenehno proizvajanje novih vsebin za nove publike z novimi promocijskimi strategijami. O tem nenazadnje pričajo tudi vsebinske utemeljitve raznih programskih komisij, ki jih zdaj že nekaj let natančno prebiram in jemljem na znanje – priporočila gredo v smeri: treba se je še bolj potruditi, privabiti še več raznolike publike, prodreti na večja mednarodna prizorišča ..., tako da se včasih vprašam, ali se ni morda utemeljitev kakšnega drugega gospodarskega subjekta pomotoma izmuznila v našo dokumentacijo. Ob tem je vprašljiva tudi trenutno modna definicija “mednarodnega sodelovanja”, ki se skoraj izključno usmerja v predstavitev slovenskih ustvarjalcev v tujini. Manjvredna pa so mednarodna gostovanja tujih strokovnjakov v Sloveniji, v kolikor ta ne potekajo v sklopu festivalov, znanstvenih konferenc ali atraktivnejših, vse čute nagovarjajočih prireditev, čeprav so ključnega

Foto: Jernej Čampelj

pomena za refleksijo določene stroke in razvoj umetniških praks. Celo na odmevnem razpisu za podporne mehanizme, ki ga je lani pilotsko, najprej za eno leto, potem pa še za dvoletno obdobje, razpisalo Ministrstvo za kulturo, ni šlo brez prijave konkretnega projekta, kar je v sklopu vseh potreb in raznolikih podpornih dejavnosti stanovskih društev nemogoče združiti v eno samo, zaokroženo projektno dejavnost.

Izvirno težavo vidim že v neenakosti med prijavitelji na določen razpis – stanovska društva kot neprofitne organizacije težko zagotovijo velik delež lastnih sredstev, saj “lastna sredstva” večinoma predstavljajo zgolj članarine. Čeprav na Društvu slovenskih književnih prevajalcev delujemo proaktivno in smo v zadnjem obdobju poskušali pridobiti dodatna sredstva na najrazličnejših razpisih (tudi mednarodnih), prejemamo zneske, za katere se zdi, da so že vnaprej določeni (enkrat tisočak več, drugič manj) in da je sam sistem programskih razpisov povsem nefleksibilen. Kar pomeni: demotivirajoče in frustrirajoče je, da imamo ne glede na vsebino – četudi jo pilimo, širimo in izboljšujemo – v javnosti neko vnaprej določeno in zakoličeno “vrednost”, ki jo lahko morda presežemo v najboljšem primeru z bistvenim povišanjem javnih sredstev, v najslabšem pa na račun nekoga drugega, ki v razpisu izpade, denimo zaradi stečaja ali krivdnega razloga. Velja pa vsekakor tudi obratno: ne glede na kakovost izvedenega projekta ali izdane knjige ne obstajajo mehanizmi strokovnega revidiranja, ki bi sankcionirali slabo izvedena dela, recimo z javnim denarjem podprte založniške projekte ali dogodke, ki ne upoštevajo kakovostnih standardov in katerih napoved v razpisu se bistveno razlikuje od končnega rezultata ali, denimo, ne upoštevajo določil pravičnih avtorskih pogodb, pri katerih je minimalni honorar le ena od nevalgičnih točk.

Ob tem se odpira še eno protislovje: v nedavnih programskih razpisih Javne agencije za knjigo se je kot obvezna priloga pojavila kopija pogodb stalnih sodelavcev, ki naj bi izkazovala kontinuirano delo za določenega prijavitelja, vsaj za obdobje šestih mesecev, za čimer stoji plemenita ideja o profesionalizaciji kulturnega sektorja. Vendar subjekti, ki se ne ukvarjajo s tržnimi dejavnostmi, kot so *ex definitione* stanovska društva, in katerih delež subvencije – pred usklajevanjem in kljub povsem realni finančni strukturi – znaša manj kot 40 odstotkov, nimajo niti teoretične možnosti, da bi to profesionalizacijo lahko izpeljali. Toliko bolj se kaže (tudi glede na množičen odziv na razpis Ministrstva za kulturo) potreba po okrepitvi od programa neodvisnega financiranja podpornih mehanizmov in stalnih pisarn, ki se ukvarjajo z analizo, proučevanjem in reševanjem specifičnih problemov ter zagovorništvo posameznih poklicev. Še vedno se veliko razpršenih in pomembnih podpornih nalog opravlja prostovoljno ali

v deležu financ ciljnih projektnih razpisov, kar ni dolgoročna in trajna rešitev. Samo trajna vzpostavitev podpornih pisarn lahko zagotovi kontinuiteto, razvoj in ustrezno arhiviranje določene umetniške zvrsti ali stroke. Po mojem mnenju je treba oblikovati nov status za stanovska društva in zagotoviti stabilno financiranje njihove osnove aktivnosti, tj. skrbi za strokovni razvoj področja brez pogojevanja s prijavo novih projektov, ki tovrstna društva usmerja izključno v producentstvo.

Pomemben ukrep v Akcijskem načrtu k Nacionalnemu programu za kulturo je sprejetje kolektivne pogodbe, ki naj bi uredila razmerje med samozaposlenimi in javnim sektorjem, ne zajema pa problematike s področja založništva. Na tem področju namreč potrebujemo vzorčno avtorsko pogodbo, ki ne bo določala samo minimalnih plačil, pač pa bo ščitila avtorsko delo (tudi v odnosu do umetne inteligence) in avtorsko pravico, omejevala prostorski in časovni prenos pravic ter preprečevala "buyout". Poleg tega bi bilo minimalne honorarje nujno treba diferencirati glede na žanr in težavnost, določiti minimalne postavke npr. tudi za verz – še vedno se v okviru subvencioniranih projektov (npr. festivalov, ciklov) prevodi poezije plačujejo celo po 1 evro bruto na verz – in to že zadnjih petnajst let! Področje uporabe avtorskega dela in pravičnih avtorskih pogodb je pri nas zelo slabo urejeno, moč je na strani naročnikov, torej večinoma gospodarskih družb, ki ravna v skladu s svojimi pridobitniškimi interesi in so močnejše tudi v pravnem zastopanju. Zato bi morala Ministrstvo za kulturo in Javna agencija za knjigo na tem mestu vstopiti v dialog kot partnerja in zagovornika avtorjev ter po najnižjih dopustnih standardih zaščititi vsaj avtorje subvencionirane knjižne in revijalne produkcije ter sodelavce subvencioniranih prireditev, festivalov itd.

V tej svoji zgoščenih refleksiji oziroma izpostavitvi nekaterih problematik, s katerimi se srečujem bodisi kot samozaposlena posameznica bodisi kot društvenica, pa bi opozorila še na vprašanje razvoja kadrov v kulturi in vključevanju mladih. Na Društvu slovenskih književnih prevajalcev že več let opazujemo upad zanimanja za književnopravajalski poklic, kar se odraža tako v generacijski strukturi članstva kot tudi denimo v številu predlaganih knjig za nagrado Radojke Vrančič, ki se podeljuje perspektivnim prevajalkam in prevajalcem do 35. leta starosti. Število prevedenih knjig in prevajalcev je namreč vsako leto manjše. Iz tega se pogosto izpelje zmoten sklep, da manjka spodbud za mlade. Po mojem mnenju je tovrstnih spodbud dovolj – govorim iz prve roke, ker sem jih v svojih perspektivnih letih tudi sama konzumirala, dokler nisem spet postala neperspektivna. In točno v tem tiči kleč: logika bi kazala, da mladi na podlagi spodbud pridejo

do prvih večjih projektov in delovnih mest, od tam naprej, recimo po 35. letu, pa napredujejo brez njih. Vendar žal na področju samozaposlenih v kulturi ta logika ne drži in področni slovar besede "napredovanje" ne pozna – honorarji, ki sem jih prejemale za različna dela nekoč in danes, so ostali povsem enaki (ne glede na kilometrino in izkušnje), le da so spodbude, vezane na mladost, odpadle. Zato se mi zdi v sklopu razpisov, projektov in v javnem diskurzu resnično problematično preveliko in prisiljeno razločevanje med "mladimi" in "starimi" kadri samozaposlenih v kulturi. Da se mladi za književnopravljalski poklic ne odločajo v večji meri, ne izhaja iz tega, da ne bi imeli možnosti spodbud v mladosti, ampak da ne vidijo perspektive v tem poklicu po 35. letu starosti. In to je težava, s katero se moramo soočiti in jo začeti reševati, če hočemo ohraniti poklice v kulturi.

Aljaž Koprivnikar, pesnik, kritik in podpredsednik Društva slovenskih literarnih kritikov

Na vprašanje "Kaj je narobe s slovensko kulturo?" bi lahko zelo kratko in nekoliko cinično odgovorili z obratnim vprašanjem "Kaj ni narobe s slovensko kulturo?", a vabilo h krajšemu razmisleku o trenutnem stanju kulture v slovenskem prostoru ob diagnozi predvideva tudi morebitne usmeritve k njenemu izboljšanju in celo preseganju (slovenski kulturi tako ljubega) *statusa quo*. Začnimo torej na začetku, z dihotomijo idealizma in realizma

v slovenski kulturi: slovenska kultura oziroma v kolikor se nekoliko omejimo na literaturo, je danes precej podobna svojim ustvarjalcem – je globoko introspektivna, vpeta v svet hrepenenja, neizpolnjenih želja (če se omejimo zgolj na tipično banalne želje po prepoznanju, moči in denarju) in notranjih konfliktov (več o tem v nadaljevanju), hkrati pa vztraja v svojem romantičnem razkolu, nad globokim prepadom med vzvišenimi ideali (omenimo zgolj ponarodeli slogan o rojstvu slovenskega naroda iz duha kulture in njene izrazite (samo)pomembnosti – kar velja tudi za njene (samo)zadostne ustvarjalce) in kruto realnostjo (pokažemo s prstom na neoliberalizem in bogoskrunsko navržemo še dodatek kapitalističnega

trga). Takšen razkol nadalje vodi v leitmotiv slovenske kulturne situacije/stagnacije – na osi preteklost, sodobnost (in prihodnost?) –, in sicer v fatalizem in nezmožnost, strah pred nujno potrebnimi spremembami – in spet lahko postavimo enačaj med stanjem slovenske kulture in njenim ustvarjalcem, ki se skriva v njuni izraziti pasivnosti (tudi eni od tipičnih lastnosti slovenskega literarnega protagonista). Razkorak med varuhi nacionalnega mita o vrednosti in pomembnosti slovenske kulture (paradoksalna bližina na osi narod-kultura in hkratna želja po njuni neodvisnosti) ter na drugi strani performativnim aktivizmom, na trenutke sicer glasnim, a v večjem delu brez vsebine, je v tem primeru res zgolj navidezen in tudi v najboljšem primeru ne ponudi prave alternative ali kakšnih bolj prelomnih, drznih in inovativnih usmeritev (tako na ravni praktičnih, sistemskih rešitev kot znotraj kreativnega izraza). Dialogi o nujnosti sprememb znotraj slovenske kulture in njenih ustvarjalcev torej služijo bolj kot fasada in ne kot temelj resnične preobrazbe, kar je dobro vidno tudi znotraj finančne letargije. Prav v teh dneh namreč spremljamo krike ogorčenja zavoljo nižanja finančne podpore založnikom in slovenski knjigi (tudi prevodnim delom iz zakladnice svetovne literature), a poudariti gre, da sistem, globoko zakoreninjen v javnem sektorju, že vrsto let zagotavlja zgolj osnovno raven preživetja (če kot primer izpostavimo zgolj status samozaposlenega v kulturi kot posebno obliko socialne miloščine), ob krčenju podpore na vseh področjih pa je tudi globoko nereflektiran, nezmožen celovite reforme, saj pred umetniškim in družbenim pogosto (skoraj raje) daje prednost birokratskim vsebinam. Pri tem potrebno metamorfozo slovenskega kulturnega modela onemogočajo tudi ustvarjalci sami (in ostali prejemniki kulturnih sredstev), ki namesto delovanja v dobro kolektiva gledajo vsak nase in zgolj na svojo korist (pri čemer ob koristi izpostavimo še pretirano (samo)všečnost, občutek pomembnosti in lastne genialnosti, ki so pogosti atributi slovenskega kulturnega delavca in ki skrbijo za “dinamično” in “plodovito” slovensko literarno sceno) ter se bodo v podelitvi še preostanka vse tanjše socialne pogače prej ali slej med seboj (kolegialno, v duhu konkurence) vsak trenutek tudi dokončno poklali.

Dejstvo je, da smo namesto celovite raziskave in prenove financiranja in delovanja kulturnega modela soočeni s krčenjem prav v času, ko bi podpora zaradi druginje morala biti bolj izrazita, kulturne institucije in ustvarjalci pa deležni dodatne pomoči, a dejstvo tudi je, da smo glede na majhnost slovenskega kulturnega trga v primerjavi s tujino prav tako soočeni s kulturno hiperprodukcijo, ki pogosto obstaja zgolj sama zase, oddaljena od realnosti trga in odjemalca (kar dolgoročno vsekakor ni vzdržno). Rešitev

torej ne more biti zgolj večanje podpore iz javnih sredstev (potrebne bi bili tudi druge oblike in drugi viri financiranja), hkrati pa je tudi ne more ponuditi trg (kar dokazuje upadajoča kulturna potrošnja in tudi ne pretirano dobro sodelovanje s kulturnimi odjemalci – slovenska kultura in njeni ustvarjalci namreč ne vlagajo pretiranega razmisleka v vzgojo in krepitev zahtevnega in angažiranega kulturnega občinstva). Rešitev lahko prinese zgolj reforma kulturnega sistema (in tudi temeljna preveritev miselnosti znotraj kulturnega ustvarjanja/delovanja). A namesto želje po spremembi v razmerjih znotraj same kulture in sistemskega zagotavljanja njene enakopravnosti z drugimi družbenimi podsistemi resnici na ljubo trenutno lahko zgolj opazujemo in spremljamo pasivnost kulturne ponudbe (in ustvarjalcev) in njenih transakcij (s poudarkom na prostem dostopu) ter vseprisotno krizo vrednosti in pomembnosti današnje kulture, ki v svojem delovanju in izvajanju skozi deziluzijo prehaja k vse večji amaterskosti in prekarnosti – namesto potrebnega vlaganja v razvoj in razmisleka o njeni sedanji vlogi pa torej ostajamo (in vztrajamo) na področju osnovnega preživetja in oklepanja že omenjenega *statusa quo*.

Pričujoči krajši razmislek si pri tem nikakor ne dela iluzij, da bi lahko razrešil situacijo trenutnega stanja slovenske kulture ali poglobljeno pokazal pot k potrebnim spremembam – za te je potreben dinamičen in vključujoč pristop (daleč od že videnih in neuspešnih tradicionalnih birokratskih metod in obveznega jadikovanja slovenskega kulturnega ustvarjalca, ki zavrača kakršno koli spremembo), ki zahteva tudi renesanso kulturnih vrednot in praks ter ga je moč doseči le s skupnimi močmi in inovativnim razmišljanjem (se oddaljiti od mitične narodotvorne ideje in raje staviti na družbotvorno vlogo današnje kulture).

A v kolikor morebiti vseeno poskusimo odgovoriti na vprašanje “Kako bi to lahko popravili?”, izpostavimo nekaj (sicer že videnih ali slišanih) programskih točk: Prvič, slovenska kultura se mora globlje povezati s svojo lastno skupnostjo, saj le z vključevanjem svežih perspektiv in sodelovanjem v glavnih kulturnih procesih lahko pride do smiselnega dialoga in potrebnih rešitev. Drugič, finančne naložbe v kulturo morajo biti strateške in namenske ter ne smejo biti namenjene le povečanju sredstev, temveč tudi zagotavljanju, da ta sredstva spodbujajo trajnost, nagrajujejo inovacije in širijo dostop (to pomeni, da je treba preseči mehanizme financiranja, ki zgolj odključavajo okenca, in namesto tega vzpostaviti mehanizme, ki spodbujajo resnično sodelovanje z občinstvom in vplive nanj). Tretjič, potrebna je decentralizacija oblasti na področju kulture (ki zahteva tudi večjo strokovnost in večje kompetence njenih odločevalcev, komisij in ostalih

kulturnih deležnikov) in boljše povezovanje različnih kulturnih akterjev – od nevladnih organizacij do neodvisnih ustvarjalcev –, saj lahko le slednje ustvari bolj dinamičen in bolj odziven kulturni ekosistem (slednjega pa je treba podpreti s stabilnimi zaposlitvenimi možnostmi za kulturne delavce in poklicnim razvojem, ki zmanjšuje tveganja negotovih delovnih razmer). In končno, četrtič, trženje in distribucija slovenske kulture potrebujeta novo vizijo, takšno, ki bo poudarjala njene edinstvene vidike ter se prilagajala izzivom in priložnostim globalnega trga (jo tudi demitizirala) – to vključuje raziskovanje alternativnih virov financiranja, ki so usklajeni s širšimi evropskimi praksami, in zagotavljanje, da kulturne vsebine, zlasti tiste, ki imajo nacionalni pomen, najdejo pravo mesto doma in v tujini.

Reformacija slovenske kulture torej ni zgolj izziv, temveč hkrati tudi bistvena priložnost za novo opredelitev njene identitete in vloge v družbi, le s spodbujanjem reflektirane, vključujoče in drzne kulture pa lahko svojo kulturno krajino tudi preoblikujemo v živahno in vplivno silo, ki ne bo le odražala svoje bogate dediščine, temveč bo zmožna preživeti in delovati tudi v dinamični prihodnosti.

Vinko Möderndorfer, pisatelj, dramatik, pesnik in režiser

Če bi se dalo na to vprašanje preprosto odgovoriti, najbrž tudi stanja v slovenski kulturi in umetnosti ne bi bilo težko premakniti na bolje.

Za izboljšanje razmer v slovenski kulturi bi bilo najprej treba spremeniti odnos politike do slovenske umetnosti in kulture.

Že trideset let nam vladajo politiki, ki prisegajo na kapitalizem v vseh njegovih grozljivih oblikah izkoriščanja, legalne kraje in dobičkonosja za politično in gospodarsko elito. Za kapitalizem pa vemo, da ni naklonjen umetnosti, ampak komercialni kulturi, ki prinaša dobiček. Slovenska politika, ki je v resnici že trideset let, ne glede na svojo ideološko orientiranost, v fazi primitivnega kapitalističnega razumevanja sveta, seveda ne mara umetnosti. Noče se zavedati, da sta umetnost in kultura za obstoj slovenskega naroda in države izjemno pomembna. Najpomembnejša.

Sploh pa zdaj, po tridesetih letih, ko smo vse že razprodali, ko so nas že zdavnaj pokupili in okradli, predvsem naši lastni ljudje, sta umetnost in kultura pravzaprav vse, kar še imamo.

Seveda pa državljani še vedno naivno čakamo, da bomo enkrat le izvolili oblast, ki se bo čisto zares in iskreno zavedala pomembnosti slovenske umetnosti in kulture in jo bo zato postavila v vrh svojega političnega interesa – poleg gospodarstva, zdravstva in šolstva. To se do danes še ni zgodilo. Dogaja se prav nasprotno, vsaka nova vlada umetnost in kulturo odrine še bolj na obrobje družbenega dogajanja. Če se kje zmanjšajo sredstva, se vedno prav pri kulturi.

Zato bi morala slovenska politika:

- Spremeniti svoj odnos do slovenske ustvarjalnosti, do umetnosti in kulture.

- Povečati bi morali sredstva za slovensko knjigo, uprizoritvene umetnosti, za slovenski film, likovnikom bi morali nameniti sredstva za razstavnine ... Povečana sredstva za umetnost se ne štejejo v stotinah milijonov, kot na primer povečana sredstva za nakup orožja ali sredstva, ki jih vlade vlagajo v jalove gospodarske investicije ali v širjenje državne birokracije, ampak dobesedno v drobižu, ki pa bi slovenski umetnosti in kulturi pomembno zvišal ustvarjalne standarde.

- Slovenska politika bi morala več investirati v kulturne objekte. Zgraditi novi NUK, zgraditi še kakšno galerijo, še kakšno gledališče, na celotnem ozemlju slovenske države bi morala poskrbeti za kinodvorane, ki bi bile (kot Kino dvor) namenjene kvalitetni filmski produkciji, obnoviti bi morala kar nekaj kulturnih ustanov in objektov, ki že desetletja propadajo ... Končno se vse to investicije, ki bodo ostale naslednjim rodovom in bodo naslednjim generacijam ustvarjalcev omogočile delo in tudi prezentacijo njihovega ustvarjalnega dela.

- Slovenska politika bi morala ukiniti davek vsaj na knjige slovenskih avtorjev. Morali bi se lotiti davčne reforme na področju umetnosti in kulture, ki bi petičneže in podjetja spodbujala k nakupu likovnih del in k investicijam v gledališke predstave, k sponzoriranju umetniških projektov itd.

- Javne kulturne ustanove, kot sta nacionalna televizija in radio, bi morala politika vrniti kulturi. Nacionalna televizija bi morala spet postati kulturna ustanova, ne pa televizija informativnih in političnih programov. Prav tako radio. Ukiniti bi morali komercializacijo televizije. Nacionalna televizija in nacionalni radio bi morala biti najmočnejši produkcijski hiši za slovensko umetnost in kulturo.

– Politika bi morala na čelo javnih kulturnih ustanov postaviti kompetentne direktorje, urednike, umetniške vodje, ki se spoznajo na umetnost in ki so v tem smislu tudi kreativni. Ekonomisti, pravniki, politični ignorantski kader na čelu kulturnih ustanov je smrt za kulturo. V mnogih javnih kulturnih institucijah je parkiran političen kader, ki se na umetnost ne spozna. Direktorji in umetniški vodje javnih kulturnih zavodov bi morali biti ustvarjalni in drzni ljudje, ne pa uradniki, ki hočejo na vsak način ustreči politikom. Ker se bojijo za svoje stolčke in službice, so do politike servilni in zato kastrirajo ustvarjalce, ki jih v takšnih institucijah vodijo.

– Slovenska politika bi morala urediti položaj samozaposlenih v kulturi. Ta bi moral biti izenačen s položajem redno zaposlenih v kulturnih ustanovah. Danes so samozaposleni v kulturi tretjerazredni državljani: ne morejo dobiti kredita, honorarji za njihovo delo v kulturnih institucijah so v primerjavi s plačami redno zaposlenih mizerni, s svojimi bednimi honorarji si ne morejo ustvariti normalnih pogojev ne za ustvarjanje ne za življenje. Samozaposleni v kulturi so velikokrat na robu preživetja. Njihova prihodnost je, kljub kvalitetnemu ustvarjalnemu delu, popolnoma negotova, prav tako je negotovo njihovo normalno preživljanje starosti, obdobja, ko ne bodo mogli več ustvarjati.

– Slovenska politika bi morala urediti tudi stanje na področju nagrad in nagrajevanja kot tudi razmere v kulturnih institucijah, ki samozaposlenim ustvarjalcem dodeljujejo delo. Danes najvišje nagrade za ustvarjalce ne pomenijo nič. Zaradi nagrade Prešernovega sklada, na primer, ustvarjalčevo delo ni nič več vredno. Nagrade praktično ne štejejo. Ker institucije vodijo nekompetentni ljudje, tudi kvalitetno delo ne šteje, saj ga nekompetentni direktorji ne prepoznajo. Tako ustvarjalci živijo v družbi, kjer kvaliteta in dobro delo nista pomembna, pomembno pa je, kdo s kom prijateljuje.

– Slovenska politika bi morala poskrbeti za večje financiranje neinstitucionalne kulture. Za boljše prostorske pogoje za delo neinstitucionalnih umetniških organizacij, saj se prav v neinstitucionalni kulturi odkrije največ novega. Neinstitucionalna kultura je laboratorij umetnosti. In država, ki si želi, da se njena umetnost nenehno razvija, mora veliko pozornosti nameniti prav takšni kulturi.

– Slovenska politika bi morala poskrbeti za bolj dostopne in s strani države subvencionirane ateljeje in za bivalne prostore umetnikov. In to ne samo v glavnem mestu države.

In še in še in še.

Samo država, ki se zaveda pomembnosti nekomercialne kulture, ki skrbi za svoj jezik in literaturo, ki poskrbi za promocijo ustvarjalnega duha

svojega naroda, lahko v tem brezobzirnem času vojaškega kapitalizma preživi. Še posebej to velja za države, kot je Slovenija.

Nacionalna identiteta slovenskega naroda sta umetnost in kultura.

Če bomo zanemarili to dvoje, nas zelo hitro ne bo več. Umetnost, kultura in izobraževanje so naša moč, naše edino orožje, ki nam lahko zagotovi preživetje skozi naslednja apokaliptična desetletja.

Ali bomo kulturni ali pa nas ne bo več.

Peter Semolič, pesnik, pisatelj, prevajalec, urednik pesniškega portala Poiesis

Po nekajdnevnem razmisleku o poslanem vprašanju sem spoznal, da na to temo pravzaprav ne znam povedati nič novega in da se mi – če je s pojmom kultura mišljeno nekako to, kar pokriva Ministrstvo za kulturo – vse skupaj konča pri denarju in njegovi distribuciji. S kulturo ni nič narobe, narobe pa je to, da se ji namenja premalo sredstev in da so ta neenakomerno razporejena. Če pa se kulturo pojmuje kot način življenja, ki si ga delijo članice in člani neke skupnosti, pa je morda narobe to, da jo vse prevečkrat pojmujejo kot nekaj monolitnega – kultura je v sebi močno diverzificirana, tako da imamo opravka ne z eno, ampak z množico kultur, ki so lahko med seboj ne le različne, ampak so si celo nasprotne.

Tudi se mi zdi, da težko govorimo o slovenski kulturi, saj smo kot vse nacionalne skupnosti močno vpeti v globalno družbo in s tem tudi v globalne kulturne tokove. Tako ima lahko danes kdo več skupnega z nekom, ki živi na drugem koncu sveta in govori neki drugi jezik, kot pa z nekom iz istega kraja.

Moj občutek je torej, da s kulturo ni nič narobe, problematično pa nemara zna biti to, kako jo tretiramo, pa naj gre za prvo ali za drugo razumevanje. Se pravi, za kulturo bi bilo treba namenjati več sredstev in ta tudi bolj smiselno porazdeliti, pri tem pa najbrž ne bi bilo odveč, če bi jo razumeli ne kot nacionalno in s tem monolitno, temveč raje kot tisto področje ali področja, na katerih človek ozavešča sebe in svoje početje v razmerju do

sveta (družbenega, naravnega ...) oziroma gradi svoje različne identitete. Takšno dojemanje kulture bi po mojem mnenju imelo blagodejne učinke za posameznike in za družbo, saj bi morda prineslo več strpnosti v javni dialog, vzgajalo večjo in bolj pozitivno občutljivost za druge, drugačne itd.

In kje je v vsem skupaj poezija? Na neki način je povsod, na neki način je ni nikjer. Nikoli se namreč ni proizvajalo toliko poezije, kot se je danes, in tudi bere se je več, kot se je je kadar koli prej – spletni medij Poiesis ima na primer na tisoče bralcev s celega sveta, kar je neverjetno. Toda hkrati je poezija izrinjena iz javnega prostora, ponižana na raven zabave za prosti čas. Torej gre tudi tu v prvi vrsti za problem tretmaja pesništva, kar pa nemara zna imeti posledice tudi za konkretne pesniške tekste – čisto resno se lahko vprašamo, ali je danes, v dobi simulakra, poezija sploh še oblika erotizma in kot takšna tudi še nevarna ali pa so konkretni pesniški teksti tudi sami postali brezzobi, takšni – rečeno s Tarasom Kermaunerjem –, ki le še dobro denejo naši prebavi. Priznam, da na to vprašanje ne poznam odgovora.

Valentina Smej Novak, kolumnistka, prevajalka, urednica in predsednica Društva slovenskih založnikov

Govoriti o kulturi vedno pomeni govoriti o dveh rečeh: po eni strani o uporabi nabora pridobljenih in ustaljenih družbenih praks, ki urejajo vsakdanje življenje in so posledica dolgih generacij kultiviranja polja življenja, po drugi strani pa s to besedo označujemo vso produkcijo umetniškega, vse izraze duha, ki se skozi filtre različnih (institucionaliziranih) mehanizmov iztiskajo v življenjski prostor.

Verjamem, da o tem, da bi se izboljšalo stanje v kulturi, ni mogoče govoriti samo enostransko, tako, da imamo pred očmi samo eno plat tistega, o čemer govorimo, ko rečemo kultura. In največ si damo opraviati potem s tem, kako prepustni ali neprepustni naj bi bili ti filtri.

Nikakor ne smemo pristati na svet, kjer je usoda kulture, torej produkcije duhovnih presežkov, odvisna le od razpoložnosti, zagretosti,

omejenosti, dobrovoljnosti ali nastrojenosti državnih uradov in komisij. In prav tako ni deljenje denarja ali evfemizem "javnih sredstev" edini izziv in korektiv kulture.

O tem, kako popravljati mehanizme, se mi, morda v naivnosti, zdi, da kultura najbolje uspeva takrat, ko je čim manj mehanizmov. Čim govorimo o mehanizmih, se pojavljajo tudi okvare. Toda še preden se mehanizmi sestavijo, je treba poiskati Arhimedovo točko. Kje je torej ta točka?

Pri jeziku se začenja kultiviranje polja. Najprej se moramo razumeti. Z jezikom upovedujemo svet, s svojim jezikom omenjamo stvari in jih kličemo v bivanje. "To, kar sem, sem tudi po zaslugi jezika, s katerim sem se naučil ubesediti svet," pravi katalonski pisatelj Pol Guasch. Kakšen jezik govorimo? Slovenščina je postavljena pred izziv: Jo bomo z vedno novimi pravili povsem odtujili od ljudi, ki jo govorimo? Jo bomo v pravi in edini dovoljeni obliki lahko prebirali samo še v nekaj bukvicah na leto in bo počasi šla po poti latinščine, jezika, ki se ga ne govori in v katerem znajo pisati samo še redki? Na maturitetnih izpitih bodo generacije dokazovale svoje poznavanje izjem in umetelnih jezikovnih konstrukcij, nato pa bodo test oddale in veselo proslavljale v jeziku, ki ga pač govorijo, z vsemi napakami, drugačnimi naglasi in napačnimi predlogi. Iz življenja.

Kultiviranje zemlje je dolg proces in nič drugače ni s kultiviranjem duhovnega polja, na katerem naj potem uspeva kultura. Zelo zgovorno je bilo spoznanje v dneh pandemskega zaprtja: takrat so bili oddelki s knjigami v supermarketih zaprti s trakovi, ker knjige niso nujno blago. Vsem na očeh, toda odveč. No, to je to. Še zmeraj niso nujno blago. Zato lahko o njihovi usodi vedrijo in oblačijo uradniki, politiki in komisije.

Čim manj razdeljevanja rib in čim več učenja ribolova. Pri razdeljevanju rib morajo tisti, ki jih delijo, zelo natančno premisliti, kakšne so družbene eksternalije dodeljene ribe. Morda je čas za demokratizacijo kulturne izkušnje. Potem je vse lažje. Kultura je potem spet med nami. Naj ne bo sporadičen festival, ampak nenehen družbeni proces, fotosinteza. In čeprav je kultura tudi posel in bi morali zgolj sejgarsko, dogodkovno obliko konzumiranja že dolgo tega pustiti nekje v srednjem veku.

**Sodobna
slovenska
poezija**

Nina Kremžar
Neznanke

Foto: Tomaž Toplak

Volčin

ko boš sedel nad prepad
bo pod tabo samo kamnita tišina
in dovolj zelenja
da se skrijejo rdeče
jagode kaplje mlake
zato boš raje kot pozdrave
v dolino poslal
odmev ki se bo razletel
v bela regratova semena
in dokler bodo padala
se ne boš
nič bal

Neznanke

ukrivijo
oktobrske bilke
z večjo težo
kot jo gre

pripisati
njihovim
votlim kostem

preden uspem
k njim prisloniti
uho

se odrinejo
v krhko
nebo

Naklonjenost

iz osamljene ladje
naredi floto

iz jate
votlo gnezdo

iz ljudi
semena norveškega javorja
ki se vrtinčijo in

padajo
padajo
padajo
padajo

Kako nastane črna luknja

rodi se zgodaj popoldne
ko neprenehoma dežuje

ima čisto svetle oči
shodi pozneje kot pričakovano
barvice drži v levici

potem odraste dobi močne roke in pogosto posluša
ko bere pije beli čaj
in zdi se da čaka
na tisti pravi trenutek premora

ko se lahko široko nasmehne
in vse nas ki smo uročeni krožili okoli
da bi enkrat razrešili skrivnost
objame
najpopolnejša temina

Velike črne ptice

letijo kronometer
niso selivke
za kaj takega so prepogumne
in pseudomačene

danes bežijo samo
pred nepomirjenim oblakom
in druga pred drugo

ko v intervalih
preletavajo strehe
se ne ozirajo k drevesnim krošnjam
ki se zibajo med odtenki rdeče

ali h goram
ki so dovolj daleč
da bi se dalo verjeti
da se na drugi strani
po njihovih pobočjih
kotali sonce

ali k meni
na balkonu
hiše
ki ni več dom
ob večeru
ki ni več
otročstvo

Spremstvo

če se srečava nekje na neki ulici
reciva pred prodajalno klobukov iz leta sedemindvajset
ne bo nihče od naju pesnik

verjetno bova šla mimo
mogoče staknila pogleda a verjetno ne
in ti ne boš devetletni otrok
ki zna dvigniti
roke v zrak v več jezikih kot jih govori
in jih zato nikoli ne
dviguje nasproti naključnim
voznikom da bi preštel nasmeh

kot sem to počela jaz
ki sem prestopala meje enako
kot sem vedno barvala čez črto
brez strahu pred posledicami
varno nameščena
razprostrta pred belo stranjo
pred prostorom
pred obstojem

*Shouldn't heaven be superheavy by now?*Ocean Vuong: *Notebook Fragments*

en otrok vprašanje zastavi iz kljubovanja
se tako trga od tradicije kot krasta s telesa
dokler se spodaj ne pokaže rožnatost

drugi vpraša iz strahu
da gneča nebes duši njegove drage
da se bo nebo pod težo vdalo
prehitro
in prišlo še po ostale

enkrat
dolgo po tem
ko ni odgovora
se najdeta
na valovih papirnatega oceana
in čeznje pošljeta vest

slišim

Sodobna slovenska proza

Zala Vidic

Zadeva: Prošnja za nakup stolov

Spoštovani gospod predstojnik,
prosim, kupite stole.

Predstavljajte si, da ste ženska. Nimate medicinske izobrazbe, zato so Vam terminologija, postopki in nasploh vsak naslednji korak neznani. Vaša prva nosečnost je. Niste se še udeležili šole za starše. Sredi noči začutite bolečino, ki je še ne bi smelo biti. Strah vas je. Najprej za plod, potem še zase. Prvič ste se peljali z rešilcem in ne veste točno, v kateri stavbi so Vas odložili. Že tretjič Vas na vozičku z oddelka peljejo v porodno sobo. Še vedno se ne znate orientirati v labirintu hodnikov. Zaupati morate neznancem. Rodite. Rodite! Malo bitje Vam v plastični vrečki prislonijo k obrazu in potem izgine za hrbti osebja. Še vedno čutite bolečino, posteljica je defektna. Ne razumete, kaj to pomeni. Naredili vam bodo abrazijo. Kaj je abrazija? Zbudite se iz najbolj bizarnih sanj, kar ste jih kdaj imeli. Spet Vas nekam peljejo. V temno sobo. Velika je. Ne morete spati. Lačni ste. Mama ste. Zakaj nimate otroka, če ste mama. Slišite jok novorojenčkov. Ker imate tanke žilice, so Vam na vsaki roki že dvakrat zamenjali kanal. Boli Vas na nartih obeh dlani, v komolčnih pregibih in seveda spodaj. Pride jutro in z njim sestre, ki imajo dobre in slabe dni in Vam morajo vzeti kri. Mogoče kar iz gležnja ... Boli Vas. Kdaj lahko vidim otroka? Ko bo čas. Odpeljejo Vas v laktarij. Kaj je laktarij? Vstati morate z vozička, da si umijete roke.

Vrti se Vam. Boli Vas. Posedejo Vas pred mašino. Boli Vas. Črpajte! Tudi to boli. Zdaj boli na štirih koncih. Pred nosečnostjo ni bolelo nikdar nikjer. Ne zavedate se, da Vam bo zvok črpalke naslednjih 20 mesecev narekoval ritem. Žal Vam je krav molznic. Kdaj lahko vidim otroka? Po kosilu. Kosilo se je ohladilo, juho jeste hladno. Odpeljejo Vas. Umijte si roke. Pozabili ste, kakšen je postopek. Nikogar nočete ubiti. Po dolgem ozkem hodniku, kjer se boste naslednjih 80 dni srečevali s strahovi, Vas pripeljejo do enke. V inkubatorju leži. Sploh hoče preživeti? V oči Vam stopijo solze, zdravnik se sreča z njimi. Nič jokati, mamica. Odpeljejo Vas. Naslednjič pridete sami. V bolnišniški halji, ki Vam je prevelika in hoče razkriti dojke. Ki bolijo. Otrok ne diha. Ne, ne: že diha. V redu je. Je v redu? Zakaj vse piska? Spet hitite v laktarij. Spet ste pozabili zaporedje pravilnega umivanja rok. Spet se počutite neumno. Neposlušno. Nekoristno. Morda celo škodljivo. Mleko še ne steče. Hitite na večerjo. Odnegli so jo. Čutite utrujenost. Ali moj otrok diha? Kako diši moj otrok? Novo jutro. Novo špikanje. Zajtrk Vam ne tekne. Bo danes prišel obisk? Ne boste si umivali las, ker Vas roke v modricah bolijo, ker Vas od razkužila skeli koža do komolcev. Črpanje. Zdaj je mleka preveč. Opazite bulice. Bolijo. Nadstropje višje. Dolg in ozek bel hodnik. Bo inkubator prazen? Kaj boste storili, če bo? Dve nadstropji višje. Končno ujamete obrok. Ampak rib ne jeste. Peš – ker nobeno od dvigal še vedno ne dela – greste dve nadstropji nižje. Prezgodaj se postavite pred avtomatska vrata, ki se nočejo odpreti. Zvočnik zahrešči in nekdo Vam jezno pove, da morate počakati še sedem minut. Koliko dni je minilo, odkar ste se nazadnje ozrli skozi okno? Zaželite si dotika tistega žarka, ki prebada oblak. Zaželite si, da bi lahko držali svoje dete. Kakšen vonj ima? Vrata se odprejo. Niste več prepričani, da želite stopiti skozi. Otrok ne diha več sam, ne je, ne odvaja, ne odpira oči, ne sme čutiti Vaše kože. Ali sploh je? Spet ste pred zaprtimi vrati. Zakaj je laktarij zaklenjen? Vikend je. Ob koncih tedna se črpa na oddelku. Aha. Dvigalo ne dela. Peš v tretje nadstropje. Boli Vas. Vse Vas boli. V majhnem prostoru brez oken, ki je bolj omara kot pa soba, zagledate tri stole. Dva manjša, lesena, in enega s kovinskimi nogami. Kasneje Vam povedo, da jih je ena od srčnih sester pripeljala iz bližnjega vrtca, kjer so bili na seznamu za odpis. Na seznamu za odpis! Ampak ... vi zdaj črpate šestkrat na dan! No, ja, petkrat čez dan in enkrat ponoči. Vsakič po 40 minut. Razen ko naletite na slab sistem. Takrat gre vsaj ena ura. Bi lahko prinesli svojo blazino? Blazina ni sterilna. Bi radi koga ubili? Že najmanj tridesetič berete navodila iz leta 2008, nalepljena na steno direktno pred Vami – ker ne želite nikogar ubiti. Polna

so pravopisnih napak. Na jok Vam gre. To je dobro. Niste še popolnoma odpovedali. Dve nadstropji nižje. Otrok zdaj diha sam. Položijo Vam ga na prsi. V nosnice vam sili vonj po razkužilu. To je zdaj vonj Vašega otroka. Nič drugega ni več važno. Dvigalo še kar ne dela. Ni važno. Juha je hladna. Ni važno. Ni sistemov. Ni važno. Obiska ne bo. Ni važno. Otrok diha sam. Dokler ne diha več. Pomodri. Sestra ga masira. Nič. Pristavi mu kisik. V redu je, mamica. Nič jokat. Peš v tretje nadstropje in črpat. Ampak. Vsi trije stoli so polni in še dve se s hrbti naslanjata na umivalnik. Prvič v življenju dremljete stoje. Mamica, ki že črpa, joka. Ostale ste spoštljivo tiho. Ko vstane, pomagajte novinki, da sede na stol za vrtičkarje. Imela je carski rez. Ker ne zdrži, ji pod rano zvijete bolnišniški plašč. Predstavljajte si to. Nekdo mora oprezati, da ne bi prišla katera od sester. Se tako počutijo zločinke? Petinšestdesetič berete ista navodila, lažje je kot strmeti v prazno steno in s tem v Vaše prazno srce. Skoraj se Vam ustavi. Pozabili ste si razkužiti roke! Načrpano mleko zlijete v korito in gledate, kako odteka Vaše minute. Ampak nikogar ne boste ubili. Zavlečete se v hladno sobo. Pravzaprav je mrzla. Po nekaj trenutkih mirovanja ledena. Opazite, da se je zamenjal letni čas. Po grlu Vas nocoj močnejše praska. Odkar ste tu, si še niste dovolili čutiti domotožja. Zdaj v Vas butne z vso močjo. Zaželite si, da bi zboleli. Bolnice morajo domov. Ja. Otroka bi pustili tukaj in šli domov. Ste zato slaba mama? Sestre v laktariju Vam v ponedeljek popoldan zatrdijo, da ne. Ampak zdaj je nedelja ponoči. In Vam budilka narekuje, da morate na stol. Ko ga zaradi nezaupanja v oddelčne otročnice obrišete z razkužilnim robčkom, zavohate svojega otroka. Pečejo Vas dlani. Peče Vas grlo. Pižama se zalepi na popasto podlago. Pravzaprav je dobro, da ta prostor omara nima oken. Tako ne veste, kateri del katerega dneva je. Brnenje črpalke Vas uspava. V polsnu si obljubite, da boste, ko bo te kalvarije konec, pisali predstojniku in zahtevali nove stole. In neomejeno zalogo ta dobrih sistemov – predvsem ob koncih tedna! Predrami Vas vreščanje novorojenčka. Niste v enkici. Tam dojenčki ne jokajo. Ustavite nočno, ki Vam ne more dati analgetika, saj ste doječa mama. Ha. Doječa mama, ki ne doji. Preostanek noči prebedite. Morda celo zajokate. Zjutraj ugotovite, da sploh ni več jutro, saj Vas pokonci vrže dopoldanska vizita. Dopustite si celo nekaj užaljenosti, ker so pozabili, da se v desetko ne hodi ... Brez zajtrka, z bolečimi dojkami, s pekočino v grlu in masko čez usta oddirjate – zdaj že zmorete – do stopnišča, kjer Vas prestrežeta dve čudoviti duši. Čistita stopnice. *Je li sve u redu? Sve. Kako beba? Ok, hvala.* Se zlažete, ker ne veste. Predstavljajte si to.

Če ste si, ste dobili občutek, zakaj Vas prosim za nakup novih stolov. V JYSK-u so najcenejši oblazinjeni pisarniški 50 evrov, v Ikei 49,99 evra. Po potrebi sem pripravljena sprožiti in izpeljati tudi dobrodelno akcijo, v najslabšem primeru tri stole za oddelek B kupim sama.

Hvala, ker ste prošnjo prebrali do konca.

Lep pozdrav.
Mama nedonošenke

Sodobna slovenska proza

Foto: Vojanc Vogel

Neva Lučka Zver

Sveta Teodora

“Naj moje telo postane tempelj, moja kri potok in lasje gozd,” je vzkliknila, preden je rabljeva težka roka zamahnila z rezilom,” je razgreto nadaljevala nuna. S široko razprtimi očmi, v katerih se je ogorčenje mešalo z občudovanjem, je strmela v bizantinsko kapelico pred nami, kot bi na njenem mestu videla opisani prizor; topi padec glave v jesensko listje, brizg tople krvi po trupih navzočih moških in Teodorin pogled, še v smrti poln odpuščanja.

“Žal svojo zmoto pogosto spoznamo, ko ni več poti nazaj. Najbrž so telo po usmrčitvi slekli, da bi ga umili in pokopali v gozdu. Tako so spoznali, da so usmrtili žensko, žensko, s katero se je kosal malokateri vojak! Žensko, ki gotovo ni oplodila tiste nune ... Ko je mati prednica izvedela za to krivico, je nosečnico izgnala in o škandalu pisala carigrajskemu patriarhu, ki je Teodoro razglasil za svetnico. Toda nad njenim samostanom je obviselo prekletstvo. Vrtove, njive in sadovnjake so napadli zajedavci, sestre so bolehole, ljudje pa jim niso več zaupali, niso več pošiljali kaj prida prispevkov, kaj šele hčera. V nekaj desetletjih je bil samostan zapuščen ... Ruševine so se ohranile presenetljivo dobro, morda v svojevrsten opomin. Kjer je bila svojčas kapela, zdaj spijo kolonije netopirjev. Menda so med vojno za neodvisnost tam nabirali njihove iztrebke, potrebne za izdelavo smodnika. Zdaj jih nihče več ne odstrani ... Ostanki zidov se kot nekakšne čeljusti držijo pečine na zahodni strani soteske, tri četrt ure hoje naprej od

našega samostana, ki je mnogo mlajši, nastal je v prvi polovici 18. stoletja, kmalu po odhodu Benečanov s Peloponeza.”

Zdrznila se je, kot bi doumela, da je malce zašla. Nagubala je čelo v iskanju rdeče niti.

“Kakor koli, kot veste bolje kot jaz, so tempelj svete Teodore zgradili približno dvesto let po njeni smrti, najbrž kmalu po bitki pri Manzikertu. V težkih časih se ljudje oprimejo vere,” je zavzdihnila, “saj jim drugega ne preostane. Prej naj bi bil na tem mestu zgolj skromen oltar. Tudi potok, ki zdaj izvira prav pod templjem, je izvorno tekel v bližini, vendar ne točno tu. Bog je uslišal zadnjo željo po krivem obsojene mladenke. Zamaknil je strugo tako, da se rojeva na kraju, kjer je bila prelita nedolžna kri.”

Poškilila je k nam, najbrž da bi zasledila ironijo okoli naših ust.

“Kot vidite, je iz templja zraslo sedemnajst mogočnih hrastov. Že njihove korenine so skrivnost, saj jih ni videti v razpokah zunanjih ali notranjih sten. Četudi res tečejo med kamni, zakaj ne razmikajo zidov? In kako je mogoče, da streha kapelice, stara skoraj tisoč let, nosi več kot ducat ton? Tega do danes ni uspel razložiti noben učenjak,” je poudarila in nam vrgla izzivalen pogled. “Vso srečo pri vaših raziskavah,” je dodala. Tokrat je za ironičen nasmešek poskrbela sama.

*

Teodora se je rodila v eni od mnogih dolin Arkadije konec 9. stoletja. Kmalu po njenem rojstvu se je na bizantinski prestol povzpел Bazilij I. Makedonec – eden redkih v zgodovini, ki so se iz kmeta prelevili v cesarja. Pod njegovim žezlom so se za Bizantinsko cesarstvo začeli zlati časi, ki so trajali približno do sredine 11. stoletja. Na Peloponezu so vse do začetka 9. stoletja prevladovala slovanska plemena, ki so se na polotoku ustalila dobrih dvesto let pred tem. Grki so oblast nad njimi vnovič prevzeli šele po zmagi pri Patrasu leta 805. Slované so potisnili v gorato notranjost, na obalo in v mesta pa so naselili grško govoreče prebivalce, predvsem begunce z izgubljenih ali ogroženih ozemelj. Uvedli so obvezno služenje vojaščine za vsaj enega sina sleherne družine. Če moškega potomca v hiši ni bilo, so morali nesrečniki cesarstvu plačati lep kupček denarja za najemniškega vojaka.

Teodorina starša sta bila revna kmeta s sedmimi hčera mi. Živeli so v obrečnem zaselku treh družin, globoko v arkadijskih gozdovih. Zemlja je bila radodarna, lov obilen in življenje mirno. Niso trpeli pomanjkanja, toda razen lastne hiše in par koz niso imeli drugega premoženja. Pridelek

so potrebovali za lastno preživetje, niso trgovali. Edina blagovna menjava jim je bila žito za sol.

Neko jesensko popoldne je k njim prineslo odposlanca na čudovitem vrancu. Ponudili so mu zeliščni poparek, ki ga je vljudno zavrnil, češ da ga pred mrakom čaka še dolga pot čez drn in strn; ko pa so poskusili z medico, je rade volje sprejel okrepčilo. Obvestil jih je, da se bo čez mesec dni vrnil s poveljnikom arkadijskega regimenta. Do tedaj naj pripravijo enega sina ali denar. V skrajnem primeru bi vzeli tudi očeta, toda Teodorin oče je imel brado sivo že trideset let, tako da ni prišel v poštev.

Da bi se izognili nevšečnostim, si je najmlajša hči, ki je komaj dopolnila sedemnajst let, odstrigla svetle kodre, povila drobne prsi in smuknila v deško opravo, ki jo je s težkim srcem sešila njena mati. Drugi družini v zaselku sta za služenje vojaščine namenili dečka njenih let, ki sta seveda vedela, da je njun sotrpin Teodor v resnici Teodora, vendar jima izdaja ni padla na kraj pameti. Bila jima je kot sestra.

*

Po delu na terenu so se kolegi zapeljali nazaj v Isaris, kjer smo spali, jaz pa sem skočila v Vasto z izgovorom, da si želim ogledati vasico. V resnici sem hotela dokončati poročilo o starosti karboniziranih fig in črepinj glinenih skledic, najdenih v bližini Argosa. Saj ne, da se mi je mudilo. Predvsem mi ni bilo do širše družbe.

Kljub bližini kapelice svete Teodore v Vasti ni nobenega prenočišča. Mogoče prebivalci nočejo privabljati trum turistov, ki take kraje radi jemljejo kot alinejo na seznamu nepogrešljivih peloponeških čudes. Toda ta tempelj se ne znajde na seznamu običajnega turista. Do njega se potrudijo bolje poučeni, srečneži, ki imajo časa na pretek, ali pa verniki na romanju, skoraj vsi Grki.

Ko privlečemo na dan visokofrekvenčne radarje, nas gledajo zelo grdo. Kako so nas šele gledali, ko smo delali električno upornostno tomografijo ... Na zidove smo morali pritrditi majhne elektrode, s katerimi smo podrobneje proučili njihovo sestavo. Dve ženski sta se na glas obregnili, da bi nam to morali prepovedati. Da ne govorim o nunah, zdelo se mi je, da so organizirale patrolje. Ves čas so v parih krožile okrog kapelice in nam gledale pod prste. Kaj vem, morda to počnejo tudi sicer, ampak dvomim. Ne razumejo, da moramo "čudežu" priti do dna zavoljo ustrezne obnove kapelice. Če ne vemo, kam za vraga so se skrile korenine teh dreves, jih bomo poškodovali ali pa bodo one poškodovale zgradbo, ki je krhka in

nujno potrebna restavracije. Pri tem nam ljudske legende ne pomagajo prav nič, čeprav so seveda zanimive.

*

Poveljnik Andrej je bil mlad, postaven moški iz Trakije. Za hiter vzpon v bizantinski vojski se je lahko zahvalil armenskemu poreklu, ki je v času vladavine Bazilija I. odpiralo vrata na dvor. Poleg tega je imel karizmo in obrazne poteze, ki so odpirale še kakšna druga vrata: značilne armenske oči, ki spominjajo na staroegipčanske poslikave, visoke ličnice, vabljlive ustnice.

V izbi Teodorine družine si je s skodelico poparka grel premrle dlani, medtem ko sta z odposlancem čakala, da novinci zberejo stvari vkup in se poslovijo od domačih. Njegov sopotnik je s prsti tapkal po hrastovi mizi, on pa si je z zanimanjem ogledoval neke vrste bogkov kot, kjer je na praprot-nih listih počival pravoslavni križ, ob njem pa je stalo nekaj nenavadnih lesenih figuric, nekatere skoraj brezoblične, najbrž precej stare, druge rezbarjene pred kratkim. Čeprav so bile antropomorfne, niso upodabljale ljudi, temveč bitja, kakršna se sreča v sanjah.

Ko se je Teodora s svojo culo postavila pred njiju, pripravljena za odhod, jo je z zanimanjem premeril. Rahlo je našobil ustnice, kot da ga nekaj muči. Naposled se ji je nepremično zazrl v oči. Vztrajal je dlje, kot se spodobi. Teodori je v lica bušnila kri, toda čutila je, da mora pogled vzdržati. V peči je zaprasketalo eno tistih debelih polen, ki jih dolgo ližejo plameni, preden se zlomijo in zares zagorijo.

“Morali bi pohiteti, če želimo biti v Karitini pred nočjo,” je z olikano zadrego rekel poveljnikov sopotnik.

Karitina je bila najbližja večja vas, nekdanja sklavinija. Dnevi so bili kratki ter gozd pregost za ježo v temi.

Andrej je pokimal in pomežiknil Teodori.

“Res je,” je mirno odvrnil, “pojdi, prosim, še po druga dva ... Hvala za gostoljubje,” se je obrnil k Teodorini materi, ki je bila kakor hči nagnjena k zardevanju. “Pridi, Teodor. Osedlala ti bova konja.”

Teodora si ni upala odpreti ust, čeprav je v preteklem mesecu še kar uspešno vadila govor z globljim glasom. Sledila mu je ven, kjer so jih čakali konji – vojaka sta pripeljala tudi tri rjavce zanje.

“Droben si, malo boš plaval v sedlu. Med ježo močno stiskaj stegna, da te ne odnese,” ji je rekel s širokim nasmehom.

*

V treh letih služenja se je Teodora izkazala s prilagodljivostjo, razsodnostjo in pogumom, ki je včasih mejil na vdanost v usodo. Na začetku je bila tarča posmeha zaradi pomanjkanja telesne moči, ki so ga pripisovali pičli prehrani in mladosti. Pripombe na njen račun so šle tudi zaradi visokega glasu in neporaščenosti. Nekaj fantov v regimentu je bilo mlajših od nje, zato na prvi pogled ni bila preveč vpadljiva. Toda bistvena razlika med njo in njimi ni bila v zunanosti, čeprav se jo je navsezadnje bralo v njenih umirjenih očeh.

Ves ta čas je ostala v Arkadiji, tako da se je tu in tam lahko za nekaj dni vrnila domov ter si odpočila od svoje vloge. Poveljnik ji je te postanke rad omogočil. Prav tako je pazil, da ni ločil nerazdružljivega trojčka, se pravi Teodore in njenih sosedov. Dobro je vedel, da so drug drugemu v veliko oporo. Delili so si šotor, ogenj, nočne straže in redke dobrine, na primer od doma pretihotapljeno medico, garum – fermentirano ribjo omako, ki so jo poznali že Etruščani in Feničani –, jajca, kožuhe in volnene odeje. Tudi zaradi njiju se nihče ni pretirano obregnil ob Teodorin androgini videz. Kljub isti starosti in razmeram sta bila oba Teodorina sosedu orjaka.

Poveljnik Andrej je samemu sebi težko priznal, da pogrēša več akcije. Na Peloponezu se v tistih časih ni dogajalo nič dramatičnega. Glavna naloga arkadijskega regimenta je bila varovanje naselij, trdnjav in samostanov pred razbojniki. In tej nalogi je bila praviloma brez težav kos manjša skupina vojakov. Da jim ne bi postalo preveč dolgčas, so vsake toliko zamenjali lokacijo. Andrej je v vsaki skupini določil odgovornega, ki je nastopal kot *primus inter pares*, sam pa je krožil med njimi.

Dan pred praznikom Janeza Krstnika je Teodora na čelu svoje skupine prispela do nunskega samostana Svete Device. Dva tedna pozneje se jim je pridružil tudi Andrej. Poletje je bilo v polnem razmahu. Gozd je kar žuborel od viška energije.

*

V arkadijskih naseljih mi je od nekdaj vseč poenotena arhitektura. Zaradi nje se zdijo organska, povezana kot mikrokozmosi, kar jim daje značaj, morda celo dušo. V večini vasi so skoraj vse hiše kamnite, neometane, večnadstropne, z redkimi okni, včasih z ozkimi balkoni. Ulice so tlakovane z zlizanimi kamni različnih oblik. Na vogalih se tu in tam najde korito z izvirsko vodo.

Vasta glede tega k sreči ne izstopa. Uživala sem v ležernem sprehodu skozi vas, dokler me ni zgrabila lakota. V edini odprti taverni sem večerjala

sarmice v trtnih listih in enolončnico. Za digestiv sem dobila *tsipouro*. Ni se mi mudilo. V kaminu so zakurili, čeprav je bil šele oktober. Poslušala sem prasketanje in pustila, da se mi toplota ognja, žganja in lenobe razleze v prsnem košu. Dovolila sem si tavati z mislimi, obujati kočljive spomine, prilivati bencin na neuresničljive sanje.

*

Andrej je pomolil glavo iz šotora in se prepričal, da ni nikjer nikogar. Njegov šotor je stal nekoliko na samem, vendar je bil obrnjen proti taboru, postavljenem ob reki pod pečino, v katero je bil delno vdolben samostan. Smuknil je ven, šel okoli šotora in za njim v grmovje, kjer je najprej izpraznil mehur. Nato je ubral stezo, ki se je vzpenjala jugozahodno od samostana, dokler ni dosegla manjše planote in vijugala med njivami, ki so jih obdelovale nune. Planoto je objemalo valovito gorovje, v katero so grizle stopničasto urejene terase, namenjene jablanam, orehom, oljkam in zelenjavnim vrtovom. Na obronkih je skakljalo nekaj koz, toda pastirja ni bilo v bližini. Nebo je še bilo nežno zardelo, dvigal se je sinji poletni dan. Andrej se je počutil kot dvajsetletnik brez načrtov ali odgovornosti, za hip osvobojen tudi hrepenenj, ki bi njegovo zavest izmikala jutranji milini.

Na poti, ki je po levi tekla med nasadi in vrtovi, se je pojavila nuna s pleteno košaro na ramenih in s srpom v rokah. Andrej je nejevoljno zavzdihnil; namenjena je bila na glavno stezo, po kateri je hodil sam.

“Pozdravljena, sestra,” je kljub temu iskrivo rekel, ko so se njune poti prekrizale. Presenečeno je zamežikal, ko je opazil njeno mladost, pegice in igrive, živo modre oči, v katerih se je še svetlikala otroška naivnost. Nikakor jih ne bi pripisal dekletu, ki je svoje življenje posvetilo Bogu. “Si pa zgodnja.”

“Pozdravljen, gospod poveljnik. Ob tej uri je tu zgoraj najlepše in meni v tem letnem času niti malo ni do spanja,” se je nasmehnila.

Kako ve, da sem poveljnik? se je vprašal Andrej. Prvič se srečava in na sebi imam navadno srajco ...

“Nabrala sem grah in špinačo, letos ni prevroče, zato tako lepo uspevata.” Obrnila se je, da si je lahko ogledal vsebino košare – in rdečkast pramen las, ki ne bi smel kukati izpod rute. Za delo na polju so sestre skrile lase pod črn kos tanjšega blaga, čez katero so ob pripeki lahko poveznile klobuk.

“Če želiš, ti malo dam? Ampak nikomur ne povej, mati prednica nam je zabičala, da vam brez plačila ne smemo dajati hrane ... Razen sem ter

tja kakšen janežev piškot. Strašno rada jih ima, zato se potem sama sebi zdi neznansko radodarna.” Ugotovila je, da je povedala preveč, si z roko pokrila usta in široko razprla smejoče se oči.

“Če je tako, te res ne želim spraviti v težave!” V preponi je čutil toplo ščemenje, ker ga je kar preveč naravnost gledala v oči.

“Saj ne bi nihče izvedel,” je odmahnila, “ampak kot želiš. Jutri vzemi kakšno bisago, tako bova brez težav skrila ta hudi prekršek. Vem, da prideš sem vsako jutro,” je odgovorila na njegov vprašujoči pogled, “tudi jaz pridem vsak dan med prvo in drugo božjo službo, medtem ko sestre berejo Biblijo ali pripravljajo zajtrk. Najmlajša sem v samostanu, tako da jim to odgovarja. Takoj po drugi maši se namreč začne priprava kosila. Jaz se po zajtrku najraje vrnem sem in do poldneva delam na njivi. Z žitom je mnogo dela. Danes se moram lotiti plevela, ki se je razrasel med piro.” Pomignila je na srp. “Tole bom pravzaprav pustila kar tu ...” je zamrmrala sama sebi in ga pustila za balvanom ob poti. “Zdaj moram pohiteti.”

“Prav. Lepo te je bilo spoznati.”

“Ja, končno sva se srečala. Vedno greš hitro mimo, jaz pa imam ponavadi polne roke.”

“Naslednjič me pokliči, ko me zagledaš. Mimogrede, jaz sem Andrej.”

“Jaz sem tukaj Cecilija, ampak doma so me klicali Despina.”

*

Za sosednjo mizo je sedla mlada nuna. Bili sva edini gostji v prostorni jedilnici. Natakari ji je brez pretiranih manir postregel z vinom in s petelinom ter se vrnil za televizijo, ki je svetila nad šankom. Če se prav spomnim, je bila na sporedu prijateljska košarkarska tekma med Grčijo in Srbijo. Malo pozneje sta se mu pridružila prijatelja. Bili so viski, kadili in v tišini gledali v ekran.

Hitro, ampak z velikim užitkom je v usta nosila velike kose mesa in krompirja. Skrivala sem jo opazovala prav zaradi tega nebrzdanega teka, ki me je hkrati privlačil in odbijal, vsekakor pa je bil v kombinaciji z nunsko opravo precej ekstravaganten. Nisem je videla nikoli prej, čeprav je bila po obleki sodeč iz bližnjega samostana, od koder so sestre hodile stražiti kapelo. Gotovo bi si jo zapomnila, imela je pegasta lica in izrazito modre oči. Presunila me je tudi njena mladost, zdela se je mlajša od mene. Ko vidim ljudi, ki v 21. stoletju tako mladi zapišejo življenje Cerkvi, si nehotе predstavljam vse možne travme, zaradi katerih so izgubili vero v svet – v ta svet, tukaj in zdaj, krut in preplavljen z nizkotnimi ljudmi. Saj ne, da

je jaz nisem. Morda smo res padli, še preden smo se rodili. Ampak nekaj zadoščenja ob zemeljskih užitkih k sreči še imam. Po apetitu sodeč ga ima tista nuna celo več od mene. To mi je bilo na njej nedoumljivo.

*

Ko sta pokukala izza visokega žita, sta bila še vedno zadihana.

“V redu je, lahko greva,” je tiho rekel Andrej, kot bi ju kdo lahko slišal.

“Po žetvi si bova morala najti novo skrivališče,” je pripomnila Despina med zapenjanjem gumbov na bluzi.

“Po žetvi bom odšel,” je mehko odvrnil. “Že tako sem se zadržal čisto predolgo.”

Despina se je namrščila. Z večšo gesto si je zavezala ruto, stepla krilo in pobrala košaro.

“Počakaj, dam ti malo stročjega fižola.”

“Pusti, danes ni treba,” je odmahnil Andrej.

“Zakaj ne?” je priprla oči. “Ti kdo gleda pod prste, ko si pripravljaš obed?”

“Danes bom jedel s prijatelji.”

“S katerimi prijatelji?”

“Z drugimi vojaki.”

“Tvoji podrejeni ti ne morejo biti prijatelji. In četudi bi bili – te zaslišujejo, od kod ti vrtnine?”

“Ja,” je mirno rekel Andrej, “jasno jim je, da mi jih daje ena od vas.”

“In kaj za to? Misliš, da so kaj bolj vzdržni od tebe?”

“Mislim, da so tvoje sestre bolj vzdržne od tebe,” je z nasmehom dejal Andrej in jo uščipnil v nos.

“Kakor katera,” se je namuznila Despina. “Kakor koli, to nima nobene zveze. Vem, da ne boš večerjal s prijatelji, ampak s prijateljem, ki se po jedi rad zadrži v tvojem šotoru. Z mladim in lepim prijateljem ...”

“V moji odsotnosti je odgovoren za skupino.”

“Ampak zdaj si prisoten.”

“Kljub temu mi pomaga pri organizaciji, delitvi in nadzoru dela. Za to je najboljši nekdo, ki ga drugi nimajo za nadrejenega, temveč ga cenijo kot človeka.”

“Tudi ti ga zelo ceniš,” je jedko pristavila.

“Res je.”

“Rajši ga imaš od mene.”

“Despina! Takšno primerjanje ne vodi nikamor.”

“Reci, da se motim.”

“Tega se ne grem,” je odkimal.

“Tudi prav.”

*

Ko je pojedla, se je s stolom približala kaminu, stegnila noge tako, da si je grela stopala, in po malem srkala *tsipouro*, ki ga je natakark z istim topim izrazom na obrazu prinesel tudi njej.

“Teško si je predstavljati kaj bolj prijetnega,” je zamrmrala, podobna mački, ki se pusti čohati po trebuščku. Glavo je zasukala proti meni. Dišala je po kadilu, čeprav sem si to mogoče le domišljala. Kadilo ima name hipnotičen učinek. Božji hrami bi bili brez njega manj učinkoviti.

“Nisem vedela, da si nune lahko tako privoščite.” Nisem si mogla pomagati, da je ne bi malo zbodla.

“Priznam, da ni ravno v navadi.”

“Kako to, da ob tej uri niste v samostanu?”

“Tikajva se, prosim, saj sva približno istih let ... V Megalopolisu dvakrat na teden pomagam v varni hiši. Kadar končam malo prej, se nazaj grede ustavim tu. Vsake toliko si menda lahko privoščim konkretnější obrok. Saj ne, da bi mi v samostanu kaj manjkalo, toda takih petelinov ne jemo niti za praznike, hkrati pa jih streže vsaka druga taverna v regiji. Potem pa *tsipouro* in ta kamin ... Huda grešnica sem,” je teatralno zavzdihnila.

“Upam, da se potem spoveš?”

“Seveda se!”

“Še dobro, samo da te ne peče vest.”

Zasmejala se je, vendar sem imela občutek, da je v njenem smehu senca žalosti.

“Iz krščanskih nun se je dovoljeno norčevati, kajne? Saj spadamo v kategorijo konservativcev ... Drugače pa življenje v samostanih ni več tako strogo, kot je bilo včasih. To je sicer odvisno od reda, od vloge vsake sestre ali meniha v skupnosti, od osebnih razlogov, zaradi katerih smo izbrali to pot ... Dobre večerje mi ne bo nihče preveč očital, čeprav je res, da drugim te razvade raje ne omenjam.”

Molčala sem, ker mi je bilo nerodno.

“Kaj pa je tebe prineslo v Vasto?” je naposled vprašala.

“S skupino sodelavcev pripravljamo poročilo o kapelici svete Teodore za arheometrični simpozij, ki bo spomladi v Atenah. Poskušamo razumeti,

kam poganjajo korenine hrastov na njeni strehi in kako je mogoče, da že tako načeta zgradba prenese njihovo težo.”

“Ah. In kako vam gre?”

“Odlično. Počasi dobivamo dobro predstavo o sestavi zidov. Korenine poganjajo v špranjah med kamni.”

“To je reklo že veliko strokovnjakov pred vami. Kljub temu niso znali razložiti, zakaj korenine kamnov ne razmaknejo in zakaj se vse skupaj ne zruši.”

“Korenine ojačajo strop in zidove, pomagajo jim nositi težo dreves. Kamne pa res zlagoma razmikajo. To bo glavni izziv restavracije.”

*

“Sploh ne vem, kakšna je ta nuna,” je zaprepadeno zamrmrala Teodora. Pod odejo se je zvila v položaj zarodka. Andrej se je z golim trupom pritisnil ob njen hrbet ter jo objel čez ramo in prsi.

“Ne skrbi. Vse bomo uredili.”

“Ti veš, katera je?”

“Ja,” je odvrnil po krajši tišini, “najmlajša v samostanu.”

“Ah, jo poznaš? Gotovo ima neki razlog, da je napletla to štorijo ... Najbrž poskuša zaščititi tistega, s katerim je zanosila. Mogoče je na slepo določila grešnega kozla ... Ali pa je nalašč izbrala mene?”

Ker ni dobila odgovora, se je s celim telesom obrnila k njemu.

“Andrej, jo poznaš?”

Njegov obraz je bil preveč prozoren, skrivanje mu ni šlo dobro od rok. Obrnila se je, se odmaknila od njega, zadržala sapo ter krčevito stisnila oči. Pustil jo je dihati, nato pa se je previdno pomaknil k njej. Nežno, toda odločno jo je privil k sebi.

“Žal mi je. Nisem se mogel upreti. In midva nisva ...”

“Kaj? Poročena?” se je posmehnila. “Bi to kaj spremenilo?”

“Seveda bi.”

“Ne, Andrej, kar se tega tiče, ne bi.”

Potem sta dolgo molčala. Štel je utripe vene na njenem zapestju. Ko je prišel do devetindevetdeset, je začel od začetka.

“Jo imaš rad?”

“Ne,” je trdno rekel Andrej, kar je bila hkrati resnica in laž.

“Prav,” je zavzdihnila, “saj ni več važno. Kaj bomo zdaj?”

“Usmrtili te bomo,” je šepnil in jo močno stisnil k sebi.

*

“Domnevam, da poznaš vse različice legende o sveti Teodori?” je vprašala po premolku.

“Seveda. Moja najljubša je tista, v kateri gre kdove zakaj v moški samostan, kjer se izkaže kot moder menih, potem pa jo neka vaščanka obtoži, da ji je naredila otroka. Veš, da zelo spominja na zgodbo o puščavski materi, sveti Teodori iz Aleksandrije? Ta je prevarala moža. Za pokoro je odšla v kloster, izdajala se je za evnuha, tako da so jo sprejeli med menihe. Njena vzorna askeza je v nekaterih vzbudila ljubosumje. Podtaknili so ji očetovstvo novorojenčka iz bližnje vasi, ki so ga celo prinesli v opatijo, iz katere je bila zato izgnana. S “svojim” otrokom je odšla v puščavo, kjer je sedem let živela v kolibi in jedla kobilice. Opat se je nato omehčal, vzel ju je nazaj. Njen spol so ugotovili šele po njeni smrti. Tudi njen praznik je 11. septembra.”

“To zgodbo poznam,” je tiho odvrnila.

“In kaj, se je reinkarnirala v Arkadiji?”

Zavila je z očmi.

“Ljudstvo si je po svojih potrebah prikrojilo uvoženo legendo. To je pogost pojav.” Priznam, da sem včasih malo pokroviteljska.

“To še ne pomeni, da v sami legendi ni zrna resnice.”

“Fiktivne resnice?”

“Tudi popolnoma izmišljene zgodbe so lahko nosilke resnice,” se je nasmehnila. “Drugačne vrste resnice, kot je tista, ki jo merite s prefinjenimi inštrumenti. Ne oporekam temu, kar si mi povedala o koreninah. Toda kljub temu po svoje verjamem tudi legendi.”

“Torej verjameš, da ta drevesa rastejo iz strehe, ker tako hoče Bog, čeprav veš, da poganjajo brez pomoči kakršne koli transcendentne sile?”

“Tako je.”

“Ne vem, ali me prav razumeš. To je tako, kot bi rekla, da verjameš v Božička, čeprav veš, da darila pod smrekico postavijo starši.”

“Točno tako.”

“Torej te ne razumem jaz,” sem se vdala. Vse skupaj se mi je zdelo privlečeno za lase, ampak ne dovolj, da bi mirno odmahnila.

Preden je odšla, je iz torbice izvlekla malo leseno ikono svete Teodore.

“Za spomin,” je rekla, jo nežno položila na mizo pred mano in se dotaknila moje desne rame.

To ikono imam zdaj v žepu kamor koli grem, kar je najbrž trapasto, toda po svoje mi vliva pogum.

*

Nekaterim vojakom se je zdelo nenavadno, da naj bi Teodorja usmrtil eden njegovih bližnjih prijateljev. Toda ob to podrobnost se nihče ni obregnil, med drugim zato, ker nikomur ni dišalo biti rabelj. Vsi so bili preprosti fantje z okoliških hribov, odrasli so dovolj daleč od kulture zakonov in zapovedi, da jih niso marali vršiti, čeprav so jim morali slediti. Poleg tega so ga imeli radi. Če je obstajala možnost, da se izmaže, so mu jo privoščili, še posebej, ker v njihovih očeh njegov greh ni bil prav hud zločin. Nekega 11. septembra, pred slabimi tisoč dvesto leti, so se tako poslovili z mešanico žalosti in upanja, ki jim ga je vlival tudi Teodorjev spokojen izraz.

Andrej, Teodorina sosedja in grešnik, zvezan na oslu, so se slovesno odpravili v gozd. Za kraj domnevne usmrtitve so izbrali izvir živahnega potočka. Tam so se veselo objeli in si obljubili, da se vidijo čim prej. Prijatelja sta se nato obzirno odmaknila.

“Boš prišel kaj na obisk?” je vprašala Teodora.

“Seveda bom,” se je nasmehnil Andrej, “čim pogosteje.”

Ko so ob vrnitvi v vojaški tabor povedali strašno novico, da je bil Teodor v resnici Teodora, so se vojaki muzali, mati prednica pa si je pulila lase. Da bi si oprala vest, je prosila, da se Teodoro po vzoru Theodore iz Aleksandrije povzdigne v svetnico. Izgnani Despini kot nezakonski materi ni bilo lahko. Toda na srečo je prihajala iz družine premožnejših kmetov, ki so zanj in za otroka vsaj gmotno poskrbeli brez težav.

Poveljnik Andrej je bil čez leto in dan poklican nazaj v Carigrad, povišan in poslan v Kapadokijo, kjer se je Bazilij I. zagrizeno boril proti pavličanom, heretičnim sledilcem novomanihejskega gibanja, ki so v Anatoliji ustanovili trdovratno državo. V prestolnico je s seboj pripeljal zaročenko iz arkadijskih gozdov.

Marek Šindelka (1984) je češki pesnik, pisatelj in scenarist. Za prvenec *Strihnin in druge pesmi* je leta 2006 prejel nagrado Jiřího Ortena. Leta 2008 je izdal romaneskni prvenec *Napaka*, ki je bil nominiran za nagrado Jozefa Škvoreckega 2009, kasneje je izšel v obliki stripa, leta 2019 pa ga je avtor za potrebe druge izdaje tudi temeljito predelal in dopolnil. Šindelka je sicer dvakratni prejemnik Magnesie Litere, osrednje češke nagrade za prozo, prvo je prejel leta 2012 za kratkoprozno zbirko *Ostanite z nami*, drugo pa leta 2017 za roman *Utrujenost materiala*. Leta 2014 je izdal še eno zbirko kratke proze z naslovom *Zemljevid Anne*, leta 2018 pa v soavtorstvu strip *Sveta Barbora*, ki je bil ovenčan z nagrado Muriel. Marek Šindelka je eden najbolj prevajanih čeških avtorjev, knjižno so njegova dela izšla že v petnajstih jezikih. Pričujoči odlomek je iz druge, predelane izdaje romana *Napaka*, ki bo v slovenščini izšla jeseni.

Tuja obzorja

Marek Šindelka

Napaka

Prolog

Odprl je oči. Za težko zaveso je bobnel dež. Ni se še začelo daniti. V sobi zaudarja po ometu, poškrabljenih rjuhah in trdi kocki poceni mila iz kopalnice. Pasovi tapet po zidovih zaradi vlage odstopajo. Skozi strop pronica voda. Kaplja na odejo, s katero je pokrit. Zaliva suho rožo, ki je tu zacvetela v prejšnjem deževnem obdobju. Iz gnilega ometa je pognala. Velika apnenčasta orhideja vsrkava vodo in postaja vse težja, cvetni listi v barvi mokre krede odstopajo in se podobno, kot se razpira otrokova dlan v materinem telesu, razvijajo v ogromen cvet. Leži in čaka, da se bo njegovega obraza dotaknil prvi cvetni list.

Neskončnost naliva jutranjega neba nad umazanimi ulicami tujega mesta. Poklopil je elektronsko piskanje na nočni omarici. V rokah zdaj drži štiri digitalne številke znotraj plastike. Še je čas. Zvonjenje je prestavil za pet minut in spet zaprl oči. Vse skupaj mu je obudilo spomin na to, kako je nekoč potoval ob Baltskem morju. Kraji izven sezone. Zapuščena letovišča. Spal je v praznih hotelih

in hostlih. V omarah so ropotali obešalniki in vse je dišalo po iverki in poceni lepilu. To je prostor, kjer bi rad nekoč živel. Baltik.

Budilka je spet zazvonila. Pogledal je v temo sobe.

Pred oknom okenska polica in dež.

Vse poti so se zlike v eno samcato. Vsi jeziki, odtenki kože, podnebni pasovi, vse rože in njihovi vonji. Koliko let že trajajo te sanje? Prispel je ponoči. Neskončen let s prestopanjem na nekih celinah. Za pot po pragozdu je imel petindvajset dni. Najpomembnejše si je najti dobrega vodiča. Da se je ognil ljudem, je potoval po dežju. Nalivi so se začeli vsak dan ob petih popoldne in so trajali vso noč do svita.

Zaradi časovne razlike je bil zmeden in izčrpan. Vsakič je potreboval najmanj tri dni, da se je navadil. Po krvi so se mu pretakale vse tiste škodljive kemikalije, po tkivu pa so bila posejana mrtva žarišča mrzlice, zlatenice, davice, stekline, tifusa. Zaradi tablet proti malariji je vročino dobil že teden dni pred letom. Profilakso je vedno slabo prenašal. Stranski učinki so bili verjetno še hujši kot sama malarija. Že po nekaj dneh jemanja lariam je začel halucinirati. Iz spanca so ga dramile grozljive nočne more. Kar naprej je sanjal o smrti. Imel je grozne bolečine v trebuhu. Pogosto se je zbudil bolj izčrpan, kot je zaspal.

Stopil je v hladno lužo na tleh. Mokrota je pronicala vse do kosti. Odgrnil je zaveso. Nebo je dobivalo svetlejši nadih. Stena naliva je bobnela kot slap. Razen križa na steni, nočne omarice, postelje in enega stola je bila soba povsem prazna.

Oblekel je hlače in majico z dolgimi rokavi. Obul trde usnjene čevlje. Si nadel vodoodporno jakno iz visokotehnološkega zračnega materiala. Poskusno si je oprtal nahrbtnik, nekajkrat poskočil in se sprehodil po sobi gor in dol. Nahrbtnik je odložil, ga odprl, vzel iz njega manjšo plinsko bombo, prestavil nekaj stvari in jih zložil nazaj. Zategnil pasove in zaponke.

Rože so najbolj zapleten način lepote
orhideje zrastejo iz gnilega lesa
kot drobne eksplozije
orhideje so šibkosti džungle
dišijo kot nobena druga roža
dišijo kot jezik v ustih mladih deklet
pravijo

da jih fantje z vasi skrivaj ljubijo
po golih hrbtih se razletava dež
dež jih ovija in skriva
po prepovedanih predelih gozda
veke jim trepetajo
skozi vročo sapo v cvetnih lističih iščejo pot
in pijani od vsega ljubezenskega prahu
posiljujejo njihove cvetove

Lepljive trepalnice mesojedih rosik
sramežljivo prekrivajo slepe oči rastline
zaspijo z mušico pod večo
tiho sanjajo svoje lačne sanje
in iščejo skrivnost teh fantov

Pot vodi po gladini reke
gozd je videti kot biološka pisava
ki je ni mogoče prebrati
pradavna kaligrafija tropov
pradavna abeceda razkroja in preporoda

V polsnu
med veličastnim vdihom in izdihom džungle
sta neopazno zdrsela noter

Dani se
v topli megli sta prebredla potok
njuna oblačila so postala težka
opazuje hrbet svojega vodiča
poba s kostmi pod rjavo kožo
vsake toliko se s svojimi živalskimi očmi ozre nazaj
med hojo se maje
kot da pluje
sklanja se pod poganjki
ki segajo na stezo
z dolgim nožem odpira deževni gozd

1.

Kryštofovo življenje se je začelo z najstarejšim spominom, ki ga je bil zmožen obuditi. Večer po dežju. Konec poletja. Hitrost. Pokrajina blizu poljske meje. Kupe je dišal po železu, skaju in linoleju na tleh. Stal je na naslonjalu sedeža in se dušil v toku zraka, ki se je valil vzdolž vlaka. Po hrbtu ga je mrazilo in čutil je, kako se mu veter zapleta v lase. Sonce je zašlo za smrekove gozdove na vzpetinah in po kraju se je razlezel hlad. Vonj reke. Nato dolgo polje. Leteča, valovita zunanja površina. Veter v ustih. Zvok kovine. Zadruga šumeče trenirke z zunanje strani trklja po šipi.

“Ne sklanjaj se tako daleč,” ga je v modrem mraku kupeja opozorila mama. Lasje ga v tem hitrem zraku bičajo po obrazu. Smeje se in kriči, omamljen od ritma železnih koles. Okoliška pokrajina se vije kot filmski trak. Posamezne okvirčke razmejujejo leseni drogovi električne napeljave. Ritem. Utrip. Pulz polj. Ritem zemlje in grmičevja. Ritem železniških zgradb. Stekajoči se kovinski črti. Lesketajoči se vlakni, položeni v pokrajino. Vlakni, ki vodita v neskončnost.

Z roko drsi po nebu. Z dlanjo oblikuje veter, med prsti mu dela špranje in reže. Kot bi se dotikal nečesa resničnega, nečesa živega.

Oči mu begajo z ene strani na drugo, mimo potujoče stvari pritegujejo njegove punčice. Pri spuščениh zapornicah zvonijo večerni ave. Skozi tihi večer se iz vaških potokov in razmočenih travnikov dviga hlad. Na majhnih podeželskih postajah diši po olju, cigaretne dimu in mokrih, razpokanih ploščah na peronih, ki jih zaraščata trava in nizek plevel. Vsake toliko se mimo počasi sprehodijo oči neznanca, za trenutek se njuna pogleda povežeta prek predora v barvi človeške beločnice.

Na polju mimo švigne betonski jašek, zarasel z grmovjem, v hipu se približa jez. Peljejo se ob rokavu reke. Drevesa in vikend hišice na brežini se ponavljajo na gladini. Na enem od vrtov tli ogenjček iz listja in trave. Ribič na čolnu se ozre za zvokom vlaka, ki je zdrvel po dolini, za trenutek oči odmakne od krogcev, ki se širijo od laksa, negibno štrlečega iz reke, od vlakna, ki ga povezuje s svetom pod vodo.

Podoba tega večera z vsemi vonjavami in svetlobo je za zmeraj obtičala nekje globoko v Kryštofovi glavi. Vsakič ko jo je pozneje obudil v spominu, ga je obšla čudna tesnoba, trpek priokus hrepenenja in občutek, da je dokončno izgubil nekaj pomembnega. Življenje se začne šele s prvim spominom. Z vonjem betona po dežju in s cviležem tračnic.

Vlak je upočasnil. Na tem mestu vselej upočasni. Cviljenje zavor, od olja napit les pragov. Nazadnje so šli skoraj po polžje. In potem se je zgodilo.

Zapeljali so v gozd. V čuden gozd. Dih mu je zastal. Celo mama je vstala, da bi bolje videla ta posebna drevesa. Kryštof je začutil, kako mu je, ne da bi se tega sploh zavedala, trdno stisnila dlan. V sosednjih vagonih se je slišal ropot spuščajočih se oken, saj radovednežem pogled skozi mastno in spraskano šipo ni zadostoval.

Mimo njih so švigala mogočna debela in bele, razvejene krošnje teh neznanih rastlin. Žilaste veje so bile živo zelene, z občasnimi vijoličastimi progami, rastle so iz debelega stebela, se pravilno delile in na vrhovih nosile ogromna socvetja. V kupe je vdrl močan smrad. Zadušljiv kot v hlevu. Čudno slan.

“Tega se nikoli ne dotikaj, to je dežen,” je slišal mamo, toda zaznaval jo je le napol. Orjaški plevel ga je omamila. Ni mogel odtrgati oči od njega.

“Kryštof, nikoli, me slišiš, te rože niso za igrati, razumeš?”

Prikimaval je, toda pomen besed mu je ušel. Od smradu mu je bilo slabo.

“Strašno strupene so,” je nadaljevala mama. “Teh rož se nikoli ne dotikaj!”

Kryštofa je po hrbtu spreletel mraz. Nenadoma je imel občutek, da je to nekoč že doživel. Da je nekoč davno že bil tukaj. Tesnoba je od nekod pronicala skozi čas. Gledal je skozi okno in zdelo se mu je, da sanja. Da se mu je to sanjalo že tisočkrat. In se mu še tisočkrat bo.

*

Kryštof je odprl oči. Nad mestom se je začelo daniti. Zaradi nenaspanosti je vse videl izostreno: bleščeče strehe, okenske police in napušče, vse zlato obrobljene. V globinah ulic še vedno leži modrikasta senca noči. Tam spodaj se ohranja hlad. Toda v roku dveh ur bo vse pobeljeno, avgustovsko sonce bo iz kosti mesta izžgalo ves mozeg in začel se bo še eden od neskončno vročih dni.

Sedel je na terasi nočnega kluba Mono nad strehami Prage. Za trenutek se mu je zazdelo, da je zaspal. Po prebedeni noči je vse kar preveč konkretno, preveč resnično, vse le korak od migrene. V glavi se mu začinja počasi oglašati znan droben zvok. Zvok, ki je dejansko DROBEN. Drget pod prago slišnosti, škripanje kostnega mozga pri odprtih zlomih, nohti, ki se sprehodijo po šolski tabli, koščki sklenine, ki frči izpod zobnega svedra.

Še kofeta? je roka natakarice zacingljala po mizi. Kovinski zapestnici. Široka kroga iz kovine, prevlečena z rdečim emajlom. Pomežikal je, ne sme zaspati! Sedel je tu, v baru Mono, in čakal svojega človeka. Čakal je štiri ure, a ni bilo nikogar. Stik je bil pretrgan. Nobenih novih navodil. So ga pustili samega? Debelo je pogoltnil.

Nacejal se je s kavo in pisal pismo. Ležalo je pred njim na mizi. Postaloga je sram, saj mu ga tokrat pred natararico ni uspelo skriti. Od otroštva ni pisal na roko. Toda druge možnosti ni imel. Tja, kamor je nameraval pismo poslati, ni bilo mogoče telefonirati niti poslati elektronske pošte. Opazoval je okorne črke: *Nina*, je napisal zgoraj, hotel je napisati *Ljuba Nina* ali vsaj *Draga Nina*, a se mu je oboje zdelo slabo. Zato je zdaj začel preprosto: *Nina. Nina, dobil sem posel. Zadnji posel, potem bom z vsem tem končal ...* Naprej in naprej je prebiral ta dva neumna stavka. Pozorno je proučeval lastne črke: zdele so se mu neverjetno smešne. Poravnal je liste papirja, jih dvakrat prepognil in spravil v naprsni srajčni žep.

Na ulicah pod teraso je sonce že začelo požirati cele bloke senc. Čas za odhod. V klubu nihče ni vedel za zoro, nihče se ni zanimal zanjo. Okna so ostala zatemnjena, iz zvočnikov je donela glasba, na odru je stal raper in v mikrofona hripavo recitiral nekakšne temne shizofrene verze.

Kryštof je zaloputnil vrata, odložil sončna očala na rob umivalnika in si obraz oplaknil z ledeno vodo. Stal je pred ogledalom in opazoval, kako se mu kapljice vode po obrazu stekajo vzdolž korena nosu, iščejo pot mimo ustnic vse do brade in od tam kapljajo na bele ploščice. Živim v tvoji krvi, tvojo roko stiskam v pest, sem masaker tvoje mimike, sem arhitekt tvojih gest, v zidovih rohani raperjev glas in globoki basi vibrirajo po rebrih celotne stavbe. Kryštof si je obrisal obraz, in ko je pogled spet uprl v ogledalo, sta bila že notri. Vrat v tistem hrupu ni slišal.

“Zaman čakate tukaj,” je rekel višji. Črni lasje do ramen, oprijete hlače, oprijet suknjič, kravata, usnjeni čevlji, na vratu vitica neke stare tetovaže, iz katere so leta izsesala večino črnila.

Drugi je bil bolj čokat, suknjič, snežno bela srajca, kravata, posiveli lasje, sivo modre oči, širok zlomljen nos. Kot kakšna starodavna zvezda iz črno-belih filmov, ki jih nihče več ne gleda. Členki na rokah žuljavi, verjetno z njimi pogosto udarja, je samodejno pomislil Kryštof, nekaj mora izbiti iz sebe. In sodeč po do zdaj še neopaznih žilicah, ki preraščajo njegov zlomljeni nos, tudi precej pije – vendar ima za zdaj zadevo pod nadzorom. Ko bo hotel, bo nehal. Nič od tega pa ni bilo ravno dobro znamenje.

Kryštof si je nadel sončna očala in, kot bi ju preslišal, stopil naravnost k vratom. Toda v istem trenutku mu je na ramenih z vsake strani pristala roka – ena s tistimi zoprnimi žulji, druga s suhimi prsti in srebrnim prstanom v obliki kače, ki požira lasten rep.

“Kaj bi rada?” se je Kryštof poskušal izmuzniti. A ni imelo smisla.

“Zaman čakate tukaj, gospod Warjak,” je ponovil tisti s pažem. Drugi je medtem Kryštofa večje preiskal, potem pa samo zmajal z glavo in stopil

tako, da je imel manevrski prostor pri vratih. Višji s pažem je iz žepa potegnil črno škatlico, vzel iz nje majhno vrečko in si jo zataknil med dlesen in zgornjo ustnico.

“Nikotin?” je ponudil Kryštofu. Ko je videl, da se ta ne odziva, je samo skomignil. Kryštof se je s pogledom sprehajal od enega do drugega, premerjal je razdaljo do vrat.

“Nikolaj Chalkin,” je rekel tisti z zlomljenim nosom. “Kaj vam to pove?”

Kryštofu je zaledenela kri, a je bil prepričan, da navzven tega ni pokazal.

“Marián Rotko,” je nadaljeval tisti s pažem in se s hrbtom naslonil na steno, obloženo s ploščicami. Vrata na stranišče so se rahlo odprla, tisti z zlomljenim nosom se je samo ozrl in vitek fant s kapo s ščitkom in v spodnji majici, ki je držal kljuko, se je ubogljivo umaknil nazaj. *Narekujem ti dolg seznam naslovov, števil, imen, za bobenčkom kladičve, nakovalce, stremence*, se je slišal raperjev glas, preden so se vrata zaloputnila in je preostanek kitice zamrl v betonu. Ogledalo za Kryštofovim hrbtom je vibriralo od glasbe, ki se je širila po konstrukciji kluba.

“Ne poznam,” je skomignil Kryštof. Tisti s pažem je z jezikom prestavil nikotinsko vrečko pod ustnico. Kryštof je krenil, bil je prepričan, da mu bo uspelo. Že je prijel za kljuko. Ko je vnovič izostril pogled, je videl križ – fugo med ploščicami. Z obrazom je udaril ob zid, očala so mu zabingljala z ušesa. Moral je zavpiti, roko je imel zvito na hrbtu, tisti z zlomljenim nosom ga je držal za zapestje in mu ga vlekel navzgor, Kryštofu je od bolečine postalo slabo, moral je stopiti na prste. Tako je stal in skozi stisnjene zobe sunkovito dihal. Videl, kako se sapa nabira na ploščicah.

“Vi se verjetno še vedno ne zavedate, za kaj tukaj gre, gospod Warjak,” je rekel tisti s pažem, vzel telefon, prelistal nekaj fotografij, in ko je našel, kar je iskal, zaslon pomolil Kryštofu pred oči. Ta je pogled nagonsko umaknil.

“Kakšna svinjarija je to?” je siknil.

“Nikolaj Chalkin,” je možak povlekel skozi nos in drugemu pomignil, naj Kryštofa izpusti.

Kryštof je zlezal ob steni, se sklonil, oddahnil in spačenega obraza razgibaval roko.

“Kdo sta?” je šepnil Kryštof s pogledom, uprtim v tla. “Kaj sta mu naredila?”

Možakarja sta se spogledala, tisti z zlomljenim nosom se je namuznil.

“Tole ni najino delo, gospod Warjak,” je rekel tisti s pažem in v koš izpljunil vrečko tobaka.

Kryštof je stopil nazaj k umivalniku – ogledalo se je treslo kot membrana zvočnika. Nejeverno je premeril oba možka.

“Kaj bi potem rada?” Pred očmi je še vedno videl truplo. Narobna stran kože. Sijoče površine nečesa zaobljenega v notranjosti.

Možak s pažem je segel v notranji žep suknjiča. Drugi se je ozrl k njemu in storil enako.

“Nekaj zadev nama morate pojasniti,” je rekel tisti s pažem in odprl legitimacijo – Jozef Kabala, kriminalistična policija.

“Gremo,” je jedrnato spregovoril tisti z zlomljenim nosom, sodeč po izkaznici Karel Rosa. Odprl je vrata in v prostor je vdrl kvader glasbe. Kryštof je stisnil ustnice in se v spremstvu mož odpravil iz prostora.

*

Iz dnevnika Jozefa Kabale:

Prvo truplo najdeno v penzionu Marilyn Monroe v bližini avtocestnega izvoza na severnem obrobju Dunaja 20. avgusta, 9:45. Starost okoli trideset. Nasilna smrt posledica izkrvavitve zaradi globoke ureznine na področju trebuha. Na roki manjše poškodbe, značilne za samoobrambo.

Istovetnost: glede na bazo podatkov Interpol gre najverjetneje za Nikolaja Alexejeviča Chalkina (rojen v Minsku, Belorusija, v Rusiji kaznovan zaradi povzročitve telesnih poškodb, v Ukrajini zaradi trgovine z drogami).

Truplo našli priklenjeno k postelji. Sodeč po prahu in praskah na tleh jo je nekdo premaknil pod okno. Čez usta preveza. Identifikacija otežena zaradi kemičnih opeklin kože. Žrtev je zgolj v spodnjem perilu, koža močno pordela, rumeni mehurji, poteze obraza močno deformirane. Obdukcija potrdila, da so opekline povzročili strupi iz skupine furanokumarinov.

Mnenje strokovnjaka: “Najdene sledi kotnih (angelicin, spondin, izobergaptin) in linearnih furanokumarinov (bergaptin, ksantotoksin, imperatorin, psoralen). V tako veliki količini in razmerju kumarine najdemo predvsem pri vrstah iz družine Apiaceae. Največjo proizvodnjo teh spojin izkazuje Heracleum mantegazzianum.”

Umora Chalkina je osumljen Simon Baumgarten, trenutno v preiskovalnem priporu. Zaprt je bil na podlagi pričanja nočne receptorke penziona Marilyn Monroe, posnetkov sistema kamer in skupno osmih bioloških sledi (lasje, daktiloskopija, cigaretni ogorki). Drugih osumljencev ni.

Istovetnost: Baumgarten je šestinpetdesetletni dunajski brezdomec. Nazadnje redno zaposlen pred več kot petnajstimi leti, huda odvisnost od alkohola. Zanika vsakršno krivdo. Motiv nejasen.

*

Pripeljala sta ga k avtu. Še preden so prehodili teh dvesto metrov, je imel Kryštof srajco premočeno od potu. Bilo je pol devetih zjutraj, dvaintrideset stopinj Celzija, metropola je bila videti prazna. Poplava se je umaknila, na najbolj prizadetih območjih so se začela čistilna dela in zavladala je neusmiljena vročina. Poplavljenе ulice so smrdele po gnilobi in sušech se naplavinah. Povsod po mestu jih je bilo polno. Z vetrom se je širil smrad mrtvih rečnih rokavov, ki so ostali odrezani v nekaterih soseskah. Poplave so v zadnjih letih prihajale v enakomernih valovih. Nabrežje skoraj ni bilo več primerno za bivanje, toda mesto je svoj beli šum vselej hitro uglasilo na prvotne frekvence. Porušilo se je nekaj hiš, saniralo prometne povezave in izplačalo nekaj neizprosnih zavarovanj. Trgovina in življenje sta tekla naprej.

Toda zadnje poplave so bile izjemne. Potem ko se je porušila kaskada jezov po reki navzgor in je voda uničila metro in opustošila velik del starega mestnega jedra, je mesto odmrlo. Nekroza srca. Po valu solidarnosti iz tujine je prišel val poplavnega turizma in naposled val popolne apatije.

Vojska je čistila blato nekje v globinah nefunkcionalnih četrti in izvajala sistematičen odstrel zadnjih ranjenih, zmedenih in prestrašenih živali, ki so še životarile po temnih kotih uničenega živalskega vrta. Zgodbo utopljenih slonjih mladičev v povodnji izpred dveh let so vsi spremljali z ganjenostjo, a po določenem času so ljudje otopeli. Vročina je bila neznosna. Bioritmi so se množično porušili. Življenje je počasi, toda zanesljivo prehajalo v noč.

Kryštof se je hvaležno pogreznil v sedež klimatiziranega avta, čutil je, kako se mu mrzel zrak ovija okoli lasnih korenin. Pred šipo je mimo tekla obledela pokrajina ulic. Ko se je zbudil, so stali pred grdo steklobetonsko stavbo. Improvizirana policijska centrala. Pred vhodom sta bili parkirani tovorni vozili, iz katerih je nekaj moških, prepotenih od glave do pet, odnašalo pisarniško pohištvo.

Malo za tem je že sedel v strogo opremljeni pritlični sobi. Klima ni delovala, na mizi sta se kot radarja z ene strani na drugo obračala ventilatorja, ki nista prinesla niti najmanjšega olajšanja, samo vroč zrak sta premikala sem in tja. Iz Kryštofa je lilo. Tudi tisti, ki mu je bilo, sodeč po legitimaciji, ime Rosa, se je potil. Samo visokemu s pažem, čeprav je imel na sebi suknjič, srajco, zapeto do zadnjega gumbka, in kravato, zavezano tik pri vratu, se na čelu ni lesketala niti kapljica znoja. Bil je blede, in če v danem trenutku to ne bi bila absurdna misel, bi se zdelo, da ga zebe.

Nihče ni nič rekel. Kryštof si je popravil sončna očala na nosu, da je zasenčil ostro svetlobo žarnice na stropu.

“A vi ste Jud?” je nazadnje vprašal, da bi se nekaj dogajalo.

Možakarja sta se molče spogledala.

“Josef Kabala, to zveni precej –”

“Spraševala bova predvsem midva,” mu je brezobzirno skočil v besedo tisti z žulji na rokah, ki mu je bilo ime Rosa. Kryštof je opazil, da se mu na prstancu leve roke na koži pozna dolgoleten odtis poročnega prstana – sam prstan pa je manjkal. Tisti drugi s pažem je stal pri oknu, opazoval premikanje prepotenih ljudi pred šipo. Nekako samodejno je segel v žep in si pod zgornjo ustnico vtaknil še eno nikotinsko vrečko.

“Pa Karel Rosa ...” je nadaljeval Kryštof, kot da ga je preslišal, govoril je, da bi pregnal živčnost, tega se je zavedal in možaka vse bolj sovražil, “tako nežno ime, ne vem, zakaj, ampak meni se zdi, da vam sploh ne paše ... Lahko pa me popravite.”

Noga mu je vibrirala pod mizo. S skrajnim naporom je to ponižujoče nevrotično trzanje ustavil, a v trenutku, ko mu je zbranost popustila, je noga pri priči začela spet poskakovati.

“Kot sem rekel,” je zavzdihnil Rosa, vrgel na mizo fascikel s Kryštofov imenom na vrhu, se usedel nasproti njega in si s hrbtno stranjo dlani obrisal pot z zgornje ustnice, “spraševala bova midva.”

“Potem pa že kaj vprašajta,” je Kryštof nestrpno razprl roke. Tega tipa je sovražil iz dna duše. Sovražil je to dikcijo, njegove žuljave tace, njegov razraščeni nos, ki ga je spomnil na nekega davno mrtvega igralca. Na Gérarda Depardieuja verjetno, je natakajeno pomislil Kryštof in si drgnil zatilje, po katerem se mu je stekal curek znoja.

Rosa je odprl mapo, se s komolci naslonil na mizo in pogledal Kryštofa v obraz. Ta se je znašel v zadregi, ni zdržal in je povetil pogled. Prepričan je bil, da je bilo to opaziti tudi skozi pregrado črnih stekelc. V tistem se je spomnil noge pod mizo. A da bi hkrati nadziral nogo in oči, je bilo v tistem trenutku zanj preveč.

“Kaj ste morali dostaviti iz Japonske, gospod Warjak?”

Kryštofa je stisnilo v grlu. Molčal je.

“Kakšno pošiljko je Chalkin čakal na Dunaju? Za koga delate?”

Kryštof je stisnil ustnice. Čutil je, kako mu pot zaliva jamico med ključnicama.

“Vprašal sem, za koga delate,” se je Rosa preteče nagnil čez mizo.

“Brezposeln, kar poiščite,” se je namuznil Kryštof. “Se lahko tukaj kadi?”

Vzel je cigareto, si jo prižgal, potem pa opazil, da se mu grozno tresejo prsti. Sam nase je postal jezen, tresenja pa ni mogel ustaviti.

“Ne,” je rekel Rosa čez nekaj časa, kot da v tisti tresavici uživa. H Kryštofu je primaknil lonček z ostankom kave in Kryštof je cigareto nejevoljno ugasnil v njem. Popravil si je očala na nosu in prekrizal roke na prsih. To naj bi bila samozavestna gesta, v resnici pa je samo umaknil tresoč se roke na varno, stran od pogleda teh dveh.

“Se pravi ...” Rosa je polistal po spisu, “Kryštof Warjak, šestindvajset let, brezposeln, brez dokončane izobrazbe s področja biologije, stanovanje z mesečno najemnino petindvajset tisoč, kjer pa se večinoma ne zadržuje, mesečni promet na računu okoli sto petdeset tisoč,” Rosa je pomenljivo dvignil pogled, “pogosto v tujini, v zadnjih dveh letih imamo enkrat Tajsko, enkrat Malezijo, dvakrat Bolivijo, enkrat Peru, trikrat Brazilijo, enkrat Venezuelo in nazadnje Japonsko. Kaj je bil namen teh potovanj?”

“Turizem,” je Kryštof čez nekaj časa spravil iz sebe in skomignil.

“Kdo vam je plačeval letalske?”

Kryštof je zavzdihnil, pogledal vstran. Tisti s pažem pri oknu je bil videti, kot da razmišlja o nečem povsem drugem. Stal je in si nekaj zapisoval v manjši dnevnik. Le malenkost je premaknil nikotinsko vrečko pod zgornjo ustnico.

“Nehajte s temi nesmisli, gospod Warjak,” je Rosa s pokom zaprl mapo in jo porinil na sredo mize, “tukaj imamo o vas vse, kar potrebujemo.”

Ventilatorja sta neumorno obračala glavo z ene stani na drugo, kot da tudi onadva nekaj zanikata. Rosa je neka časa molče opazoval koncentrične kroge na gladini vode v treh lončkih na mizi. Kryštof je nehal živčno trzati z nogo in gladina se je umirila.

“Verjetno vas ni treba spomniti,” je nadaljeval Rosa, kot bi na to čakal, “da je pred kratkim prišlo do precej izrazite poostritve Konvencije o mednarodni trgovini z ogroženimi prostoživečimi živalskimi in rastlinskimi vrstami.” Z roko je potrkal po mapi na mizi. “Za tole tukaj brez problema dobite deset let brezpogojno. Da ne govorim o denarnih kaznih in dosmrtni prepovedi vstopa v vse –”

“Mater, pa kaj bi rada?” se Kryštof ni mogel zadržati. Čutil je, kako ga pod stekelci očal v kotičkih oči peče pot.

Možakarja sta se spogledala. Kabala je od okna stopil k mizi in se usedel nasproti Kryštofa. Baraba se sploh ni potil, je opazil Kryštof, zdelo se mu je celo, kot da je od Kabale, ko se je usedel na stol in si poravnal kravato, zavel hlad.

“Vaše zadnje naročilo,” je rekel strogo in skupaj s tem stavkom pod ustnico rahlo premaknil vrečko tobaka.

“Kako točno sta sodelovala z Mariánom Rotkom?” se je Rosa naslonil na komolce in se sklonil bliže.

“Sem že povedal, da nikogar takega ne poznam,” je Kryštof stisnil in popustil čeljust. V glavi mu je zmedeno rojilo tisoč misli, toda niti po eni ni bilo mogoče splezati od tam, niti ena ni vodila ven.

Rosa je vzel telefon, polistal po njem, tapnil na zaslon in napravo položil pred Kryštofa na mizo.

“Kako točno sta sodelovala s Kryštofom Warjakom?” se je iz snemalnika zaslišal Kabalov glas.

“Midva sva, se pravi v prvi vrsti ... nisva hotela nikomur nič hudega,” je iz zvočnika jecljal Marián.

Kryštof je povetil glavo in stisnil zobe, zdaj mu je bilo vse jasno.

“Zadevo sva jemala kot adrenalin, nič več, midva nisva –”

“Dovolj, gospod Rotko,” ga je prekinil Kabala, “oba dobro veva, da ni šlo za nobeno nedolžno pustolovščino. Z gospodom Warjakom sta čez mejo večkrat prepeljala ogrožene in zelo dragocene vrste rastlin, ki sta jih nato prodajala. Že nekaj let vama sledimo.”

“Prav,” se je razjezil Marián, saj mu kaj drugega niti ni preostalo, imela sta ga tam, kjer sta ga hotela imeti, “samo nisva midva kriva, da je tu pač povpraševanje! Ste kdaj pomislili, da cena teh rastlin raste sorazmerno s tem, kako blizu izumrtja so? Kup teh rož ne bi imel nobene vrednosti, če ne bi opustošili njihovih naravnih biotopov. Ne moreva bit midva kriva za uničen ekosistem. Se sploh zavedate –”

“Ne mi s takimi bedarijami, človek božji,” je na posnetku vpadel Rosa. “Do ušes ste potunkan v zadevo, raje glejte, da boste sodelovali. Zdaj nas ne brigajo ekosistemi niti biotopi. Na Dunaju imamo truplo. Kdo je bil Chalkin?”

“Kako naj jaz vem?” je jecljal Marián.

Rosa: “Zakaj ni Warjak iz Tokia priletel z dogovorjenim letom?”

Marián: “Ne vem.”

Kabala: “Kje je zdaj?”

Rosa: “Kakšno pošiljko je imel za dostavit?”

Marián: “Ne vem, mater, ne vem! Vprašajte Kryštofa! To je bil njegov projekt ... Jaz nimam nič s tem.”

Kabala: “Gospod Rotko, če boste sodelovali, lahko tudi marsikaj naredimo za vas.”

Rosa: “Imamo program za zaščito prič, vam bomo zrihtali varovanje, če bo treba ...”

Kabala: "Ampak če boste vztrajali pri tem, da se vas ta zadeva ne tiče, boste morali poskrbet sam zase ..."

Marián: "Sem od začetka vedel, da tega ne bi smela prevzet!"

Pavza.

Marián: "Sem Kryštofu rekel! Vedel sem, da se bo slabo končalo ..."

Kabala: "Dobro, gremo lepo po vrsti ..."

"To je bilo pred tremi dnevi ..." je Rosa ugasnil posnetek.

Kryštof je prhnil in skomignil. Toda bil je bled kot stena.

"Žal nama je," je rekel Kabala, vstal od mize in stopil nazaj k oknu. Segel je v žep in si pod ustnico porinil še eno nikotinsko vrečko.

Kryštof se je zmedeno ozrl k njemu.

"Veva, da je bil vaš prijatelj," je dodal Kabala, medtem ko si je spet nekaj zapisoval v dnevnik. Kryštof je negotovo premeril Roso, nato se je s pogledom vrnil k oknu.

"O čem ... O čem to govorita?"

Rosa je odprl mapo in pred Kryštofa položil policijsko fotodokumentacijo. Ta je samo bežno ošvrknil prvi posnetek in se zdrznil. Pred očmi se mu je stemnilo, malce je zanihal.

"To vendar ni ..." je zgolj dahnil. Na lepem se je zmedeno razgledal naokoli, kot da je v prostoru prvič. Postalo mu je slabo. Kabala se je obrnil, se s hrbtom naslonil na šipo in zamišljeno premaknil tobak pod ustnico. Nekaj je rekel, povsem mirno, utrip je besede raznesel po celotnem Kryštofovem telesu, toda on jih ni bil zmožen razumeti. V glavi mu je razbijalo.

Ko je nekoliko prišel k sebi, je opazil, da ga Rosa spet zadovoljno premerja, kot ljudje, ki trpijo in zato radi opazujejo tujo bolečino. Kryštof je prebledel. Čutil je, kako se v njem nabira grozen nemočen bes, kako se mu v roke steka kri, kako se mu stiskajo pesti. Imel je občutek, da Rosa tudi to z zadovoljstvom opazuje.

"Hvala," je s skrajnim naporom mirno rekel Kryštof in zrl Rosi naravnost v oči, "je to vse, kar sta hotela? Ker moram zdaj it –"

"Gospod Warjak," ga je Rosa ostro ustavil, "gremo še enkrat lepo od začetka. In od zdaj naprej boste molčali, odgovarjali pa samo, kadar vas bom kaj vprašal, jasno?" se je nagnil preko mize tik do Kryštofovega obraza. "Se zavedaš, smrduh, da je to tvoje maslo? Tvoj projekt, v katerega si potegnil ljudi. In se je končalo takole ..." Rosa je dregnil v pok fotografij na mizi, da so nekatere popadale Kryštofu v naročje, druge pa na tla – Mariánov blede obraz, njegove oči.

Kryštof je čutil, da se ves trese. Kabala se je v tistem trenutku obrnil k oknu, kot da z vsem skupaj ne bi hotel imeti nič več. Kryštof je samodejno pogledal Rosove roke, prstanec, na katerem je na koži ostala neizbrisljiva sled manjkajočega prstana.

“Nobenega dokaza nimate proti meni,” je vstal, potem pa se je nagnil k Rosi in z brado pomignil proti njegovi roki, “veste, da me sploh ne čudi, da vas je žena pustila?”

Verjetno je zadel, saj je Rosa otrpnil, potem mu je čez obraz šinil nasmeš, ki pa se je v trenutku, kot bi ga kaj pičilo, spremenil v kremžjo. Pokimal je in v tistem se je nekaj naglo zgodilo – Kryštof je občutil, kot bi ga zbodla igla, kot da bi mu po levi strani stekel električni tok. Ko je izostril pogled, je dojel, da je Rosa proti njemu z vso silo porinil mizo, z robom ga je butnila v trebuh in prelomila v pasu. Takoj ko se je sklonil, je dobil direkten udarec v obraz, drugega mu je zadala miza, očala so mu zletela z nosu in hrsknila kot kaka žuželka.

Hotel se je pobrati, skušal se je zravhati, a je od bolečine zatulil in po deski enostavno zlezal dol med lončke in razmetano dokumentacijo, ki je zletela z mize. Udaril se je v komolec, a mu je bilo vseeno, z njim se je nekaj dogajalo, ni vedel, kaj, padel je na tla, opazoval je svoje noge, ki so samodejno drgnile ob podlago. Hitro si je hotel spodvihniti srajco, a so se mu roke tako tresle, da ni bil zmožen potegniti njenega roba izza pasu hlač, blago je zgolj zmedeno, nemočno cukal, kot človek, ki se utaplja in zaman gleda razpoko v ledu, od koder prihaja kisik.

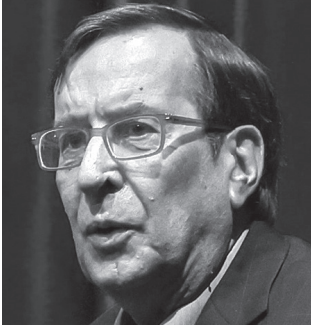
“Kaj vam pa je?” se je Rosa sklonil k njemu.

V brezplodnem boju s srajco je Kryštofu iz naprsnega žepa padel prepognjen papir. *Nina, dobil sem posel, zadnji posel ...* Te črke je videl, packale so se in izginjale v modrikastih madežih, ki so nastajali, ko je papir vpijal po tleh razlito vodo.

“Gospod Warjak,” so ga tresle še ene roke. Zadnje, kar je opazil, je bila repna plavut, delček kita, tetoviranega na koži, ki je pogledal izpod zavihanega rokava Kabalovega suknjiča.

Prevedla Diana Pungeršič

Sodobni slovenski esej

Ivan Verč

Klice tihe pripadnosti

Meja in cilj

Meja je abstrakcija o narodnostni in kulturni enovitosti, ki bi jo zaman iskali vzdolž njene črte. Določa jo domnevna enovitost centra. Italijansko politično središče je vneslo in razširilo do svojega obrobja kulturni konstrukt narodnostne identitete, od vključujočega *risorgimenta* do izključujočega *iredentizma*, od *zemlje in krvi* do *pohabljenе zmage*, od branika *latinske civilizacije* do slovanske *manjvredne rase*. Pred prvo svetovno vojno smo Slovenci v svojo kulturo vpisali predstavo o Trstu, *največjem slovenskem mestu*, po drugi pa smo to predstavo prestavili na povratak k *svoji zemlji*. Središče je brisalo, kar na meji dejansko obstaja (nacionalna in kulturna neenovitost), in uveljavilo paradigmo, po kateri je dobro, koristno in smiselno vse, kar se sklada z ubeseditvijo središčne kulturne vrednostne lestvice. Virtualnost ubeseditve se prej ali slej opredmeti v svetu realnega.

Začrtana meja vključuje in izključuje, v Italiji živijo Slovenci, v Sloveniji in na Hrvaškem Italijani. Od šestdesetih let dalje smo jih poimenovali s sintagmo "jezikovna manjšina", kar pomeni, da vztrajamo pri konstrukt kulturno-etnične enovitosti nacionalne države. Do kod lahko sega nacionalna država, je razvidno iz različnega poimenovanja meje, ki ni samo črta na politični karti, pač pa kulturna in civilizacijska ločnica. Italijanski leksem *confine* (iz lat. *cum* + *finis*) se navezuje na gr. *telos* (namen) in je

prisoten v deloma abstraktni semantiki pomensko sorodnega lat. *finis*. V globljem pomenu *finis* ni samo cilj, je tudi s kamni ograjeno sveto območje templja, vrh, najvišja stopnja, popolnost. Namen določa cilj. Ko se namen spreminja in se meja ne ujema več z zastavljenim ciljem, se črta preoblikuje v lat. *limes* (obrambna postojanka na meji) ali *frons* (fronta, it. *frontiera*) in postane znak prisotnosti in pripadnosti na ozemlju, vzdolž katerega je mogoče razporediti prvo vojno linijo za obrambo ali napad. Zgodovina italijanske vzhodne meje je zapisana v njeni semantiki.

Na Tržaškem je bila vzhodna meja dolgo poimenovana po pomenskem območju "fronte" (*valico di frontiera, posto di frontiera*) z ustreznim policijskim nadzorom (*polizia di frontiera*). Evropska schengenska meja naj ne bi bila več teleološki pojem (!), vračala naj bi se k izvirnemu pomenu (ležeč na sredi; gr. *mésos*, lat. *medium*, angl. *middle*, nem. *Mitte*). Če je bil latinski *finis*, med drugim, tudi konkretni "kamen", se slovanska *granica* etimološko navezuje na "gozd" ali "drevo". "Veja" (hrastova), zapičena v zemljo, je znak ločnice med sosedi. Po eni strani je meja premični cilj (*finis*), ki ga začenja spremenljivi namen (*telos*), po drugi je predmet (*veja*), ki deli in spaja *prostor*.

Slovan, neznan in nevaren Drugi

Spremenljiva semantika meje ima globoke korenine in je ni mogoče povezati samo z mlajšim kulturnim pojavom narodnosti. Zavestno brisanje razlik med etnično, kulturno in politično mejo se redno ponavlja ob dnevu spominjanja na fojbe, ko nam tudi italijanski predsedniki pripovedujejo zgodbo o "slovanskem aneksionističnem načrtu" (*disegno annessionistico slavo*) in o krvoločnem besu (*furia sanguinaria*) "slovanskih" partizanov (*partigiani slavi*). Že bežno poznavanje zgodovine nam pravi, da traja etnogeografska stabilnost Slovanov že več stoletij in se nahaja na približno šestdeset kilometrov širokem pasu med 12. in 13. vz. poldnevnikom. Zaznamujeta jo zahodna meja Češke republike in Trst, ki leži na skoraj istem poldnevniku kot Praga. Politična "železna zavesa" se je po drugi svetovni vojni skoraj v celoti ujemala s poldnevnikom od poljskega Szczecina do Trsta. Slovanska etnična meja ni nastala leta 1945, sega v obdobje preselejevanja narodov od 5. do 9. stoletja. Kulturno in politično mejo je začrtal Karel Veliki kot ločnico med evropskim romanskim, germanskim in zahodnoslovanskim ter "tujim" bizantinskim slovanskim svetom. Do danes se meja ni spremenila in "slovanski aneksionistični načrt" proti evropskemu

zahodu se je ustavil v 9. in 10. stoletju na reki Odri in pred današnjo fur-lansko nižino. Po prvi svetovni vojni je italijanski aneksionistični načrt premaknil "slovansko" mejo proti vzhodu.

Kopenska pot od Prage do Vladivostoka pripoveduje zahodni Evropi drugačno zgodbo o aneksionističnem načrtu nedefiniranega geografskega vzhoda. Od 16. stoletja dalje, od razpada mongolskega cesarstva, ki je leta 1240 razdejalo Kijev in se razširilo vse do današnje Poljske, ni bil slovanski aneksionistični načrt usmerjen na zahod, temveč na vzhod, od Sibirije do Tihega oceana in pozneje na jug. Na evropskem prizorišču so bili od 14. stoletja dalje južnovzhodni Slovani (Srbi) pod udarom Turkov, vzhodni (Rusi) so odbijali "zapadnjaške" Poljake in Švede in so pozneje Turkom odvzeli Krimski polotok ter nadzor nad Črnim morjem. Prevladujoča zgodba zahodnega sveta je nekatere slovanske meje pripisala Evropi, druge zunajevropskemu prostoru. Med Trstom in ruskim Vladivostokom so vsaj trije jezikovni svetovi (nemški, madžarski, romunski), za slovansko nepre-kinjeno pot je potrebno vkrcanje na bolgarski obali Črnega morja in plutje do Ukrajine. Brez neposrednega stika z ostalimi predstavljajo južni Slovani v zahodni percepciji nekakšno prednjo stražo vseh Slovanov. Kljub temu da danes nihče več ne govori o Germanih ali Romanih, temveč o Nemcih ali Italijanih, je v Italiji za vse južne Slovane še vedno v uporabi posplošena oznaka *Slavi*. V času Jugoslavije so bili *Slavi* vsi, ki so, ne glede na narodnost, igrali za njene najuspešnejše športne reprezentance (košarko, nogomet, vaterpolo), po njenem razpadu in tudi po njihovem medsebojnem obračunu ostajajo Hrvati in Srbi nediferencirani Slovani. V medijih prihajajo pripadniki kriminalnih združb z nedoločenega balkanskega območja, kjer ni razlik med Srbi, Črnogorci, Bosanci, Bolgari in Makedonci (na splošno tudi med Albanci, Kosovci in Romuni), vsi govorijo z "vzhodnim naglasom" (*accento dell'est*). V italijanskem (in tržaškem) kolektivnem imaginariju naseljujejo Slovani geografski prostor od vzhodnega obrobja Trsta do neznano kod. Od ustanovitve samostojne Republike Slovenije so prebivalci sosednje države s približnim črkopisom zapisani kot *Slovinci*, Slovenci, ki živijo v Italiji, pa so še vedno *Slavi*. Kdor živi v Benečiji, govori neki nedoločljivi "slovanski jezik". Za zahodno védenje, tudi za srednje izobražene, nimajo Slovani ne svoje zgodbe ne razločevalnih znakov. Ne gre za naključje: odsotnost prepoznavnih znakov razlikovanja je značilna za vse, kar ne sodi v območje "svojega", je temeljna poteza nepoznanega in nevarnega "drugega". Mussolini je v svojem govoru v Pulju leta 1920 Slovincem in Hrvatom pripisal oznako manjvredne in barbarske rase (*razza inferiore e barbara*), za Himmlerja Rus sploh ni bil človek (*Der Untermensch*,

1942). Virtualnost ponavljajoče se ubeseditve se opredmeti. Na ozemlju, ki je po prvi svetovni vojni prešlo pod Italijo, so Mussolinijeve besede sprožile etnično čiščenje, prepoved javne uporabe jezika (*lingua slava*) in nasilno zatrtje vsega, kar je bilo slovenskega ali hrvaškega. V drugi svetovni vojni je Himmler opredmetil svoje besede s sistematičnim pobijanjem ukrajinskega, beloruskega in ruskega prebivalstva ter večnacionalnih sovjetskih vojnih ujetnikov, Hitler pa je načrtoval izbris slovenskega naroda (*Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!*).

Bitka za nasledstvo

Prezir do slovanskega "drugega", kjer se lastno ime *Slavi* javno ali tiho prekriva z zmerljivko *ščavi* (it. *schiavi*, sužnji), ima davne korenine. Začne se približno takrat, ko razpade Rimsko cesarstvo in se narodi preseljujejo, ter se nadaljuje s Karolinškim in Svetim rimskim cesarstvom. Zgodba je bolj ali manj znana in je bogatejša od poučne veroučiteljske šolske razlage, po kateri so "brezbožni barbari skušali uničiti krščanski Rim". Na evropskem severozahodu je meja propadajočega imperija tekla po reki Ren do izliva v Severno morje, na vzhodu po reki Donavi do izliva v Črno morje. Germanska plemena, ki so prišla z južnega predela Skandinavije in polotoka Jutlanda, so naselila ozemlje do zgornjega toka Donave in so celo tisočletje sobivala z Rimljani. Rim si jih ni nikoli povsem podredil in po katastrofalnem porazu v Tevtoburškem gozdu je cesar Avgust opustil osvajalne načrte. Že pred propadom je bil Rim plen za sicer pokristjanjene germanske Vizigote in Vandale, Bizancu, središču vzhodnorimskega cesarstva, pa ni bilo posebno žal, ko je leta 476 germansko-hunski Odoaker odstavil zadnjega zahodnorimskega cesarja Romulusa Avgusta. Veličastnega zahodnega imperija ni bilo več, začela se je bitka za nasledstvo. Sredi 6. stoletja so Donavo prekoračili Avari, ki so brez uspeha naskakovali tudi bizantinski del takrat še enotnega cesarstva, in za njimi Slovani. Ko je Karel Veliki porazil Avare, so se ti umaknili do Panonije, se pomešali z drugimi narodi in bili izbrisani z zahodnoevropske zgodovinske slike. V primerjavi z drugimi germanskimi plemeni, ki so na Rim gledala kot na plen osvajalne vojne, so Franki svoj načrt izpeljali z daljnosežnejšo strategijo. Že pred padcem Rima so razširili dominij na rimsko provinco Galijo, sklenili zavezništvo z Rimom in ga branili pred Huni. Ob koncu 5. stoletja so se pokristjanili in s tem pridobili pokroviteljstvo rimske Cerkve ter začeli pisati lastno kulturnopolitično zgodbo, ki je s Karlom Velikim in Svetim

rimskim cesarstvom dosegla vrh. Podredili so si Saksonce, Langobarde, Bavarce in ustavili prodor Arabcev na španskem polotoku. "Slovanski aneksionistični načrt" proti zahodu se je zaključil s priključitvijo "alpskih" Slovanov h karolinškemu cesarstvu in se dopolnil pol stoletja pozneje z ustanovitvijo obrambne Marke proti vzhodu na ozemlju današnje Avstrije in severne Slovenije. Leta 800 je papež Leon III. okronal Karla Velikega za cesarja "Rimljanov", ki je načrtoval "slovansko" mejo na vzhodu (*limes sorabicus*) in z njo tudi meje t. i. zahodne Evrope. Kmalu po razglasitvi Svetega rimskega cesarstva so se pokristjanili Poljaki, ki so se pozneje razširili do severovzhodnega Baltika. Velikomoravsko kneževino, domnevno naslednico Samove države, so osvojili najprej Madžari, stoletje pozneje pa Poljaki. Vzhodni in vzhodnojužni Slovani, ki so bili pod vplivom Bizanca, so za zahod izpadli iz sredotežne evropske zgodovine. Da se Evropa zave njihovega obstoja, bo potrebno počakati do 18. in 19. stoletja.

Že v poimenovanju je Sveto rimsko cesarstvo poenotilo *telos* narodov, ki so prestopili naravne meje zahodnega Rimskega cesarstva (Ren in Donavo): prevzem propadlega cesarstva in njegove krščanske civilizacije. Nekateri so usmerili svojo vojaško moč v opustošenje in prevzem, drugi so uvideli, da med vojnimi pohodi religija deluje kot ključ, ki odpira pot k izpolnitvi cilja. Razliko v izbiri je narekoval cilj, ki je usmerjal pot. *Telos* je bil, po eni strani, doseči priznanje o enakovredni *pripadnosti* kulturi, ki se je iz starega rimskega cesarstva preoblikovala v središče krščanstva, po drugi pa si z uveljavitvijo svoje *prisotnosti* izboriti od njega privolitve v *nadomestno* vlogo, ki jo pravkar pokristjanjeni narod odigra pri vnovičnem vzpostavljanju veličine Rima. Ko poganski vladar sprejme od krstnika zakrament krsta, obred dodeli spreobrnjencu status polnopravnega člana krščanske skupnosti. Pripadnost krščanstvu daje bivšemu poganu pravico, da vodilno vlogo Cerkve usmeri v obnovo in veličino Rimskega cesarstva. Tako prevzame tudi njegovo dominantno kulturno-politično nasledstvo. Frankom je uspelo oboje.

Telos Slovanov

Na začetku 6. stoletja Slovani na zahodu prekoračijo Vislo v smeri današnje Poljske, na vzhodu Dnjeper v smeri Rusije in na jugu Dnjester ter Donavo v smeri srednje in južne Evrope. Na evropskem prizorišču se Slovani pojavijo z drugimi priseljenimi ljudstvi. Po pripovedi zgodnjih grško-bizantinskih in frankovskih virov, naj bi se "Slovani naselili okoli Donave" in

jo občasno “prestopili”. V kulturno najgloblji slovanski identitetni samopredstavi naj bi bila Donava “prvotna domovina” etnično-jezikovne enotnosti. V ruskih letopisih iz 12. stoletja Donava predstavlja kraj “povratka” k *prarodini*, v zgodnjobizantinskih pa poslednji branik krščanske kulture. Z gledišča Bizanca, Karolinškega in Svetega rimskega cesarstva je Donava zgodovinsko-kulturna ločnica med civiliziranim in neciviliziranim svetom. Zahodna in južna meja Slovanov sta potekali po Donavi, onstran katere je bilo središče univerzalne zgodovine in kulture. Karel Veliki je torej oblast legitimiral s krščansko vero in je nasilno brisal pravico do avtohtone kulture upornih poganskih plemen (na primer Saksoncev). Slovanski pogani, bolj poljedelci in pastirji kot vojščaki, ob stiku s sosedi na zahodni meji niso merili na vojaško prevlado lastne kulture nad drugim, pač pa je bil njihov *telos* čimprejšnja umestitev v dominantno družbeno in versko kulturo krščanstva. Slovanski aneksionistični pohod na zahod se je zaključil s priznanjem pripadnosti novemu civilizacijskemu vzorcu. Prehod Donave je pomenil vstop v krščanstvo, v “pravo” zgodovino človeštva, ki so jo na zahodu oblikovali Franki s Karolinškim cesarstvom, na vzhodu pa Bizanc.

Bitka za jezik

Zgodnji srednjeveški dokumenti pripovedujejo dve različni zgodbi, o *pripadnosti* krščanski veri in o dejavni *prisotnosti* ljudstev pri po božji volji vzpostavljenem propadlem Rimu. Ob neprecenljivi filološki vrednosti v razumevanju razvoja evropskih jezikov kažejo ohranjena besedila na pragmatiko zapisov, vgrajeno v samo izbiro jezika. Že od uradnega sprejema krščanstva (380) je bila latinščina jezik Rimskega cesarstva in z njim zraščene religiozne kulture (v vzhodnem Bizancu so govorili grško). Pripadnost pravi veri se je izpovedovala samo v svetopisemsko “posvečenih” jezikih latinščine, grščine in hebrejščine. Karel Veliki je bil polpismen, vendar je latinščini dodelil status obveznega obrednega jezika in je za liturgične potrebe neukega ljudstva dopustil izjeme, ki so v lokalne govorice iz latinščine povzemale izbrane krščanske vzorce za pridigo, molitev, spovedne obrazce in pesmi. V obredih pred lokalnimi dostojanstveniki je javni zakrament krsta potekal v prepoznavnem jeziku cesarskega Rima, v “pravem” odnosu do sveta, ki temelji na njegovem “pravem” jeziku, na latinščini. O kulturni moči jezika priča dejstvo, da v rimskokatoliškem bogoslužju do sredine 20. stoletja latinščine ni nadomestil noben nacionalni jezik. Izjava o pripadnosti krščanstvu je bila kulturno zraščena

z latinščino in bitka za liturgično enakopravnost lokalnih jezikov je bila izgubljena proti koncu 10. stoletja.

Cerkev je v latinščini pisala kanonsko pravo, administrativne in zakonske norme Papeške države. Ko Cerkev s krstom dodeli krščencu pravico, da v imenu vere obnovi moč in veličino Rimskega cesarstva, mu poveri tudi pravico, da načrt izpelje po lastnem sistemu oblasti. Spreobrnjenec črpa legitimnost iz prava Rimskega cesarstva in Papeške države po eni strani, po drugi pa vnaša vanjo tudi svojo izvirno družbeno kulturo. Takratno vzpostavljanje družbenega in kulturnega sveta novega rimskega cesarstva je pomenilo prepustiti bogoslužje, teološke, filozofske in učene razprave latinščini, medtem ko so se hierarhična pravila vladanja pisala in uveljavila v jeziku avtohtone kulture. Jezik civilizacijske pripadnosti krščanski kulturi je bil v domeni latinščine, jezik oblasti se je postopoma usmerjal v lokalne govorce.

Od pripadnosti k prevzemu oblasti

Germski Franki so pisali vzporedni zgodbi, eno o kulturni pripadnosti in drugo o prevzemu propadlega Rima. Nekaj stoletij so latinščina (občasno grščina) in različice germanskih jezikov sobivale. V zgodnji vzhodnogermanski gotščini je zapisana *Biblija*, ki jo je iz grščine prevedel škof arijanske veroizpovedi (po izobčenju arijanske herezije je bil prevod prepovedan), ohranjene so himne v starofrankovščini, psalmi v alemanščini, slikarsko bogato okrašen rokopis o evangelistih v zahodnogermanski frankovščini in homilije v anglosaksonski različici. Po javnem prestopu h krščanstvu (496) primarna naloga Frankov ni bila več pričevanje o pripadnosti "pravi" kulturi, ampak urejanje vlog in omejitev, ki jih nova oblast odmerja različnim slojem prebivalstva. Kmalu po sprejetju krščanstva je frankovski kralj Klodvik objavil, v delno že vulgarizirani latinščini, *Saljski zakonik*, kjer so pravna določila o družini, dedovanju, kaznivih dejanjih in lastnini izvedena tudi iz lastne plemenske tradicije. Zakonik je dolgo ostal v veljavi in Karel Veliki ga je nadgradil s *Saksonskim zakonom*, ki sicer potrjuje veljavnost nekaterih plemenskih običajev, vendar iz njih izloči, kar bi bilo lahko v nasprotju z uradnim krščanskim naukom. Zakonik je pisan v latinščini, ko bo v začetku 13. stoletja objavljen nemški prevod *Saksonsko zrcalo* (*Sachsenspiegel*), bo zaslovel kot prvo pravno besedilo, ki ni napisano v latinščini.

Namen germanskih ljudstev je bil nadomestiti Rimsko cesarstvo z lastno kulturno dediščino. To je bilo razvidno že v prvem latinsko-nemškem

slovarju (765–775), ki lat. *Caesar* prevaja v starovisokonemški (v t. i. *diutisc*) *Kaiser* (cesar), poznejši uradni naziv za vladarja Svetega rimskega cesarstva. V slovanskih jezikih se *cesar* in *car* pojavita pozneje, do 16. stoletja so Slovani vladarju pravili *kralj* (rus. *korol*), izveden iz osebnega imena Karla (Velikega). Da je krščanska kultura ustrezno sredstvo za nasledstvo propadlega Rimskega cesarstva, priča med ljudstvom zelo priljubljena saška pesnitev *Odrešenik* (*Heliand*, 830). Pisana je v starosaksonščini in Kristusovo evangelijsko zgodbo prireja s primesjo poganskih običajev. Jezus Kristus je germanski vojskovodja in apostoli so zvesti vazali, ki se v zgodbi o Svadbi v Kani galilejski veselo družijo in popivajo, kot se to za prave vojščake spodobi. Že pol stoletje prej je Karel Veliki zatrl to nevarno politično-kulturno zmes s posekom saškega poganskega kozmičnega drevesa in s pobojem tisočih upornih Saksoncev, ki niso hoteli sprejeti krščanstva. Ko so Franki podredili druga germanska plemena, so v političnih, upravnih in praktičnih aktih latinščino začeli nadomeščati z lokalno govorico. Po smrti Karla Velikega (814) je *Strassburška prisega* prvi pravni dokument “vidne dvojezičnosti”, v katerem si dva frankovska vladarja prisežeta zvestobo vsak v svojem jeziku (vzhodnonemškem in zahodnostarofrancoskem). Ob koncu 9. stoletja se pojavijo neliturgični teksti v lokalnih jezikih, v *langue d’oïl* francosko “literarno” delo z rimanimi asonancami *Pesnitev svete Evlalije* (*Séquence de Sainte Eulalie*), v starovisokonemškem jeziku pa literarna hvalnica zmagoslavnemu in od Boga danemu kralju Ludviku (*Ludwigslied*) ter *Blagoslov čebel* s poučnimi napotki o čebelarstvu. V Italiji naj bi bil morebitni prehod iz latinščine v italijanščino (v t. i. *lingua volgare*) razviden že iz *Veronske uganke* (*Indovinello veronese*, med 9. in 10. st.), prvi primer opuščanja latinščine pa je ohranjen v pravnem dokumentu (960–963), znanem kot *Placito capuano* (listina iz Capue, južnoapeninskega mesteca med Papeško državo in Bizantinskim cesarstvom). V sporu glede meje in lastninske pravice med samostanom Montecassino in lokalnim fevdalnim gospodom je v notarski listini zapisano pričevanje v domačem jeziku iz dežele Kampanije, ki ni več latinščina. Namembnost pravnega zapisa narekuje prehod iz skupne osnove k lokalnemu jeziku. Pragmatika besedil je vzpostavitev upravnega in zakonskega reda ob prevzemu oblasti. Zahodni in vzhodni frankovski pravni akti in notarski zapis v zgodnji italijanščini niso imeli razloga, da bi z latinščino še naprej potrjevali pripadnost “pravemu” civilizacijskemu modelu sveta, pripadali so mu že od 5. in 6. stoletja, ko so ga vojaško osvojili in si ga prisvojili. Od 6. do 10. stoletja vsebinsko primerljivih dokumentov v slovanskem svetu zahodne

Evrope skoraj ni. V primerjavi z nemškimi in italijanskimi besedili izhaja namembnost slovanskih dokumentov iz drugačnega *telosa*.

Zahodnoslovanska pripadnost

Če (staro)germanski in (staro)francoski pravno-administrativni akti odražajo bitko za jezik v uvajanju normativov prevladujočega kulturnega in političnega modela, je v istem obdobju pragmatika *Brižinskih spomenikov* izraz lojalne pripadnosti. Najstarejše slovansko besedilo v latinici je napisano v karolinški minuskuli in vsebuje tri tekste: obrazec splošne spovedi, pridigo o grehu in kesanju ter povabilo k spovedi in pokori. *Telos* zapisa je iskanje zunanjega priznanja, da so *Slověni*, kot so sebe imenovali že od 9. st. dalje, enakopravni del krščanske kulture. Izbira pisave ni naključna. V slovanskem delu zahodne Evrope so bile v uporabi cirilica (na Moravskem), glagolica (na Hrvaškem) in karolinška minuskula. V praktične in simbolične namene je karolinška minuskula prilagodila črkopis Rimskega cesarstva in v njej so v latinščini zapisani pravni dokumenti Papeške države. Izbira črkopisa je odigrala podobno vlogo kot izbira jezika. Cirilica in glagolica sta pripadali tujemu "grškemu" izročilu (Bizancu), nova karolinška pisava je bila znak prevzema in nadaljevanja kulturne tradicije latinskega Rima. Na Moravskem je bila cirilica še prisotna ob koncu 9. stoletja, vendar jo je kmalu izrinila latinica, glagolica se je še dolgo ohranila na ozemlju slovenske Primorske in današnje Hrvaške. O sporu med glagoljaši in latini pričajo rokopisi, pravni akti in številni napisi v glagolici po cerkvah in kapelicah v okolici Trsta, ki so jih verjetno pustili romarji na poti v Oglej. Spor je trajal do začetka 20. stoletja, ko je misal iz Ricmanj (vasi na jugu Trsta), napisan leta 1483 v glagolici, postal prepoznavni znak konflikta med domačimi duhovniki in Rimskokatoliško cerkvijo. Na vsebinski ravni *Brižinski spomeniki* potrjujejo pripadnost novi kulturi, na oblikovni tudi novi oblasti. Dvojno potrjevanje pripadnosti je značilno za večji del zahodnih Slovanov, pokristjanjenih od 9. do 12. stoletja. V primerjavi z dokumenti zmagovitih Frankov in drugih Germanov so zapisi slovanskega dela zahodne Evrope pričevanja priseljencev, ki izkazujejo zvestobo dominantnemu krščanskemu civilizacijskemu vzorcu. Dokumenti, ki bi kazali na polnopravno in avtohtono vzpostavitev družbene organizacije in njenega hierarhičnega reda, so zelo redki, morda hrvaška *Baška plošča* (*Baščanska ploča*, okoli leta 1100), ki pripisuje kralju Zvonimiru zemljiško darovanje benediktinskemu samostanu, in poljska *Bula iz Gniezna* (*Bulla gnieźnieńska*,

1136), ki razrešuje cerkveno-politične spore in navaja toponime in osebna imena v poljščini. Iz obdobja med slovenskimi *Brižinskimi spomeniki* in Trubarjevim *Katekizmom* je ohranjenih 13 dokumentov, ki izpričujejo pripadnost veri. Med izjeme lahko prištevamo prisego kralju (*Kranjski rokapis*), slovenske števnikke (*Videmski*), poimenovanje mesecev (*Škofjeloški*), zapise o dediščini (*Černejški*) in nekaj verzov Oswalda Wolkensteina, ki naj bi bili prvi primer viteške ljubezenske pesmi. V primerjavi z ljudstvi takratnega evropskega prizorišča je bil realno dosegljivi *telos* Slovanov tuje priznanje o tihi pripadnosti dominantni kulturi. Za uveljavitev lastnega družbenega sistema je bil slovanski del zahodne Evrope prešibak in je upravljanje oblasti in reda prepustil močnejšemu.

Brisanje avtohtone kulture

Ob vzpostavitvi novega evropskega reda odraža odsotnost zahodnoslovanskih pravnih in administrativnih dokumentov neizbežnost izbire. Slovani zahodne Evrope so seveda imeli avtohtono družbeno življenje, svoja pravila in običaje, vendar jih je prevladujoča kultura zmagovitih Frankov obšla in zabrisala, slovanski družbeni red pa je ostal zunaj takratnih kulturnih meja Evrope. Kljub pomislekom o izvornem kraju zapisa je verjetno med letoma 842 in 870 na Moravskem nastal *Zakon za sojenje ljudem* (*Zakon sudni ljudem*), prvi slovanski zakonik, ki ureja civilno in kazensko pravo. Avtorstvo pripisujejo Metodu, ki je takrat s Cirilom širil krščansko vero. V zahodni pravni tradiciji ni zakonik nikjer omenjen kot evropski proizvod, kvečjemu je označen kot bizantinski prepis. Pripoved ima svojo logiko: v Evropi pod frankovskim nadzorom so si med 9. in 10. stoletjem Madžari in Poljaki razdelili Veliko Moravsko Koclja, Rastislava in Svetopolka, družbeno produktivne zahodnoslovanske kneževine ni bilo več, prav tako ni bilo več njene kulturne dediščine. Za Evropo, ki je bila od Karlovega kronanja na poti vzpostavitve novega Rima, je bil slovanski zakonik odraz tuje kulture. Njegov vir je bila bizantinska *Ekloga* (izbor zakonov v duhu *Justinijanovega zakonika* iz 6. stoletja) in napisan je bil v cirilici, pisavi grškega izvora. Za zahodni krščanski svet prvi slovanski zakonik je bil tujek, ki ne sodi v evropski kulturni prostor. Pojavil se bo mnogo kasneje v ruskem *Novgorodskem letopisu* (1280). Takrat sta se Bizanc in Rim že dokončno razšla, Kijevska Rus pa je pisala svoje zakone tudi prej.

Poveden primer neuspešnega prenosa avtohtone slovanske družbene kulture v zahodnoevropsko civilizacijo je obred ustoličenja karantanskih

knezov. Karantanija je izgubila samostojnost leta 743, obred pa je potekal v slovenščini do 15. stoletja. V nekoliko prirejeni obliki je opisan v že omenjenem *Saksonskem zrcalu* (*Sachsenspiegel*). V besedilu, ki opisuje pravno ureditev Frankov, je karantanski obred izjema v evropskem fevdalnem redu. Izjemnost je razvidna, če jo primerjamo z vzorcem ustoličenja in kronanja vladarjev Svetega rimskega cesarstva. Rimski papež predaja pravico do oblasti Karlu Velikemu s kronanjem. S tem dejanjem, ki vse do Napoleona sproža konflikte, postavlja papež duhovno oblast (Cerkev) nad posvetno (cesarstvo). V imenu kontinuitete z Rimskim cesarstvom se kronanje posredno navezuje na posmrtno deifikacijo cesarjev (na emonskem kamnu iz leta 14 n. št. so v spomin na smrt cesarja Avgusta vklesane besede *divi filio*, sinu božanstva). V Svetem rimskem cesarstvu pomeni, da je cesar “od Boga dan”. Na Gosposvetskem polju je bilo drugače. Karantanski knez je oblast prejel od njemu enakopravnega kmeta (ljudstva), ki je od njega zahteval pravičnost in skrb za deželo, po sprejetju krščanstva pa tudi pripadnost in zvestobo veri. Prenos karantanskega obreda v evropski fevdalni in cesarski oblastniški sistem bi deloval kot nedopustni preobrat v potrjevanju kontinuitete novega cesarstva s starim Rimom.

Pripadnost in prisotnost vzhodnih Slovanov

V bizantinskem delu nekdanjega Rimskega cesarstva sta slovanska pripadnost krščanstvu in prevzem oblasti za vzpostavitev avtohtonega pravnega reda šla po vzporedni poti. Leta 988 sprejme kijevski knez Vladimir Rjurik, germanski Varjag, krščanstvo od Bizanca zaradi občutka rajske “lepote”, ki so jo njegovi odposlanci zaznali ob obisku veličastne bazilike Svete Božje modrosti (Svete Sofije) v Carigradu. Glagolica in cirilica sta bili takrat že sprejeti kot slovanska črkopisa. V primerjavi s prevlado latinščine na zahodu grščina, jezik vzhodnega bizantinskega krščanstva, ni postala obvezni jezik bogoslužja kijevskih Slovanov. Nadomestila jo je starocerkvena slovanščina, ki je še danes jezik pravoslavja. Iz 10. in 12. stoletja je v cirilici in glagolici ohranjenih več vzhodnoslovanskih izvirnih dokumentov in prevodov pomembnih teoloških del vzhodnih svetih očetov iz 4. stoletja. Podobno temu, kar se je z uvajanjem domačih jezikov dogajalo v zahodnem delu cesarstva, tudi prvi dokumenti v cerkvenoslovanskem jeziku pričajo o pripadnosti krščanstvu bizantinskega izvora. Namembnost kijevskih dokumentov se spremeni po “velikem razkolu” leta 1054, ko se Bizanc in Rim razideta. Pod vprašajem je bila rimska papeška oblast, ki naj bi veljala

tudi za vzhodne kristjane. Bizanc se je temu uprl in vzhodni Slovani so mu sledili. Pot, ki jo je ubrala Kijevska kneževina, je podobna poti, ki so jo na zahodu ubirali Franki od 6. stoletja dalje. Ko si je kijevski knez Vladimir s krstom zagotovil podporo Bizanca, je poskrbel za potrjevanje pripadnosti novi veri, kmalu zatem pa tudi za vzpostavljanje avtohtonega kulturnega in družbenega reda. Med njegovim vladanjem in nasledstvom sina Jaroslava (od leta 980 do 1054) je bil sprejet zakonik *Russkaja pravda* ("pravda" tu pomeni pravičnost oz. "kar je prav"), ki pod delnim vplivom bizantinske Ekloge uvaja tudi skandinavsko pravno izročilo vikinškega kneza Vladimirja. Med pravnimi določili, ki v primerjavi z zahodno Evropo kažejo na razvitost Kijevske kneževine, je delna odprava smrtne in telesne kazni, predvsem pa neodtujljiva pravica žensk do lastnine in dedovanja. Zakonik je osnova ruskega civilnega in kazenskega prava ter bo z večkratnimi dopolnitvami ostal v veljavi do 18. stoletja.

Poleg pripadnosti univerzalni krščanski civilizaciji in uvajanja družbeno pravnega reda je bilo treba utemeljiti tudi pravico do enakovredne umestitve vanjo. Bizanc je še obstajal, postal je edino krščansko cesarstvo sveta, drugi Rim. Kijev si ni zastavil cilja, da bi prevzel njegovo vlogo. V zameno je potreboval identitetno osnovo, samopredstavo, ki bi legitimirala oblast in vstop v svet "prave" kulture. Potreboval je zgodbo, ki dogodke preteklosti vgrajuje v univerzalno zgodbo človeštva. Dvojna naravnost je razvidna v *Pripovedi o minulih letih*, ki opisuje dogodke Kijevske kneževine (od 853 do 1117). S sprejetjem krščanstva se pripoved umešča v zgodbo sveta, ki jo lahko pripoveduje edini "pravi" vir, *Sveto pismo*. Ker Slovani niso "svetopisemsko" prisotni v univerzalni zgodovini (niso omenjeni v *Stari zavezi*), ki se v večjem delu evropskih srednjeveških kronik začne z *Genezo*, se tudi kijevska zgodba začne z božjo stvaritvijo. Za pisca kronike je Bog ustvaril zemljo leta 5508 pr. n. št., zato se kijevska pripoved začne z letom 6361 oziroma z letom 853 n. št. Ko je svetopisemski "začetek" lokalne zgodovine določen, pisec opiše prihod Varjagov in ustanovitev Kijeva. Kijevska Rus dolguje svoje poimenovanje ljudstvu germanskega izvora, kjer *Rus'* morda pomeni "veslač" (kar so Vikingi dejansko bili.) Tudi "slovanski" jezik v *Svetem pismu* ni omenjen in po uničenju babilonskega stolpa nima mesta v jezikovni delitvi sveta po Noetovih sinovih, po Semu, Hamu in Jafetu. Kijevska povest umešča "slovanščino" (*Slověne*) v jafetitsko jezikovno družino, ki naj bi ob semitski in kentumski, že pripisani znanim jezikom (npr. hebrejskemu, arabskemu, egiptovskemu), združeval evropske jezikovne skupine. Za pisca kijevske zgodbe je jezik vzhodnih Slovanov polnopravni član evropske civilizacije in svetopisemskega izročila. Ob

utemeljitvi “prave” civilizacijske in svetopisemske pripadnosti je bilo treba oplemenititi še izvor vzhodnoslovanskega ljudstva, ki naj ne bi prišel z neznanega, temveč s starodavne province rimskega imperija Norikuma, z bregov Donave (danes osrednje Avstrije, dela Bavarske, severozahodne Slovenije in Panonije.) Za Rimljane in pozneje za Karla Velikega je Donava obrobje cesarstva, za vzhodne Slované kraj izvora. Od tod naj bi izhajal legendarni junak Kij, ki so ga domačini izgnali iz prvotne domovine (*prarodine*). Zatekel se je na bregove Dnjepra in z bratoma ter sestro ustanovil Kijev, “mater ruskih mest”. *Povest minulih let* pripoveduje zgodbo, ki Kijev umešča v krščanstvo in v “pravo” civilizacijo, podedovano od Rimskega cesarstva oziroma od tega, kar je od njega ostalo, od Bizanca. Zlato kijevsko obdobje traja do leta 1240, ko Mongoli Kijev razrušijo in razširijo svoj dominij na Ukrajino in Rusijo ter nadaljujejo pohod na zahod do Poljske in Madžarske in na jug do Bolgarije in Romunije. Do leta 1480 jim domači knezi plačujejo dajatve. Da za vojaško pomoč ne morejo računati ne na Bizanc ne na Rim, je bilo razvidno že veliko prej, vsaj od leta 1204, ko so rimskokatoliški križarji opustošili Carigrad in ustanovili t. i. vzhodno “latinsko” cesarstvo. Propadla Kijevska Rus ni več ubranljiva, ruski knezi se umaknejo proti severu in preselijo središče oblasti v Moskvo. Poltretje stoletje pozneje (1453) Turki zavzamejo Bizanc, “drugi Rim”. V istem času moskovski knez Ivan III. združi ruske dežele in se osvobodi mongolskega jarma. Takrat se porodi prva zamisel o “tretjem Rimu”, ki ga Ivan IV. Grozni opredmeti, ko se leta 1547 razglasi za zakonitega naslednika rimskega imperija, za “carja” (iz lat. *caesar*). Pot vzhodnih Slovanov do prevzema nadomestne vloge propadlega Rima, ki jo na zahodu izpolni Karel Veliki, se tu konča. Začne se obdobje ruskega cesarstva, ki je danes še tu, kakor koli že. V času in prostoru svoje prisotnosti so vzhodni Slovani združili pripadnost krščanskemu modelu civilizacije s prevzemom oblasti nad njim. V tem se v ničemer ne razlikujejo od germanskih Frankov, samo čas in prostor sta drugačna.

Prisotnost kot tiha pripadnost

V 13. stoletju, ko so Rusi pod udarom Mongolov in nad Bizancem prežijo Otomani, v latinskih in nemških dokumentih vzhodnih Slovanov ni več, Rusi, Belorusi in Ukrajinci so odpadli iz univerzalne civilizacijske zgodbe človeštva. V zameno se za slovanski del Evrope vse pogosteje pojavlja beseda *sclavus* (suženj), morda prevzeta iz starejših bizantinskih dokumentov.

S svojim jezikom, običaji in družbenim avtohtonim redom je slovanska prisotnost v Evropi zreducirana na kategorijo izključujoče pripadnosti zahodnemu krščanstvu, tudi takrat, ko v njenem imenu in ob pomoči nemških tevtonskih vitezov združeni poljski knezi širijo svoje ozemlje na severovzhod. Za latinsko-germansko kulturo so Slovani v Evropi *mancipium* (v lasti nekoga) in za višji model civilizacije, ki je prevzel prejšnjega, se ga polastil in mu postavil nove kulturne meje, niso zadostno *emancipirani*. *Slavus* in *sclavus* postaneta sopomenki in "suženjski" Slovan lahko izpričuje svojo *tiho prisotnost* v času in prostoru samo zato, ker nekomu *pripada*. Za nemško Evropo in latinsko papeštvo so od takrat zahodni Slovani ne povsem določljivo "drugo". *Prisotnost* na ozemlju, ki se ni bistveno spremenila vse od karolinških časov, je stalnica v zahodnoslovanski samopredstavi. Sklada se z evropskim glediščem, ki dopušča prisotnost, dokler ne postavlja pod vprašaj svoje lojalne *pripadnosti*. Danes bi rekli, da so bili Slovani migranti, ki s prisotnostjo naseljujejo evropski prostor in mu izkazujejo pripadnost, svojo avtohtonost pa lahko gojijo samo zasebno ali sploh ne. Temu pravimo integracija. Nekateri pravijo, da smo Slovani v Evropi in Slovenci v njej *stali inu obstali* zaradi načelne lojalnosti tihi pripadnosti. Ko bi bili zahtevali, da svojo avtohtono kulturo enakovredno umestimo v prostor, v katerem naj bi bili tudi polnopravno prisotni, nas ne bi bilo več. Morda je to res, je pa tudi res, da smo obstali zato, ker nam je nekdo drug dovolil, da obstajamo.

Ko pride v Italiji dan spominjanja na fojbe, odkrijemo, da smo nena-ključno prav na ta dan prestopili mejo, ki nam je bila dodeljena. Fojbe se ne skladajo s predstavo, ki smo si jo skozi stoletja tudi sami izoblikovali, ko smo ponižno skesani sežigali protestantske knjige in smo bili bolj pozorni na to, kar nekdo drug pravi, da smo dobrega naredili, kot na to, kar smo dobrega naredili sami, tudi takrat, ko nas nihče ne omenja in hvali. Takrat znova privrejo na dan klice tihe pripadnosti in postanemo *Slavi* in *ščavi*. Pregrešili smo se, ker smo sami izbrali pripadnost in uveljavili prisotnost, kar sužnju ni dovoljeno. *Slovanski* partizan ni pristal na lojalno pripadnost močnejšemu, ni poslušal glasu "prave" civilizacijske besede Rimskokatoliške cerkve, Hitlerjevega germanskega Reicha in Mussolinijevega latinskega "Rimskega cesarstva". Slovenska zgodba je zgodba o nihanju med dejavno prisotnostjo in tiho pripadnostjo. Povedati sebi svojo zgodbo bi lahko bil uvod k preseganju navade, ki spremenljivkam pripadnosti izmenično pripisuje veljavnost absolutna.

Razmišljanja o(b) knjigah

Helena Koder

San Michele ali življenje neke knjige

Roba di Timberio, se zasmеjš, ko se sesedem zraven tebe na ozek trak peska med sprehajališčem in morjem in ponosno nasujem na tla današnji izplen mojega sprehajanja po peščeni plitvini. Tako zelo prijetno je bilo, ker so mi stopala nenehno in v enakomernem ritmu ves čas zalivali in se z njih umikali blagi valovi, in šele ko me je zazeblo v noge, sem odnehala. Med nama je zdaj kupček porcelanastih okruškov, ki jim je morje v dolgih desetletjih obrusilo ostrino robov, a je njihova glazura tako kakovostna, da so na njih še popolnoma ohranjeni modri ali rjavi ali rožnati vzorci, značilni za keramične in porcelanaste izdelke iz angleških tovarn. Ugibam, ali je bilo na spodnji strani razbitih krožnikov, skodel in jušnikov vtisnjeno ime Wedgwood, Davenport ali kakšna druga znamenita znamka namiznega posodja, ki so ga nekdanji pomorščaki na postankih svojih mesece in leta trajajočih plovb v daljnih pristaniščih nakupovali za doma čakajoče žene, mame, sorodnice in z njim dvigovali tudi svoj in rodbinski ugled. Dober porcelan je bil vedno del tako imenovane družinske srebrnine. Dober porcelan na pogrnjeni mizi je zmeraj pomenil blagostanje. Ali vsaj vtis blagostanja. V obmorskih krajih, kjer stojijo kapitanske hiše in se je posodje prenašalo iz roda v rod, je bilo veliko dobrega starinskega porcelana in keramike in velikokrat se je tudi kaj razbilo in nazadnje končalo v morju. In posebno kadar se močni valovi po neurju umirijo in se morje umakne v svoje običajne meje, izpod vrhnje plasti peska zaštrli marsikaj, kar je morje v veselje kopalcev izvrglo. Tudi kakšen lep okrušek.

A zakaj imenovati *roba di Timberio* nekaj ničvrednih črepinj, ki jih je naplavilo morje? Tako delujejo naši možgani. Tako razni predmeti in okoliščine vzburjajo naše miselne tokove, priklicujejo slike, asociacije. Veliki nevrolog in pisatelj Oliver Sacks je o delovanju možganov vedel vse, kar se je v njegovem času dalo vedeti, a vendar se je, kadar je v svojih spisih opisoval srečanja z nevrološkimi pacienti, spraševal o delovanju tega skrivnostnega organa skoraj tako naivno kot njegov bralec in podobno kot njegova bralka se je čudil nad čudežem mišljenja in doživljanja. Asociacija, ki se je izrazila z vzklikom *roba di Timberio*, je povezana s krajem, kjer sem brskala po pesku, pa tudi z nekaterimi posebnimi okoliščinami. Kraj je Lopud, otok metuljaste oblike nedaleč od Dubrovnika. Ob zalivu, odprtem proti severozahodu, je naselje, kamor so že v prejšnjih stoletjih prihajali letovat tudi dubrovniški *gospari*, zaliv na južni strani pa ima razkošno peščeno plažo, ki se zelo počasi spušča v globino, in kadar dolgo piha jugo in visoki valovi udarjajo v plitvino, nastane smrtonosna mešanica vode in peska, ki je bila kdaj za kakšnega kopalca tudi usodna. Vsaj tako so nas vedno svarili, kajti največkrat smo se šli kopat na to lepo plažo, ki jo od vasi loči le sprehod čez blago vzpetino, in se ob jugu metali v valove; takrat ta obala še ni bila pozidana. Otok je bil v času dubrovniške republike zelo bogat, baje je bila v rokah lopudskih kapitanov kar četrtina dubrovniške flote. In še vedno nad tem otokom lebdi duh pomorščaka Miha Pracata, na katerega so domačini neizmerno ponosni: v 16. stoletju je bil najbogatejši Lopudčan, a slovel je predvsem po svoji darežljivosti, danes bi rekli humanitarni dejavnosti. Njegov kip iz leta 1638, delo italijanskega kiparja Jacomettija, krasi dubrovniški Knežji dvor.

Na tem otoku je bila nekaj let najina počitniška rezidenca. To je bila preprosta, asketsko opremljena soba pri zdravnici, doktorici Ljubi Volčevi. Volčeva je uživala velik ugled. Ko sva hodila k njej, je bila že dolgo v pokoju, a je, kadar je bilo treba, še vedno pomagala ljudem. Ne da se povedati, koliko dobrega lahko naredi zdravnik na otoku, ki je lahko včasih zaradi vremena dolgo povsem odrezan od sveta. Ljudje so jo spoštovali tudi zaradi njene pokončnosti. Bila ena prvih makedonskih komunistk in zaradi svojega prepričanja – njen mož je trideseta leta 20. stoletja preživel v zaporu, zaradi rusofilije pa je bil tudi po vojni v nemilosti in je kmalu umrl – je bila v času Aleksandrove diktature konfinirana na otok, od koder sploh ni smela nikamor, razen kadar je dobila posebno dovoljenje. In to je bilo malokdaj. Volčeva si je na otoku iz kamna zgradila skromno pritlično hišo z zelenimi oknicami in, ko so začeli na otok prihajati turisti, je izbranim počitnikarjem – potrebna so bila priporočila – oddajala sobico tik ob

vhodnih vratih. Soba je bila skromno opremljena, a zelo zračna in snažna. Mene je motila le mračna oljna slika z motivom smrti, prislonjena k zidu nad omaro, zato sva jo obrnila proti zidu – naslednje leto je ni bilo več. Doktorica je bila velika ljubiteljica umetnosti in veliko je tudi vedela o njej. Zelo dobro se je spoznala na slikarstvo zgodnjega 20. stoletja, ki je bilo za mojo generacijo skoraj *tabula rasa*: zato so bile njene knjige o umetnosti pa tudi njene pripovedi o umetnikih, kot so bili Schiele, Klimt, Kandinski ali Franz Marc, zelo privlačne; mislim, da sem od nje prvič slišala za pomembnem znanstveni in umetnostni almanah *Der blaue Reiter*. Sploh nama je širila pogled na svet. A nama se je ob poslušanju doktorice Volčeve predvsem vsiljevala primerjava z znamenitim doktorjem Axlom Munthejem: ob njenem poklicu, ob prefinjeni umestitvi njene hiše v staro lopudsko naselje in ob lopudskih starinah, ki jih ni bilo moč slutiti samo ob najdbi zanimivih črepinj v morju, ampak so jih razkrivali pogledi v notranjščino lopudskih hiš, se skoraj ni bilo mogoče izogniti primerjavi z Munthejevim sanjskim domovanjem San Michele na Capriju.

A na tem mestu se zgodi komunikacijski šum med pišočo in njenim morebitnim bralcem. Pred nekaj desetletji do tega šuma še ne bi moglo priti, vsaj ne med ljudmi, ki se imajo za bralce, kajti knjiga *San Michele*, v nekaterih jezikih *Zgodba o San Michelu* ali *Knjiga o San Michelu*, ki je izšla leta 1929 v angleščini, je bila eden največjih *bestsellerjev* 20. stoletja in je bila leta 1934 prevedena tudi v slovenščino. Njena priljubljenost je preživela drugo svetovno vojno in je še kar trajala, če jo merimo po tem, da je zadnji ponatis v slovenščini – tega imam pred sabo – iz leta 1978¹. A v zadnjih desetletjih se je to spremenilo: malokateri dobro izobražen mlad človek je slišal za to knjigo, kaj šele da bi jo prebral. Več mladih pa ve za vilo San Michele na otoku Capri, v Anacapriju, saj je Munthejeva skrbno vzdrževana materialna zapuščina pomembna kulturna dediščina celo v Italiji, ki ji tovrstne dediščine res ne manjka, in tudi velika turistična privlačnost. A ne da bi podcenjevala pomembnost in lepoto Munthejeve materialne stvaritve – saj gre pri tej gradnji za lepoto v najbolj izvornem pomenu – pa me v tem besedilu zanima predvsem knjiga *San Michele*, njen vpliv, njen pomen za bralski svet.

Zakaj me to zanima? Zakaj sem poiskala to knjigo in jo znova prebrala? Ker me še bolj kot knjiga sama zanima fenomen San Michele. Njegov vzpon in zaton. To pa lahko ugotovim samo medtem, ko pišem, saj s pisanjem artikuliraš misli mnogo natančneje, kot če razmišljaš tjavdan. Branje samo

¹ Axel Munthe: *San Michele*, prevedel Vladimir Levstik, Državna založba Slovenije.

me ni povsem zadovoljilo. Rada bi spoznala, zakaj so se mi drobci te knjige, ko sem bila stara trinajst, štirinajst let, neizbrisno vtisnili v spomin. Rada bi se dokopala do spoznanja, zakaj je bila v generaciji mojih staršev ta knjiga tako zelo cenjena, večkrat prebrana, velikokrat priporočena, toliko posojana, zdaj pa zanjo komaj kdo ve. Bom skušala razmišljati sistematično. Po vrsti.

Kmalu po izidu te knjige sta se moja starša z dvema radovednima fantičema po nekaj selitvah končno ustalila v majhnem mestu v Sloveniji in si takoj začela tudi ustvarjati knjižnico. Med prvimi je prišla v zbirko *San Michele* in veljala je za nekakšno hišno dragocenost. Ko sem sama začela brati, *San Michele* še lep čas ni prišla na vrsto: *To še ni zate!* Ko pa je bilo *to* tudi zame, se je globoko vtisnilo. Tako globoko, da še vedno, kadar vidim kakšno obmorsko vilo s patino, nič bahavo, preprosto in v skladju z okolico, z mogočnim drevjem naokrog in z razgledom v morske daljave, pomislim: *San Michele*. In že se mi odpre neki drugi svet. A to se zgodi redko, ker mi ponavadi kaj skazi sliko in misel. Vedno pa, kadar naletim na ostanke kakšnih starin, četudi ničvrednih, si rečem: *roba di Timberio*, in že se starinam pritaknejo zgodbe. Pri nekaterih knjigah se ti kakšen stavek pač tako vtisne v zavest, da se ti ob kakšnem doživljanju samodejno povrne. In če živiš s človekom, ki je bral iste knjige, se ti primeri, da skupni doživljanj prikliče isto besedno asociacijo, na primer *roba di Timberio*. *Roba di Timberio*, tako je vzkliknila petnajstletna Gioia, z ustnicami, *rdečimi kakor koralni niz okrog njenega vratu*, ko je z lahkotnim korakom poplesavala pred avtorjem in prvoosebni pripovedovalcem Axlom Munthejem in ga je vodila proti stopnicam, ki peljejo v Anacapri. Za njima je s povešeno glavo stopala stara oslica Rosina in Axel je bil takrat star osemnajst let. Ko se je spotaknil ob iz zemlje štrleč ostanek starorimskega stebra, je Gioia vzkliknila: *Roba di Timberio!* Nikoli si nisem znala razložiti, zakaj so na Capriju imenu cesarja Tiberija vrinili tisti *m*, a sem ga brez premisleka sprejela in svojim najdbam, tudi če je to star žebelj, ki ga je motika izbrskala iz prsti, najraje rečem *roba di Timberio*.

Za razumevanje teh zapiskov je zdaj seveda treba povedati nekaj o pisatelju Muntheju.

Axel Munthe je bil zdravnik. Rojen leta 1857 na Švedskem je po študiju na pariški medicinski fakulteti pri triindvajsetih postal najmlajši zdravnik v zgodovini te šole. Pozno 19. stoletje je bilo čas začetkov znanstvene medicine, kar se je dogajalo v medicini pred tem, je bilo – grobo rečeno – na ravni mazaštva; šele fiziolog Claude Bernard in nekoliko mlajši

mikrobiolog Louis Pasteur sta na dogajanje v človeškem telesu znala pogledati z drugega, čisto novega zornega kota. Munthe, ki ga je zanimalo vse, je sodeloval tako z znanstvenikom, profesorjem Pasteurjem, pri raziskavah stekline kot s slovitim psihiatrom, profesorjem Charcotom, pri obravnavi psihiatričnih bolnikov s hipnozo. Munthe je bil karizmatična osebnost. Čeprav je paciente obravnaval enako, ne oziraje se na njihov socialni status, si je kljub temu in ob čudenju in tudi negodovanju uglednih stanovskih kolegov v Parizu, kjer je najprej odprl ordinacijo, in kasneje v Rimu, zelo hitro pridobil sloves modnega zdravnika. A je bil s svojim ravnanjem in zdravljenjem pravzaprav nasprotje tega, čemur se je reklo modni zdravnik: prav nič se ni uklanjal volji svojih bogatih pacientov, a jih je kljub temu neustavljivo privlačil in so množično drli k njemu, on pa je njihove mnogokrat zanemarljive ali celo izmišljene zdravstvene težave – pri moških največkrat izvirajoče iz preobledenosti, pri ženskah pa iz nezadovoljstva z zakonskim življenjem, kar so zdravniki diagnosticirali kot histerijo, ki je bila nekakšna modna bolezen – zdravil predvsem tako, da je dosledno spoštoval najpomembnejše, zlato pravilo medicine: predvsem ne škodovati. Spoštovanje tega pravila v časih, ko zdravniki še niso imeli na voljo nobenih pomembnih orodij diagnostike, sploh ni bilo samoumevno. Še bolj priljubljen kot pri bogatih pa je bil Munthe pri preprostih ljudeh in revežih, kajti ti so prihajali samo, kadar so bili zares bolni, in te je zdravil ne oziraje se na plačilo.

Njegova zgodba s Caprijem pa se je začela že veliko prej, pri njegovih osemnajstih letih, ko je mladenič, odprt za lepoto, odprt za znanje, za umetnost in za življenje, prvič stopil na ta otok. V pristanišču je temnooko deklico Gioio zaprosil, naj mu pokaže pot v Anacapri visoko nad morjem. Vleklo ga je proti vrhu otoka. *Usoda*, preberemo v knjigi. Povzpel se je po tistih, kot je sam pisal, sedemsto sedeminsedemdesetih feničanskih stopnicah – v resnici ima to stopnišče skoraj tisoč stopnic in naj bi ga bili vklesali v času grških kolonizatorjev, v 6. ali 5. stoletju pr. n. št. – in očaral ga je pogled na Neapeljski zaliv, očarali so ga ostanki iz rimskih časov, očarali domačini, ptice, rastlinje in sklenil je, da bo naredil vse, da ohrani naravno lepoto tega posvečenega kraja in na ostankih vile, ki so jo bili postavili Tiberijevi stavbeniki pred dvema tisočletjema in jo je pogoltnil čas, zgradi drugačen arhitekturni biser. Čez nekaj let je od *mastra* Vicenza kupil belo hiško z vinogradom in ruševinami srednjeveške kapele svetega Mihaela in z lastnimi rokami in s pomočjo domačinov, ki so mu bili predani kot otroci, začel uresničevati te sanje.

Knjiga *San Michele* je razdeljena na poglavja, ki jih pisatelj posveča različnim dogajanjem v svoji zdravniški praksi. Ta poglavja sestavljajo enovit korpus, vendar je tudi vsako poglavje zase celota. Če iz te celote potegnem nekaj zgodb, ki so se mi v rani mladosti najbolj vtisnile v spomin, me mogoče celo nekoliko oblikovale, se mi začenja risati nekakšno moralno ali etično ogrodje, zaradi katerega je bilo to delo kulturna knjiga neke generacije.

Omenila sem že, da je Munthe v prostem času veliko sodeloval z Luisom Pasteurjem, ki si je prizadeval izdelati cepivo proti steklini. V poglavju z naslovom *Bolniki* veliko piše o večinoma zapuščenih psih, bilo jih je na stotine, na katerih je Pasteur delal poskuse. *Tu so trpeli in umirali v pozabljenosti, neznani vojaki v boju človeškega duha proti bolezni in smrti*. Munthe, ki je bil velik poznavalec in ljubitelj psov in živali nasploh – a Pasteur tudi –, se v tem poglavju razpiše o pasji psihi, predvsem pa govori o Pasteurjevem pogumu in neustrašnem vztrajanju, ki sta – kljub nasprotovanju ne le zdravniških kolegov, ampak tudi paseljubcev – na koncu pripeljala do iznajdbe seruma in nazadnje do izkoreninjenja te strašne smrtonosne bolezni.

Do stekline sem imela vedno zelo poseben odnos. Z njo je povezan eden mojih najzgodnejših spominov. Ko sem bila še zelo majhna, kakšnih pet let sem bila stara, so k mojemu očetu živinozdravniku pripeljali psa, ki se je zelo slinil in za katerega se je nazadnje izkazalo, da je stekel. Psa so privedli v ordinacijo po peščeni vrtni potki, po kateri je puščal kužno slino. Jaz sem se takrat igrala na vrtu, lazila sem po tleh, pobirala kamenčke, in ko je mama opazila, da sem se približala tisti potki – ne vem, ali so me res videli, da sem padla na zaslinjeno potko ali pa so se samo zbal, da bi se bila lahko dotaknila tiste slin, –, je bil seveda alarm v hiši. Oče se je po posvetu z zdravnikom doktorjem Pucljem odločil, da moram biti cepljena. Cepljenje morebiti okuženega otroka proti steklini takrat ni bilo čisto nedolžno, lahko bi imelo hude stranske učinke na centralno živčevje. In čeprav sem bila še zelo majhna, sem iz dramatičnosti situacije in obnašanja odraslih razbrala, da gre za nekaj zelo pomembnega. Seveda me je postalo strah, čeprav se injekcije nisem bala, saj sem velikokrat videla očeta, kako jo razkužuje. Nekako sem se tudi zavedala, da ne smem delati cirkusa in se dreti, kar bi sicer zagotovo počela. A vendar je bil to tako močan doživljaj v mojem življenju, da lahko še danes natanko podoživim občutek, kako so me položili na naš zeleni kavč, me obrnili na trebuh, mama pa mi je pod glavo dala tisto našo okrasno blazino z vzorcem raznobarnih pravokotnikov temno rjave, svetlo rjave in rožnate barve. Je pa tista tkanina malo bodla in ta občutek mojega lica na hrapavi tkanini je ostal in je povezan

s steklino. O tej bolezni mi je tatek velikokrat govoril, in o strašni smrti, ki doleti obolele, ki jim virus napade centralno živčevje in povzroči zastoje dihanja in srčnega utripa. Kadar sva se peljala mimo neke samotne občestne hiše daleč zunaj naselja, je oče vedno rekel, pri tej hiši je bila steklina.

Zaradi tega sem tisto poglavje o Pasteurju prebrala s prav posebnim zanimanjem, zamikalo me je celo, da bi sama postala znamenita raziskovalka, tako kot na primer gospa Curie. V tistem poglavju Munthe opisuje enega najhujših primerov stekline, ki je postal razvpit v vsem svetu medicine: to je zgodba o šestih ruskih kmetih, ki jih je bil napadel in ogrizel trop steklih volkov. Steklina, ki se z volka prenese na človeka, se izrazi v najhujši obliki. Inkubacijska doba je pri steklini dolga, tudi šestdeset dni ali več. Z ruskega dvora so Pasteurja zaprosili, da mužike prevzame v oskrbo in jih poskusi ozdraviti. Namestili so jih v bolnišnici Hôtel Dieu, nedaleč od cerkve Notre Dame. Bili so povsem izolirani, usmiljenke, ki so skrbele za bolnike, se jim niso upale približati, saj se bolezen v neki fazi izrazi v silnem besu, ki prevzame bolnika in mu da nadčloveško fizično moč. Munthe se je upal k njim, poskusil jih je hraniti, in tako ga je eden od bolnikov nepričakovano napadel in ga vsega poslinil. Komaj mu je ubežal. Polil se je z najmočnejšim razkužilom, Pasteurju si sploh ni upal povedati, kaj je storil, saj se neprivezanim bolnikom ni bilo dovoljeno približati. Po določenem času so vsi bolniki dobili najhujše simptome. Ko je prvi – tisti, ki je napadel Muntheja – umrl, je Pasteur, ki jih je vsak dan osebno prihajal cepit, vedel, kaj se bo zgodilo. Začelo se je njihovo najhujše trpljenje, pospremljeno s strahovitimi kiki, ki se jih je slišalo do katedrale, in Pasteur, *bled kot prt*, se je posvetoval s predstojnikom bolnišnice, *najodličnejšim in najčlovekoljubnejšim pariškim kirurgom tistega časa*.

Le malo jih ve, kaj sta sklenila, a bilo je pravilno in obema v čast. Naslednjega jutra je bilo na oddelku vse tiho. Ponoči sta nesrečnežem, brezupno zapisanim smrti, pripravila konec brez bolečin.

Danes me preseneča, s kakšno samoumevnostjo je otrok, kakršen sem ob prvem branju te knjige bila, sprejel to idejo evtanazije kot nekaj povsem sprejemljivega, logičnega, kot nujno pomoč človeku v skrajni stiski, kot izraz največje dobrote in humanosti. Pasteur se mi je zdel zato še večji junak, Munthe še bolj pokončen človek in dober zdravnik, ker je zapisal, da je bilo to dejanje Pasteurju in njegovemu kolegu *v čast*. Sem se pa že takrat zavedala, da se je moral zdravnik za to dejanje odločiti, prevzeti zanj odgovornost. Da je bilo to dejanje njegove volje. Svobodna odločitev.

Na podoben način me je vznemirilo poglavje *Hipnotizem*. V njem Munthe opisuje delo s psihiatričnimi bolniki v bolnišnici Salpêtrière, kjer je delal pri slavnem profesorju Charcotu. Kot sem že omenila, je bil za zadnja desetletja 19. stoletja je značilen pojav psihičnih motenj pri ženskah, ki so mu nadel skupno ime histerija. Ženske naj bi bile več ali manj histerične! Prav s proučevanjem teh motenj je zaslovel Freud, na tej podlagi je zasnoval svoje teorije. V Franciji je profesor Charcot v Salpêtrière, kamor je ob torkih hodil tudi Munthe, zdravil bolnice s hipnozo in si pri tem zamislil tri stopnje. Munthe sam je bil večš sugestije in je bil zmožen paciente spraviti v spanec in hipnotično stanje, vendar je močno dvomil o obstoju histerije kot bolezni in tudi o zdravljenju s hipnozo. Vsekakor pa je zagovarjal stališče, da človek v hipnotičnem stanju ne bo nikoli naredil nekaj, česar v budnem stanju ne bi.

Medij prav dobro ve, kaj se ves čas godi in kaj je voljan ali česa ni voljan storiti. Camille, sloveča mesečnica pri profesorju Liégeoisu v Nancyju, ki je ostala negibna in brezbrizna, če so ji zabodli iglo z vso dolžino skozi komolec ali ji položili na dlan košček žarečega oglja, je, brž ko je profesor hotel napraviti kretnjo, kakor da ji misli spraviti obleko v nered, zardela kot potonika in se pri priči prebudila. (...) Seveda so vse govorice, da je človeka moč hipnotizirati proti njegovi volji in od daleč, nesmiselne čenče. Isto velja tudi o psihoanalizi.

Bila sem v letih, ko bi *zardela kot potonika*, če bi se me kdo dotaknil. In takrat sem o tem res veliko razmišljala. Ali bi me sloviti Svengali, ki je v tistih časih veliko nastopal po vsej Jugoslaviji kot *mađioničar*, čarovnik, in so pravili, kako je na teh nastopih pripravil ljudi, da so na odru počeli vse mogoče, lahko tako hipnotiziral, da bi naredila nekaj, česar nikakor ne bi želela? To vprašanje se je potem razbohotilo: ali je moja volja dovolj trdna, da ne bi s prigovarjanjem in prisilo naredila česa sramotnega, zlega in podlega? Ker, kaj je narobe in kaj je prav, to sem kar dobro vedela, zato me je to vprašanje zmeraj peklilo. Ko sem potem na univerzi poslušala predavanja o renesančni književnosti, sem si bolj kot druga predavanja zapomnila tista, kako so renesančni filozofi razpravljali *de libero arbitrio*, o svobodi volje in svobodi sploh.

Seveda je bila moja svoboda v času branja *San Michele* omejena s preštevili prepovedmi, ampak to sem sprejela prostovoljno in z razumevanjem – ali to v filozofskem žargonu označujemo kot razmerje med *svobodo in nujnostjo*? –, vendar sem razmišljala predvsem s pozicije negacije, torej,

ali bi me lahko prisilili, da storim nekaj, česar ne želim. Do eksperimenta, ki bi potrdil mojo neomajnost, sicer ni nikoli prišlo, res pa je, da nekaj časa nisem jedla piščančjega mesa, ker sem se tako odločila, in to pravico sem si morala izboriti tudi s prenašanjem nepravilne kazni. A to je bilo spontano, zaradi ljubezni do piščancev, in še preden sem začela razmišljati o svobodi volje.

Berem esej *O svobodi volje*, ki ga je nagradilo Kraljevo norveško znanstveno društvo v Trondheimu 26. januarja 1839. Spis je na natečaj poslal nemški filozof Arthur Schopenhauer. Vprašanje, ki ga je postavilo Kraljevo društvo, je bilo zapisano v latinščini, v slovenščini se glasi: *Je mogoče svobodo človekove volje dokazati iz samozavedanja (sui ipsius conscientia)?* Seveda Schopenhauer najprej opredeli pojma raziskave, to je svobodo in samozavedanje (zavest o lastnem sebstvu), v nasprotju z zavestjo o drugih stvareh, potem pa obdela predmeta raziskave z različnih vidikov in ob upoštevanju različnih okoliščin, ki vplivajo na posameznikova dejanja, vključno s posameznikovim značajem, ki ima za njegova dejanja odločilen pomen, pri tej obdelavi pa upošteva tudi dognanja svojih filozofskih predhodnikov in navaja zglede iz književnosti. Temeljito se posveti tudi razmerju med svobodo in odgovornostjo. Seveda je to filozofski tekst, ki terja od bralca posebno zbranost in tudi znanje, če naj bi vse resnično razumel, in seveda se ne čutim dovolj kompetentno, da bi s svojo razlago obremenjevala bralca. Bom pa citirala sklepno misel tega filozofa, ki je na svet gledal z neveselim pogledom. Na koncu namreč pravi:

Z eno besedo: človek vedno počne le, kar hoče, toda to vendarle počne nujno. Stvar je namreč v tem, da on že JE tisto, kar hoče, kajti iz tega, kar JE, nujno sledi vse, kar vsakokrat stori. Če opazujemo njegovo početje *objective*, torej od zunaj, apodiktčno spoznamo, da mora biti, kakor delovanje vsakega naravnega bitja, podrejeno zakonu kavzalnosti v vsej njegovi strogosti: v nasprotju s tem vsakdo *subjective* (to je v notranjosti) čuti, da zmeraj počne le, kar HOČE SAM. (...)

In potem veliki pesimist sklene s citatom, ob katerem se nam od srca odvali kamen. Citat je misel francoskega filozofa Nicolasa Malebrancha iz 17. stoletja in si ga je Schopenhauer izposodil tudi za moto k svoji razpravi *O svobodni volji*.

SVOBODA torej z mojim prikazom ni odpravljena, temveč zgolj predstavljena iz območja posamičnih dejanj, kjer je očitno ni mogoče najti, v višje,

a našemu spoznanju ne tako lahko dostopno območje; je torej transcendentna. In to je tudi pomen, v katerem bi rad razumel Malebranchovo izjavo *la liberté est un mystère* (svoboda je skrivnost), pod egido katere je pričujoča razprava skušala rešiti nalogo, ki jo je postavilo Kraljevo društvo.²

O vsem tem pišem zato, da se vidi, kako nekatere knjige spodbujajo bralca oziroma mu ponujajo izhodišča za razmišljanja o etiki in morali. Zato bi se rada podrobneje ustavila še ob eni pomembni Munthejevi zgodbi, o kateri piše v poglavju *Ptičje svetišče*. Ko je začel Axel Munthe daljša obdobja preživljati v San Michelu, se je začel še bolj kot prej posvečati živalim. Znal je ravnati z njimi in živali so mu zaupale. Imel je po deset psov, številne mačke, po sili razmer je prevzel v oskrbo opico Billyja, da ne govorim o želvah in drugih otoških živalih. Vse so pod njegovim okriljem dokaj složno sobivale. A posebno je ljubil ptice, in ta ljubezen je bila vzrok njegove velike žalosti. Hrib, na katerem stoji trdnjava Barbarossa, nedaleč od posestva San Michele, je bil v lasti nekega neapeljskega mesarja in ta se je na veliko ukvarjal z lovom in prodajo ptic. Ko so se ptice selivke vračale, so na svoji poti proti rojstnim pokrajinam na severu počivale na Capriju. In tam so jih pričakale mreže, razpete po hribu Barbarossa. Na Capriju je veliko slavčkov, ki s svojim petjem privabljajo tudi druge ptice. Slavci pojo samo ponoči. Ni je sprevrženosti, ki si je človek ne bi bil sposoben izmisliti za svojo korist. In predvsem za denar: mesar je s svojimi lovci ujetim slavčkom iztikal oziroma z žarečo iglo prebadal oči, da so, oslepeli, peli tudi podnevi. In tako privabljali utrujene ptice, da so se ujele v mreže. In končale svojo pot na krožnikih pariških gastronomskih svetišč.

Iz Munthejeve pripovedi veje neizmerna žalost, žalost zaradi ptic in zaradi človeške brezsrčnosti. Seveda so postopki lova ptic sodobnim bralcem znani tudi brez Axla Muntheja in tak lov je zdaj v glavnem prepovedan, a kljub temu treba je ponavljati in ponavljati in opozarjati na zlo, ki počiva v nas in je sposobno najnižkotnejših dejanj. Munthe je hotel to početje, ki je bilo konec 19. stoletja še nekaj običajnega, onemogočiti. Trudil se je na vse načine, tudi pravno. Ko ni zaleglo, je kupil nekakšen top in z njim plašil prihajajoče jate, da se ne bi spustile na otok, zaradi česar je moral sam na sodišče. Nato je mesarju ponudil odkup zemljišča in ta je pristal, a ko je Munthe prišel z denarjem, je podvojil ceno. In tako večkrat. Potem pa se je zgodilo, da je mesar nevarno zbolel. Vaški zdravnik, ki je zanj skrbel, je prosil Muntheja, naj pride pomagat. Munthe je postavil pogoj: prodaja

² Arthur Schopenhauer: Izbor iz spisov, prevedel Davorin Flis, Inter-kulturo Maribor, 1996.

hriba Barbarossa. Mesar zvečer še ni popustil. Zjutraj je: pred pričami in s prisego na razpelo se je zavezal, da bo zemljišče prodal.

Dve uri pozneje sem mu odtočil iz leve prsne mreže pol litra gnoja, v presenečenje vaškega zdravnika in v slavo vaškega svetnika (sv. Antona, zavetnika Anacaprija, op. a.), zakaj proti mojemu pričakovanju je mož okreval. – *Miracolo, miracolo!*

Barbarossov hrib je zdaj ptičje svetišče. Na tisoče utrujenih ptic selivk počiva na njegovih pobočjih vsako pomlad in jesen, varnih pred človekom in živaljo. Sanmichelskim psom je lajanje prepovedano, kadar ptice počivajo na hribu. Mačk nikoli ne spuščajo iz kuhinj brez majhnega svarilnega zvončka okrog vratu, potepuh Billy je zaprt v opičji kolibi; človek nikoli ne ve, česa sta opica in šolarček zmožna.

Kot zdravnik je Munthe velikokrat zrl smrti v oči, nanjo je – tako kot na življenje – gledal kot na skrivnost. Bilo ga je strah, pobegniti je hotel iz Neaplja, ko je kolera *podavila pred njegovimi očmi več kot tisoč ljudi na dan*, sam pa je tekal od enega žarišča do drugega ali pa bil cele dneve z bolniki zaprt v okuženem okolju, tako kot takrat, ko so ga poklicali v nunski samostan *Sepolte vive, Žive zakopane*, strašni samostan, kamor so mlada dekleta, prihodnje nune, vstopala zavita v mrliški prt. Smrti je gledal v oči v Messini, *kjer je v kratki minuti pokopala pod ruševicami se hišami več kot sto tisoč mož, žena in otrok*. Pozneje jo je videl pri Verdunu, *ko so njene do komolcev krvave roke poklale štiristo tisoč mož in pokosile cvet cele armade na flandrijskih ravninah in ob Sommi*. In šele takrat, ko je videl smrt delovati v tolikšnem obsegu, je začel razumevati pomen tega vojskovanja med življenjem in smrtjo, tega na videz kaotičnega prepletanja življenja in smrti. Nazadnje je začel nanj gledati kot na boj, ki ga uravnava nespremenljivi zakon ravnotežja med življenjem in smrtjo. Ko kak naključni dogodek, kuga, potres ali vojna, to ravnotežje spremeni,

se čuječa Narava neutegoma loti dela, da tehtnico spet uravna. (...) Gnani od nepremagljive sile naravnega zakona se mečejo možje in žene drug drugemu v objem, slepi od poželenja, ne zavedajo se, da je smrt tista, ki vodi njihovo parjenje, držeč v eni roki ljubezenski napoj, v drugi pa smrtno mamilo. Smrt, ki začetek daje in ga ugonablja, začetek in konec vsega.

Ko pišem, sem zelo osredotočena in ta osredotočenost se dostikrat kot nekakšno hipnotično stanje raztegne tudi v čas, ko počnem druge stvari.

Med tem pisanjem so se mi vračali pozabljeni prizori iz časa odraščanja, prizori s starši, nenadoma sem se spomnila, kako mi je ljuba sestra Anika leto ali dve, preden je odšla, rekla: *A imaš ti naš San Michele, daj, posodi mi ga*. Med takim beganjem misli dostikrat kar naenkrat najdem odgovor, ki sem ga že dolgo iskala, in tudi tokrat se mi je posvetilo, zakaj pri kakšni hiši ob morju pomislim na *San Michele*. Na primer, ko sem prvič obiskala omišljansko vilo slikarke Anice Sodnik Zupanec, skromno hišo z veliko sprejemnico in majcenimi sobicami okoli nje, in z vrtom, kot ga lahko zasnuje samo slikarka, ki se je šolala v Firencah: stopnice se med drevjem in grmičjem vzpenjajo tako zložno, da sploh nisi zasopel, ko se ti s terase visoko nad morjem odpre razgled. Tukaj je Matej Bor med lovorovci, cipresami in mimozami prevajal Shakespeara in spisal *Tamariske* za ženo Anušo, slikarkino hčerko, ki naju je bila povabila. In tukaj se mi je prvič zazdelo, da sem v San Michelu ... Ali pa vila nad Portorožem, kjer je ustvarjal Ciril Kosmač – na tisti terasi bi prav lahko kraljevska svinga iz rdečega granita – ali jo je Axel Munthe izkopal izpod ostankov Neronove vile? –, nadzorovala Piranski zaliv, tako kot zdaj kraljuje nad Neapeljskim ... Ali pa hiška, potopljena v mediteransko zelenje na bregu nad Piranom, do katere se pride po enako zlizanih stopnicah, kot so tiste feničanske na Capriju, in v kateri sta dve izjemni prevajalki, ki sta nam z neutrudnim delom podarili najlepša dela francoske književnosti, Radojka Vrančič in Marija Javoršek, druga drugi brali svoje prevode in, kadar sta bili v dvomu, razpravljali o tem, kateri sinonim bi Proust ali Baudelaire sam izbral. Zdaj, ko je tudi Marija odšla, najbrž to še zmeraj počneta na kakšni oddaljeni zvezdi ... In še v en San Michele sem smela vstopiti: tega je ustvarila doktorica Volčeva, ki bi Muntheja gotovo vprašala, od kod tista strašna Meduzina glava nad njegovo pisalno mizo, on pa bi jo vprašal, kako je vsa ta leta samote na otoku preživela brez pasje družbe. Pri Volčevi smo se pogovarjali o slikarju Schieleju pa o dirigentu Zubinu Mehti in o tem, kdaj najlepše cvetijo oleandri. A o tem sem že pisala ... Videla sem še mnogo lepih vil ob morju, a samo pri teh sem doživela svoj San Michele. Ne zaradi njihovega razkošja, saj so vse naravnost revne v primerjavi z originalom, temveč zaradi ljudi, ki sem jih tam srečala in v njih videla tudi Axla Muntheja; in zaradi duha, ki ga je moč občutiti v skladju med naravo in tem, kar sta usvarila človeška roka in duh. Lepota v etičnem in estetskem pomenu pojma.

Lepota ambienta, rimske poslikave v pompejansko rdečih odtenukih s plešočimi nimfami in bakhantkami, mozaiki, stebri, marmorni kipi, celo doprsni kip cesarja Tiberija, Meduzina glava, umetnine, ki so med odnašanjem prsti zrasle iz zemlje pred začudenimi očmi zdravnika in

njegovih kmečkih pomočnikov iz Anacaprija, da so ponavljali, *miracolo di San Antonio!* in iz katerih je graditelj Munthe ustvaril čudežni prostor San Michele z *loggiami*, obokanimi hodniki in pergolami in s knjižnico, tihim svetiščem na mestu, kjer je bila nekoč kapela svetega Mihaela, vse to je samo ozadje, na katerem se v knjigi *San Michele* izrisuje neka moralna drža, ki je v tistem trenutku pritegnila bralski svet, postala kulturna. Zdaj mislim, da vem, zakaj se je to lahko zgodilo.

Knjiga *San Michele* je izšla, ko si je Evropa ravno malo oddahnila od strahot prve svetovne vojne. Moja mama je bila ob koncu vojne stara deset let: živeli so v velikem mestu in pripovedovala je, kako težko je babica med vojno prišla do mleka ali krompirja, dedek je bil na fronti, ona pa sama s tremi otroki. Moj oče je bil mobiliziran v vojsko malo pred maturo (kjer koli smo bili kasneje na morju, je očeta vleklo na pomol, da se je spominjal – brez besed – svoje vojaške straže na pomolu v Pulju). Deset let po vojni pa je vse drugače. Oče je že veterinar, z mamo sta poročena, z njima je že mali Ivo, moj najstarejši brat, prvi od štirih njunih otrok, kmalu pride še Marjo. Oče že ima za sabo znanstveni doktorat, ukvarjati se začneja z raziskavami, ki bi izboljšale serum proti strašni bolezni vranični prisad, bolj znani kot antraks. Zelo uspešno. Še trideset let kasneje, ko se že zdavnaj ne ukvarja z znanostjo, ampak “samo” zdravi živali, ga prihajajo spraševati, kako je prišel do tako dobrih rezultatov. Skratka: to je bil začetek najplodnejšega in najustvarjalnejšega obdobja njunih življenj. In to se je godilo takrat, ko je izšla knjiga *San Michele*.

Tista generacija, katere vnuki in pravnuki so zdaj v letih, ko je največ moči tega sveta v njihovih rokah, je doživela grozote prve svetovne vojne, živo se jih je spominjala in je upala, da se kaj podobnega ne bo več zgodilo. In pogled na svet, obrnjen k sočloveku, kakršnega je v svojem pričevalskem pisanju, ki je hkrati tudi izvrstna literatura, opisoval Munthe, je tej generaciji dajal upanje na dobro prihodnost. Svoje lastno upanje in zglede in vrednote, ki sijejo iz te knjige, je generacija Munthejevih prvih bralcev želela predati svojim potomcem za popotnico skozi življenje. Zanimivo, prevajalka Tina Mahkota³ piše, da sta v spisih Georgea Orwella najpogostejša besedna zveza *human decency* in pridevnik *decent*. Gre torej za *dostojnost*, *primernost*, celo *olikanost*, morda tudi *spodobnost*. Orwell, generacija mojih staršev, pogosto zapiše *decent human being* – *človek na mestu, vreden imena človek* –, in take ljudi so nam, otrokom, dajali za zgled. Orwell in Munthe si po naravi ali načinu življenja ne bi mogla biti bolj različna, kot sta si bila.

³ Irena Štaudohar: *Nevidno življenje gospe Orwell*, Delo, Sobotna priloga, 9. 3. 2024.

Vendar oba govorita o *človeku, vrednem imena človek*. Le da Munthe k temu dodaja lepoto kot ultimativno vrednoto. Munthe zazna lepoto, kjer koli se pokaže, četudi med epidemijo kolere, ko z neapeljske Piazzze Mercato zasliši mladeničev glas in pesem *Musica proibita, Prepovedana glasba: Vorrei baciare in tuoi capelli neri ...* Po slovensko se ta najbolj senzualna napolitanska pesem glasi približno takole:

Rad bi poljubil tvoje črne lase, tvoje ustnice, tvoje stroge oči. Rad bi umrl s teboj, angel božji, lepa zaljubljenka, moj zaklad! (...) Stisni me k srcu, izkusiva ljubezenski zanos!

Vsi veliki tenoristi so jo peli. Mogoče jo še. Poznam jo, ker je bila najljubša napolitanska pesem mojega očeta. Zanosno je poslušal Carusa ali Giglija. Včasih – enkrat, dvakrat? – jo je zapel.

Munthe v svojem pisanju resda govori o *svojem* življenju, a na koncu o njem samem ne izvemo prav veliko. Veliko, ogromno pa izvemo o drugih, kajti vse pisanje je obrnjeno k njim. Ko je začel pisati, pravi Munthe v predgovoru h knjigi,

me je zmotil nepričakovan obiskovalec, ki se je usedel nasproti meni za pisalno mizo in jel na vso moč neurejeno govoriti o sebi in svojih zadevah (...), v katerih se je menda vsakokrat skazal junaka. (...) Vse preveč Jaza je v vašem veseljstvu, mladi človek, sem si mislil ...

Torre di Materita, 1928

Kot pisatelj se je Munthe zavedal nevarnosti častihlepja. Zato ga ni sram ne iskrenosti ne priznanja lastne šibkosti, v sebi ima veliko humorja, zna se posmehniti sebi, pa tudi svojim bogatim pacientom, kadar so bili namišljeni bolniki. A je tudi zelo zapleten, prezira konvencije, se včasih zdi kot snob. Nikoli pa ni v njem niti trohice cinizma. Kadar bi lahko bil ciničen, je rajši žalosten. In sočuten do trpečih.

Sto let pozneje je cinizem eden izmed tako rekoč legitimnih odnosov do sveta. Ker kaj pa je to, kar se dogaja v svetovni politiki, gospodarstvu, finančnem svetu in tako naprej, drugega kot cinizem. Ali ni cinizem, če ustavijo bombardiranje Gaze zaradi dostave *humanitarne* pomoči? Ki prihaja v spremstvu tankov? In se konča s pokolom lačnih? Pa to, da neka država napadalcu dostavlja orožje, na žrtve pa meče pakete s hrano? Kaj ni cinizem, če najvišje sodišče tega sveta sporoči, da je treba pri ubijanju ljudi v Gazi *preprečiti*, da bi prišlo do genocida. Ali je *previdnost* pri ubijanju

dovoljena, da *le* ne pride do genocida? Kako se pa določi ta meja? In omejila sem se na eno samo vojno, ki se dogaja marca 2024! Cinizem v povezavi z na vseh področjih življenja spodbujanim individualizmom je uničujoč strup, ki razgrajuje vsakršno skupnost. Jaz, veliki Jaz nad vsem in vsemi. In ta Jaz v knjigi *San Michele* umanjka. Ga ni. Čeprav je mali jaz vseprisoten.

Ko sem malo pred koncem tega pisanja končno dobila v roke prvo izdajo Munthejeve knjige iz leta 1934, sem jo takoj prepoznala: v nebeljeno platno ovite platnice, na vrhu hrbta črn kvadrat s komaj berljivim naslovom; prešine me, da so bile črke nekoč zlate. To je knjiga, ki smo jo imeli doma in je zdaj neznanano kje! Začnem brati epilog: lepa, okretna slovenščina, tekoča, nič kaj starinska, a nekaj se mi zdi drugače, zato besedilo primerjam s povojno izdajo, se pravi s prevodom Vladimirja Levstika, in šele zdaj uvidim, da berem drug prevod. Grem na začetek, tam piše, da je knjigo *s pisateljevim dovoljenjem* prevedel Ludvik Klakočar. Razmišljam. Med prvim in drugim prevodom je minilo dvajset let. V dveh desetletjih se jezik ne spremeni toliko, da bi bil potreben nov prevod, če je stari dober. Zakaj torej: vmes je bila vojna. Čas je vse spremenil. In razlog za novi prevod zagotovo ni bil samo v jeziku. V slovenskem bibliografskem leksikonu piše, da je prevajalec Klakočar leta 1945 odšel v Trst, tam delal na slovenskem delu tržaškega radia in tam med drugim priredil *San Michele* za radijsko igro. Kasneje je odšel v Avstralijo in leta 1987 umrl. Vse mi je jasno.

Še bolj kot zaradi spremembe prevajalca pa sem presenečena, ko pred prvim poglavjem preberem moto h knjigi. V francoščini. V slovenščini bi se glasil:

Ničesar ne daš ljudem,
če ne daš samega sebe.⁴

Ta moto je iz povojnih izdaj izginil.⁵ Zakaj? Poskušam razumeti. Ker je knjiga leta 1934 izšla v slovenščini z izrecnim *dovoljenjem avtorja*, sem prepričana, da moto sodi k izvirniku. Le kaj je zmotilo budno uredniško

⁴ *Ce n'est rien donner aux hommes / que de ne pas se donner soi-même.*

⁵ Na podlagi indicev sklepam, da je novi prevajalec prevajal San Michele iz četrte angleške izdaje, namenjene ameriškemu trgu, iz leta 1930. Tudi v tisti izdaji ni tega mota v francoščini. Za ameriški trg je založnik izbral drugačen moto, zgodbo iz Knjige razodetja: "V nebesih je bila vojna: Mihael se je s svojimi angeli spopadel z zmajem; zmaj in njegovi angeli so izgubili, zato v nebesih zanje ni bilo več prostora. Izgnan je bil veliki zmaj, ta stara kača z imenom Hudič ali Satan, ki je prevaral ves svet; izgnan je bil na zemljo skupaj s svojimi angeli." Zdi se, da niti moto leta 1956 ni bil družbeno korekten.

ali cenzorsko oko, da je bil Munthejev moto umaknjen? Se lahko misel, da *drugim ne damo ničesar, če jim ne damo sebe*, razume kot trkanje na vest posameznika, da se sam in s svobodno voljo odloči za *dobro*, in je bila zato ta misel v novi povojni družbi razumljena kot subverzivna? Ker se je za *dobro* odločila družba in posameznik s svojo vestjo o tem nima kaj razmišljati? Ali je to umanjkanje mogoče razlagati kot eno tistih drobnih znamenj, ki jih med minevanjem časa sploh ne zaznamo kot pomembna? Ali je iz te drobne razlike med dvema izdajama iste knjige moč razbrati, kako zelo se je vmes svet spremenil? In je tudi pridevnik *decenten* izgubil svojo uporabnost?

Ko je Munthe pisal predgovor k dokončani knjigi, je bil star sedemdeset let in oslepljen od svetlobe caprijskega sonca. V tem predgovoru govori o neopaznem delovanju časa in navaja primere, ki kažejo, kako zelo se je svet spremenil od takrat, ko je sanjal o San Michelu in ga ustvarjal. Citira Heraklita, saj se vse nenehno spreminja in se vedno bo. A se sprašuje, zakaj pri tem tako zelo hitimo:

Ni treba tako zelo hiteti, saj vsi vemo, da bomo prišli do konca poti.

K temu najbrž ni treba ničesar dodati. A bom v duhu časa vseeno dodala še *svoje* spoznanje, namreč to, da mi je zdaj pravzaprav jasno, zakaj toliko mladih, dobro izobraženih ljudi še nikoli ni slišalo za knjigo *San Michele*. Le kje bi in zakaj sploh, če je svet drugačen, ves krasen in nov? Saj tudi nikjer ni slišati *Musice Proibite*.

Sprehodi po knjižnem trgu

Majda Travnik Vode

Nataša Konc Lorenzutti: Senca brez človeka.

*Ljubljana: Slovenska matica
(Knezova knjižnica), 2023.*

Dokumentarno-pričevanjski roman *Senca brez človeka* s svojo tematiko – razgrinjanjem usod ukradenih slovenskih Hitlerjevih otrok – zareže tako globoko, da v človeku zažari spoznanje: *Vojna je dogodek, ki ga ni mogoče izčrpati*. Ne čustveno, ne literarno, ne kako drugače. Še po petinosemdesetih letih, odkar je izbruhnila druga svetovna vojna, od vsepovsod naplavlja tako pretresljive zgodbe, da smo skorajda prisiljeni pomisliti: Če se nas še vedno lahko tako živo dotika, ali se je ta vojna sploh končala? Odgovor nemara na najbolj preprost način ubesedi junaki v poljskem vojnem romanu *Prevoz* Andrzeja Stasiuka: “Vojna se konča, a nikoli ne mine.”

Roman Nataše Konc Lorenzutti prinaša zgodbe, zaradi katerih razumemo, zakaj je tako. Kot avtorica zapiše v uvodnem zapisu h knjigi, so “zgodbe o dojenčkih, ki so bili med drugo svetovno vojno ugrabljeni, podvrženi rasnim selekcijam ter odtujeni družinam in domovini, nastajale že ob zbiranju gradiva za roman z naslovom *Beseda, ki je nimam* ter potem še ob snovanju in snemanju dokumentarnega filma *Zajeti v izviru*”. *Senca brez človeka* je (vključujoč scenarij za film) torej že tretje besedilo, ki je nastalo

na podlagi dokumentarne snovi, na katero je avtorica prvič naletela ob knjigi *Hitlerjevi pozabljeni otroci*, ki je pred leti izšla pri založbi Modrijan. Šlo je za biografijo Ingrid von Oelhafen (oziroma ukradene in ponemčene Erike Matko iz Rogaške Slatine), ki jo je Nataša Konc Lorenzutti med snemanjem filma in pisanjem poiskala, z njo in drugimi "ukradenimi Hitlerjevimi otroki" pripravila srečanje ter jo kot eno od protagonistk vključila v knjigo.

Kot rečeno, je avtorica na podlagi iste snovi leta 2021 že izdala mladinski roman (ki je za razliko od pričujočega v celoti fikcijski), podpisala se je tudi pod scenarij za celovečerni dokumentarni film *Zajeti v izviru – slovenski otroci Lebensborna*. Film je režirala Maja Weiss in je svetovno premiero doživel lani v sklopu slovenskega gostovanja na Frankfurtskem knjižnem sejmu. Ko je bil film že končan, pa se je k pisateljici steklo še toliko novih osebnih zgodb (v knjigi nastopajo še živi pričevalci), dokumentov in drugega materiala, da se je odločila, da napiše še en roman. Snov *Lebensborna* v slovenski književnosti sicer ni popolnoma nova, saj je Anton Ingolič že leta 1955 na podlagi usode enega od tovrstnih otrok, Ivana Pirečnika, napisal mladinski roman *Deček z dvema imenoma*. Sodni proces vračanja Ivana Pirečnika, ki ga omeni tudi Nataša Konc Lorenzutti, je po vojni odmeval po vsej takratni Jugoslaviji in širše; o njem je obširno pisala celo revija Life.

Lebensborn, zgolj enega od spodletelih megalomanskih nacističnih poskusov človeškega inženiringa, si je zamislil eden najtesnejših Hitlerjevih sodelavcev, poveljnik SS, Heinrich Himmler. Ena od prioritet nacionalsocializma je bila čimprejšnja vzpostavitev nadoblasti arijske rase, tako imenovanih *Herrenmenschen*. Ko so nacisti preračunali, da otrok nemške narodnosti za poselitev celotnega rajha ne bo dovolj, so začeli s "presejevanjem" genetsko in rasno potencialno ustreznih otrok tudi na zasedenih ozemljih. Ustanovitveni akt zavoda Lebensborn (gre za poetično poimenovanje, saj staronemška beseda *Born* pomeni izvir, vodnjak; prevod bi se torej glasil Izvir življenja) je Heinrich Himmler podpisal na božični večer leta 1937. V Sloveniji so nacisti v dveh ločenih organiziranih kampanjah odpeljali 645 otrok, od katerih je približno trideset malčkov, rojenih med letoma 1941 in 1942, prestalo "rasno selekcijo" in bilo odpeljanih v Lebensbornov dom blizu Leipziga. Treba je povedati še, da so nacisti otroke odvezemali tistim družinam ali njihovim sorodnikom, ki so se zaradi takšnega ali drugačnega prekrška ali zgolj sumov nestrinjanja z režimom znašli na črni listi. V začetku avgusta 1942 so nacistične enote s širšega celjskega območja tako odpeljale več mater z otroki, ponekod tudi celotne družine, v zbirni center v Celje, v naslednjih dneh pa so otroke pregledali in jih po štirih dneh nekaj skupaj z materami vrnili domov (nekaterim so

odvzeli lastne otroke in jih zamenjali s tujimi), druge pa razvrstili in jih z vlakom v košarah za kruh (o čemer priča fotografija na naslovnici in na notranjih platnicah knjige) odpeljali v Frohnleiten blizu Gradca v Avstriji. Matere, ki so jim odvzeli otroke, so večinoma odpeljali v Auschwitz, od koder se jih le malo vrnilo. V Avstriji so nekatere otroke razporedili v otroška taborišča, trideset izbranih dojenčkov pa so odpeljali v Kohren-Sahlis, mesto v Nemčiji blizu Leipziga, kjer je delovala Lebensbornova podružnica z imenom Sonnenwiese (Sončna poljana). Od tam so otroke oddajali zainteresiranim nemškim posvojiteljem, ki so jim pristojni povedali, da gre za sirote z vojnih območij, staršev nemške narodnosti ali umorjenih privržencev nacizma (t. i. *Volksdeutscherjev*). Enega od slovenskih otrok, ki se ni nikoli vrnil v domovino, Vilija Goručana, ki je v Nemčiji dobil ime Haymo Henry Heyder, je posvojil Himmlerjev bratranec Hermann Heyder v prepričanju, da gre za nemško siroto. Avtorici je uspelo pridobiti celo osebno korespondenco med Himmlerjem in njegovim bratrancem, v kateri je govora o dečkovi posvojitvi. Ukradeni otroci so po koncu vojne doživeli zelo različne usode: nekatere so preživeli starši ali sorodniki takoj, ko je bilo mogoče, poiskali pri pristojnih organih in jih uspeli vrniti domov, spet drugih slovenski starši iz tega ali onega razloga niso iskali ali se je za njimi izgubila vsaka sled ali pa so jih našli šele veliko pozneje. Tragično bilanco teh otrok, danes osemdesetletnikov, avtorica navede ob koncu knjige skupaj s fotografijami in različnimi dokumenti, s pomočjo katerih je razvozlavala posamične življenjske zgodbe: štirje umrli še pred vključitvijo v Lebensborn, sedem izginulih in petnajst vrnjenih ne vključenih, devetindvajset vključenih v Lebensborn, od tega šest za vedno ponemčenih, sedemnajst vrnjenih, eden ob vrnitvi za vedno zamenjan in šest pogrešanih. Za številkami, ki že same povedo dovolj, se skrivajo pretresljive izpovedi žrtev, ki pripovedujejo o tem, da so se na primer vse življenje spraševali, zakaj jih starši ali sorodniki niso poiskali, o tem, da niso bili nikoli ljubljeni in da so se vse življenje počutili izkoreninjene, ali pa nasprotno: da so jih nemški posvojitelji ljubili in da si zato niso želeli domov, pa tudi, da so se k nemškim krušnim staršem vse življenje tako ali drugače vračali. Avtorica zato zapiše, da so bili ti otroci iz svojih družin ukradeni in izkoreninjeni dvakrat: prvič iz izvirne, slovenske družine in drugič, potem ko so se končno prebili iz Lebensborna, še iz krušne nemške družine. Iz pretresljivih prvoosebnih pripovedi o raztrganih življenjih in identitetah lahko še vedno razločno razbiramo bolečino za vedno poškodovanih osebnosti. Njihove izpovedi so tako žive in neposredne, da se velikokrat zazdi, kot da zgodb ne pripovedujejo starčki, ki jih je avtorica prestregla ravno še

pravi čas, da lahko sami povedo resnico o svojih življenjih, ampak otroci, ki se vsak dan spominjajo tega, kar so doživeli. Kot da vsa leta, življenje, ki je vmes minilo, ni moglo zabrisati ali odplaviti skoraj ničesar. *Vojna se konča, a nikoli ne mine.*

Formalno gledano je avtorica besedilo – naslov *Senca brez človeka* seveda namiguje na osrednjo temo nepopolnih oziroma ukradenih identitet – zasnovala kot nekakšno večpramensko strukturo, ki jo je podnaslovala kot *Film v prozi*. Vtis je, da je s tem bolj kot na vsebinsko noto, "filmičnost" zgodb, ki jih predstavlja, merila na notranjo zgradbo knjige, ki sledi matrici dokumentarnih filmov, v katerih si po navadi druga za drugo sledijo zgodbe protagonistov, bodisi kot linearno sosledje več posamičnih zaokroženih zgodb bodisi kot sestavljanka sproti nastajajočih pripovedi, ki se po korakih premikajo proti končnemu klimaksu in razpletu. Avtorica se je odločila za mešanico obeh pristopov: nekatere zgodbe (na primer Franca Zagožna, Ivana Acmana, Matevža Podvinška in Marije Zorko) so predstavljene v enem zamahu, medtem ko so druge "razpršene" skozi celotno besedilo in se po delčkih sestavljajo v celoto (na primer Valentina B., Erike Matko/Ingrid von Oelhafen in Vilija Goručana/Hayma Henryja Heyderja). Zgodba Valentina B., katerega identitete avtoričina raziskava ni mogla dokončno razvozlati, je izhodišče za napol fiksijsko, napol dokumentarno vložno zgodbo, spleteno okrog lika Mete, resnične osebe, ki ji je pisateljica spremenila ime in ki "nastopa v izmišljenih prizorih". V gosto stikano mrežo človeških usod avtorica sproti vpenja obilico dokumentarnega gradiva, pisma nemških in slovenskih staršev, prepise različnih dokumentov, druga pričevanja, reportažno prvoosebno poročilo o poteku svoje raziskave in nastajanju knjige – in prepis svojega dopisovanja z Dario Herasymchuk, svetovalko ukrajinskega predsednika Zelenskega o ugrabitvah deset tisoč ukrajinskih otrok s strani Rusije v aktualni vojni.

Kot kaže, se je avtorica zavedala, da bo zaradi obilice različnih pričevanj, informacij, dokumentov, razgrnjenih družinskih debel ter preklapljanja med njenim lastnim besedilom in Metino zgodbo romanu težko slediti, zato je na začetek postavila seznam vseh omenjenih oseb, nekakšen *Dramatis personae*. Kljub temu se zlasti ob epizodnih prizorih posamičnih usod pričevalcev zgodi, da bralec skorajda izgubi rdečo nit, s čimer nekoliko pade kadenca sicer izjemno dramatičnega in premišljenega sestavljenega besedila. Vendar gre pri tem za zagate, za katere najbrž ni jasno, ali se jim je v tovrstnih hibridnih besedilih, kjer fikcija pravzaprav služi dokumentarnosti, sploh mogoče – in tudi smiselno – izogniti. Dokumenti in osebne izpovedi v pričevanjska in spominska besedila vnašajo največ avtentičnosti in

prepričljivosti, s tem pa tudi dramatičnosti in doživljajske globine. *Senca brez človeka* je tako kot celota kompleksen, celovit, vrednostno nepristranski in z vseh strani osvetljen fikcijsko-dokumentarni kompozit, ki nago-
varja tako zgodovinopisje kot široko občinstvo in ob katerem (p)ostane jasno, zakaj se vojna snov nikoli ne izčrpa.

Sprehodi po knjižnem trgu

Gašper Stražišar

Jani Virk: Vrnitev domov.

Novo mesto: Goga, 2023.

Prevajalec Blaž Rowenski živi in dela v Berlinu. Tja je prišel zaradi ljubezni, poročil se je in si ustvaril življenje. Zdaj sta otroka že zapustila skupno domovanje in začela živeti svoje življenje, Blaž pa sameva v stanovanju z ženo Sabine. Sabine večino časa preživi v službi, Blaž pa pred zaslonom in knjigami. Časa za razmišljanje ima preveč. Svoje življenje, svoj prosti čas, delo, vse preživlja v stanovanju. Temu primerno je tudi vzdušje na prvih straneh romana, ki opisujejo okolje, v katerem prebiva: "Blaž je v svojem berlinskem stanovanju prišel do okna, ga zaprl in obstal pred njim. V daljavi je utripala lučka na oddajnem stolpu ob sejmišču, na katerem je od začetka tedna potekal sejem erotike. /.../ Na drugi strani ceste so ljudje stopali v Aldi in se vračali s polnimi nakupovalnimi vrečkami. Desno od trgovine sta se v lokalu s hitro hrano počasi vrtela dva debela stožca mesovja. /.../ Zraven lokala je stal Jelinek, pogrebno podjetje, nad izložbenimi okni je sijal napis s priimkom lastnika in sloganom *Z nami po ugodni ceni na pot v neznano.*" Jani Virk nam prek tretjeosebnega pripovedovalca pričara življenje ostarelega prevajalca, ki je premlad, da bi bil star, in prestar, da bi bil mlad. Pripoveduje o človeku srednjih let, katerega pestro in veselo družinsko življenje je nenadoma izginilo in je zdaj ujet v temi. "Ven je šel le nekajkrat na mesec, kadar je prišla kakšna slovenska delegacija in so potrebovali simultano tolmačenje ali, še bolj poredko, kadar so ga potrebovali

na sodišču.” Tudi njegov zakon je pust in ovenel. “Kadarkoli je, čeprav vedno redkeje, s Sabine načel kakšno od teh tem, je bil njen odgovor podoben. /.../ Kaj si misliš o Tolstoju in Dostojevskem? jo je nekoč vprašal med pogovorom o ruski književnosti. Ah, velika pisateljca. Ampak zastarela, zelo zastarela, tipična primerka moškega pogleda na svet, ki hoče zadevam prit do dna tam, kjer ni nobenega dna.”

Jani Virk spretno prikaže dolgočasno življenje prevajalca, njegov vse bolj hladen zakon, prazno stanovanje in temo, ki v njem prevladuje. Skozi dolge opise Blaževega vsakdana nas povsem potegne v njegov svet, sočasno pa s krajšimi vložki razkriva njegovo preteklo življenje, ko je živel v Ljubljani, čas, ko je študiral in živel z žarom v očeh. A pravo dogajanje v romanu in v življenju Blaža Rowenskega sproži nenaden prihod starega znanca, nekdanjega sošolca Pavla Krnelja, s katerim že desetletja nista imela stikov. Pavel Krnelj je po letih življenja v misijonih, po dolgoletnih tavanjih po svetu naposled prišel v Berlin in poiskal davno izgubljenega sošolca, da bi ga prosil za pomoč. “Pravzaprav bi te rad nekaj prosil. Ja, izvoli? Ne gre tako zlahka, je potišano nadaljeval Krnelj. Že leta me nekaj ... žre ... preganja ... Pa ne vem, kako bi se zadeve lotil. /.../ Ko sva bila sošolca, je nadaljeval po premoru in previdno iskal besede. Samo s tabo sem se družil ... Pa z Julijo. Se spomniš Julije s slovenistike? je vprašal, potem ko se Blaž ni odzval na njegove besede. /.../ Veš, kaj počne, je vprašal, si še kaj v stiku z njo? Izgubil sem stik z njo, je odkimal Blaž. /.../ Doma bom pogledal za kontakt od Zupana in se pozanimal, ali se še kaj sliši z njo, velja? In če on kaj ve o Juliji”. In prav ta prošnja za drobno uslugo nenadoma povzroči pretrse v življenju obeh.

Blaž zaradi Krneljeve prošnje večkrat odpotuje v Ljubljano, to pa zanj pomeni tudi nekakšno vrnitev v čas. Nenadoma se mora spopasti z vsemi, ki so nekoč bili v njegovem življenju, s tem pa na dan privrejo vsi “pozabljeni”, zakopani spomini, prve ljubezni, razpadla prijateljstva, vsi nerazčiščeni ter nikoli končani pogovori. Avtor romana na tem mestu postane aktualen, opisuje polpretekle in novejšje dogodke, ki so se odvijali in se odvijajo v Sloveniji. Blaž se sreča z okoljevarstvenimi protestniki, ki ga še bolj tesno povežejo z njegovo preteklostjo. “Vsi po vrsti so se jezili na aktualno politiko, govorili so o tem, da podnebne spremembe očitno ne zanimajo nikogar več, o taljenju zadnjih krp ledenikov v Sloveniji, o izumiranju živalskih in rastlinskih vrst in predvsem o tonah radioaktivnih odpadkov, ki jih bomo zapustili neznancem”. Prav to srečanje v Blažu vzbudi željo po življenju, po izstopu iz trenutnih okvirov. Spremljati začne proteste, vse pogostejše se vrača v Slovenijo, vse dlje v njej tudi ostaja. Prav to pa ruši njegovo

zakonsko zvezo in družino ter življenje, ki si ga je ustvaril na tujem. Nazadnje se v eno izmed protestnic tudi zaljubi.

Skozi roman torej spremljamo srednja leta prevajalca, ki je kot mlad zapustil domovino in uspel v tujini. Naslov *Vrnitev domov* razkriva glavno temo romana ter daje slutiti, da bo zgodba prepredena z nostalgijo. Delno je to res, vendar se Blaž ne vrača domov zaradi spominov, temveč zaradi iskanja nekdanje sošolke, ob tem pa se njegovo življenje obrne na glavo. Z dolgimi opisi dogodkov, neskončnimi opisi Blaževega vsakdana in še daljšim opisovanjem vožnje iz Berlina v Ljubljano in nazaj Virk ustvari vtis dolgih vsakdanov protagonista, ki se vlečejo in za katere se zdi, da se nikoli ne končajo; pripoved je izpisana v izpiljenem slogu in tudi metafore so vedno na ravno pravnih mestih. A bolj kot roman napreduje, več tempa bi potreboval. Žal pa opisi ostajajo dolgi, tudi ko je dogajanje aktivno, in le na nekaterih mestih se ritem razživi in bralca potegne v hitrejša obračanja strani. Roman je nekakšno preizpraševanje nekega življenjskega obdobja. Virk v njem spretno popiše in odpre vprašanja o tem, kaj se zgodi, ko naše življenje začne stagnirati in rutina prevzame ritem vsakdana. Ob Blaževi vrnitvi v Ljubljano bi bralec pričakoval, da bo protagonist spremenil svoj vsakdan, vendar roman ni velika ljubezenska zgodba, ob kateri bi se nam paralo srce, niti ni tragična zgodba prevajalca, katerega življenje je povsem uničeno. To je zgodba o vsakdanjem človeku, o vsakdanjem življenju, brez velikih pretresov. Blaž smo lahko vsi, in Blaž smo vsi, kadar živimo rutino.

Obetavni začetek romana z zapletom ostaja slabo izpeljan. Okvirna zgodba z Julijo se hitro razreši, Blaž pa ostane tak, kakršen je. Nobenega napredovanja, čeprav je težko verjeti, da se človek pri določenih letih ne bi mogel več spremeniti, kaj šele da ne bi mogel prevetriti svojega vsakdanjega življenja.

Največje vprašanje, ki ga roman *Vrnitev domov* ponuja, je vprašanje tujo-sti sveta. Vprašanje, kje in kaj je dom. Je Blažev dom Ljubljana ali Berlin ali obe mesti hkrati? Zdi se, da se Blaž odloči za rutino vsakdana, ki jo pozna kot dom, globljega odgovora pa ne najde. Čeprav je *Vrnitev domov* roman, ki ga bo vsaka generacija doživljala po svoje, saj bo vsaki omogočil drugačno identifikacijo, nam na koncu ostane nejasen občutek, da sta stagnacija in rutina vsakdana najslabša izbira. Morda.

Sprehodi po knjižnem trgu

Lara Gobec

Dušan Šarotar: Nikomah poroča.

Novo mesto: Goga, 2023.

Tretjo samostojno pesniško zbirko pisatelja in pesnika Dušana Šarotarja *Nikomah poroča* sestavlja trideset z avtorjevimi fotografijami opremljenih pesmi v prozi, ki dokumentirajo potovanje vedoželjnega Nikomaha. Njegovo ime, ki je jasna referenca na Aristotelovo *Nikomahovo etiko*, kaže na Nikomahove temelje v antični tradiciji, a bodo slednji zoperstavljeni sodobnosti in napredku, ki človekov položaj v svetu motri predvsem skozi strukturo in predvidljivost. Predvsem pa je razpetost med sedanjost in preteklost način, kako časovna obdobja in prostori sovpadajo, da se brišejo arbitrarne ločnice, ki ožijo spoznavne potenciale sveta. Poleg siceršnje razprtosti in umaknjenosti iz kategorične drže enovitega prostora je predvsem pozorna pesniška drža tista, ki lahko zadosti izhodiščnemu, temeljnemu dvomu, ki je Nikomaha pospremil na pot. Le z notranjim impulzom, ki postavlja vprašanje in skuša razgraditi samoumevno, lahko vznikne prečudna narava stvari, ki nas obdajajo, utrujajo in obenem fascinirajo.

Nikomahovo opazovanje sveta je predvsem potovanje, na katerem se išče, poraja in reflektira jezik. Pomen namreč ni le v podobi, ki se razkrije, ampak tudi v pogledu, ki opreza za njo (kakor je zaznati že v Šarotarjevi prvi samostojni pesniški zbirki *Krajina v molu*). Še več: pomen je tudi v svetlobi, ki daje prostor, da podobo ugledamo v vseh podrobnostih. Za Šarotarja svetloba daje na pogled svet, ki buhti, se razrašča iz lastne

raznoverstnosti, iz teles vode, vetra in bujnih vrtov, pesnik pa potem to raznoterost razporeja v poljuben mozaik podob. Slednje so torej relacij-ske, v jeziku se prižigajo ob trenutkih neprekinjene človeške pozornosti, fotografove osvetlitve z bliskavico, so v odsevih in sencah, ki pridejo za svetlobo in za trenutnim, a trdnim pogledom, ki pada proti potan-kostim. Potovanje je ob dejanju izrekanja ustavljeno, a pulzira, saj je takrat pesnikova drža predvsem drža, ki se priključuje raznoterim razpahnjenim prizorom. Obenem pa Nikomahova pot nima klasičnega osišča, torej hrepenenja po cilju ali celo začetka, ampak pomeni trenutno umeščenost in razpetost med različne koordinate literarne krajine. Njena živost je za Šarotarja v besednem podtalju, podrastju, z intrinzičnimi vezmi med podobami, v zgodbi, ki je že nekoč bila, ampak jo je treba izbežati, iztrgati ožini materialnega prostora. Razklenjeno potovanje, ki ni osredinjeno in ne hlepi po dokončnem razodetju, ampak po poti sami, je naklonjeno pre-seganju kategorizacij, ki jih začrtajo meje, ki ločujejo med enim in drugim prostorom, eno in drugo izkušnjo, eno in drugo podobo. Za Šarotarja so vse našteje del pesniške tvarine, ki vanjo spadajo že zato, ker so na stežaj odprta postojanka za premišljujočega človeka na poti.

Relacija med pesnikom in podobo se nahaja v mreži doživetega, ki od trenutka pesnjenja dalje prehaja v spominske plasti. Dejanje pesnjenja se tako obrne naproti lastnemu izhodišču. Proti plasti preteklosti in njenih ljudi, od koder vznikajo trenutne pretanjene, tudi boleče, katastrofične atmosfere prostorov, ter se ob povratku nanaša na plast preteklosti kakor nova jezikovna, izkustvena plast. Izrekanje je tako trenutno dejanje nako-pičene emocije, ki iz kulturnih plasti izhaja, hkrati pa se vanje vrača, da bi jih spoznavno in pomensko obogatila. Spomin v zbirki nastaja tudi inter-medijsko, saj so pesmi opremljene z avtorjevimi fotografijami. Črno-bele fotografije prostorov, ki ponekod presegajo logiko enoplastnega utrinka in prikazujejo preplet več prostorov, delujejo kakor sovpadanje besed, ki jim pripadajo – presegajo zakoličene časovne in materialne kategorije, ki so jih izhodiščno razdvajale. Ena izmed povednejših se zdi fotografija ob pesmi X., ki prikazuje baldahin postelje, ki se odpira v nebo. Kompozicija pred nami vizualne elemente združuje v maniri pesniške iniciacije, saj intimo postelje zoperstavi širnosti, izpostavljenosti in dostopnosti neba. S tem aludira na dejanje pesnjenja, ki je z izrekanjem naprej prehod iz zasebnega v javno, potem pa z recepcijo iz javnega v zasebnost, kjer se začnejo razno-tere pomenske premene. Vizualno in besedno se v zbirki stakneta še na eni točki. Fotografija se namreč začne s pravim kotom osvetlitve, nadaljuje pa v temnici, kjer se pod rdečo lučjo razvija film – spomin torej nastaja na

svetlobi, pod svetlobo pa ga prav tako lahko razklenemo in ovekovečimo. Luč pri kemičnem postopku nastajanja fotografije vstopa v že znano relacijo: med človeka in podobo, pesnik pa prikaže njeno univerzalno naravo, ki smo jo slutili že poprej. Ne le da vstopa v raznotere relacije med človekom in podobo že pri pesnjenju, ampak tudi prehaja v vizualnejši medij, da je jasno, da dejanje ustvarjanja ni toliko odvisno od svojih senzoričnih lastnosti, ampak predvsem od situacije, ko je pot razklenjena, osvetljena do te mere, da je razvidna globina mnogoterih plasti. Spomin pa ni le tisto, od koder Nikomah napaja svoj izraz in kamor ga potem kopiči, ampak določa tudi, kako prebujata neprisotnost in izginulost tistih, ki "mrtvi živijo zakopani čas". V pesniško snov se umesti zgodovina, ne kot način kategorizacij in učinkovitega arhiviranja, ampak kot spoznanje, ki omogoča obče razumevanje človeške usode. Večplastje spomina tako lahko vznikne iz fotografije z imaginacijo, ki zna zajeti zatišje do točke, da postane izrek: "Stolpiči na strehi, balkoni in visoka okna so v temi, notranjost v izgubo in bolečino potopljena, obnoviti jo je moč samo z domišljijo; razporeditev prostorov, zapletenih prehodov in stopnišč, klesanega okrasja, žametnih tapet, lustrrov in rezljanih štukatur."

Ne le da Nikomah s pripadanjem podobam, s prehajanjem od ene k drugi, premagovanjem razkorakov in prepadov med njimi skuša razločevati spominsko mrežo človeške tradicije, nanjo tudi nanaša izkustvene vezi, ki pripadajo sodobnemu trenutku. Doživlja ga kakor utrujajočega, saj je poln prisilnih kategorizacij in nepredušnih prostorov. Ob tovrstni potisnjenosti v določeno gručo, v kateri ni mogoče razločiti ljudi, ne preostane drugega kot sprijaznjenje z mestom v strukturi, ki pa je komfortno, varno in stabilno. Hiperregulirano življenje je posledično predvsem enoznačno in poenostavljeno, v tem pa rigidno do te mere, da zaradi razmejitev niso mogoče drugovrstne presečnosti, kohezije med izbranimi polji. Prehajanje iz prostora v prostor, kjer bi posameznik lahko oblikoval lastno partikularno sebstvo, je onemogočeno z udobno pripadnostjo, zaradi katere je vsako ravnanje skladno z omejitvami kategorije in predvidljivo. Jezik sodobnega časa je posledično razkoščiščen jezik, ki pripada kategoriji in z njo povezanim lastnostim, ne pa temu, da bi se vnovič skušal izumiti in vznikniti iz podrastja – zato se zdi, da izgublja svojo živost, primarno naravo, da se odziva na sublimno v svetu, ki ga obdaja.

Že Nikomahovo ime je referenca na antično Aristotelovo *Nikomahovo etiko*, po kateri naj bi posameznik dosegel srečnost (najvišje dobro, h kateremu stremi vsak človek in skupnost kot celota) takrat, ko bo živel skladno z vrlinami – to pa je marsikdaj tudi proces zagonetnega učenja iz situacije

v situacijo. Začetna pesem, ki nas vpelje v Nikomahovo potovanje, je shematski primer ene izmed teh situacij, ko Nikomah ni prepričan, ali naj poseže v neljubo dogajanje pred sabo ali naj se vanj ne vključi. Izpostavljena sta predvsem dvom in želja, da bi dvomu prišel do dna – temu pa je tudi namenjeno potovanje in z njim povezano pisanje. Ne gre torej le za golo potopitev v neskončno literarno krajino, ki pesniku omogoča, da je medij, ampak gre tudi za način, kako materializirati svoj dvom v najrazličnejših situacijah. Ne gre le za njegov notranji proces, v katerem se ena misel pripenja na drugo v idealnih okoliščinah, ampak Nikomah dejansko prehaja med prostori, in sicer z vednostjo, da bo v vsakokratnem moral angažirano in etično presojudati, četudi bo to zaradi novopridobljenega vedenja vsakič lažje. Situacijska nakopičenost je razvidna tudi v samem slogu pisanja; zdi se, da beremo razglednice, zasičene z detajli, s skoraj presenetljivim veriženjem stavkov, ki atmosfersko izraščajo z različnih koncev sveta. Nikomah s tem namreč poskuša prikazati lastno razpetost med prevzetost in razočaranje nad svojim stanjem, zato so uporabljene podobe raznotere in nihajo med sodobnim in preteklim, specifičnim in konkretnim, bolečim in milim, te premene iz enega konca spektra na drugega pa hkrati dajejo vedeti, da je Nikomah predvsem tipal in iskal, ni pa nujno, da je svoje dileme tudi razrešil. S tem bistvo poti in spoznanja ni toliko v zaključevanju tematskih poglavij, ampak je predvsem pogled v neskončno globino vedenja: “Že sama misel, da bi on, ki zdaj je šele na pragu srednjih let, za to potreboval vsaj sedem vzdržnih življenj, ga mora navdati z obupom, pa vendar, vam povem, že sama misel, da si je moč zamisliti sedem življenj, predanih črkam in branju, me navdaja z neko doslej neznano vero.” Čeprav je Nikomah prišlek iz preteklosti, česar ne skriva niti v svoji pesniški govorici, ki ponekod okorno obrača besedni red, ritem pa ustvarja z rimami, nam s svojo presežnostjo in prehodnostjo daje razumevanje tako prostora, v katerega smo vrženi, kot tudi razloga, zakaj skušamo potovati v njegovo sredico.

Z vlogo prišleka, popotnika iz preteklosti, je avtorju uspelo dvoje: po eni strani Nikomaha ne moremo jemati čisto resno in dokončno, saj ne le da je njegovo spoznanje omejeno, kakor ugotovi tudi sam, ampak je celo predestinirano z dobo, iz katere prihaja. Po drugi strani pa ga moramo ravno zaradi tega jemati resno, saj za razliko od nas lažje vzpostavlja distanco do aktualnih sodobnih problemov in bi v njih morda videl druge, pa zato nič manj bistvene dileme. Dušan Šarotar nas s svojim popotnikom postavi na analitično razpotje, ko ne reflektira zgolj tisti, ki izpoveduje, ampak tudi tisti, ki bere – čeprav morda ob tem občuti nelagodje in nepotreben miselni napor. Temeljna dilema, ki je Nikomahova gonilna sila pri bezanju sveta iz

njegovih luščin, vzpostavi novo relacijo, ki določa recepcijo, in čeprav ne vemo, kako legitimen etični razsodnik je Nikomah in koliko lahko verjamemo njegovemu pogledu na naše življenje, vemo vsaj to, da smo soočeni s prav enakim preprihom, s prav enakovrstnim vprašanjem kakor on.

**Mlada
Sodobnost**

Alenka Urh

Darja Marinšek: Pozabljiva stonoga.

*Ilustrirala Hana Stupica.
Ljubljana: Mladinska knjiga
(Knjižnica Čebelica), 2023.*

Po spletu naključij se je avtorica teh vrstic že drugič po vrsti in v relativno kratkem času podpisala pod premislek o mladinskem delu, po katerem lezejo žuželčji junaki in junakinje. To se sicer samo po sebi morda ne zdi nič posebnega, a vendarle implicira vsaj dvoje: entomofobijo oziroma insektofobijo se da premagati tudi znotraj enega samega življenja, in to brez posebne osredotočenosti ali zavestnega truda (kar sicer za to besedilo ni relevantno), in, kar je vsekakor pomembneje, krajino domače mladinske književnosti je v zadnjem času razgibalo nekaj zanimivih del s temi drobcenimi mnogonogimi protagonisti. Omenimo denimo samo zbirki zabavnih in satirično nabrušenih pesmi *Črv Oto in druga golazen* in *Mala vešča Lučka in drugi žužki* Lovra Matiča alias Tomaža Lavriča. Seveda ne preseneča, da je ton tovrstnih del humoren, vzdušje pa vedro in razigrano, živalce, ki jih ljudje pogosto gledamo nekoliko postrani, namreč posedujejo obilo hecnih in nenavadnih atributov. Način, kako se element smešnosti vzpostavlja znotraj omenjenih dveh del, je sicer povsem drugačen kot v *Pozabljivi stonogi*, med deli je navsezadnje že (z) vrstna razlika, eno so pesmi in drugo je proza, zato sta tudi tempo in način odmerjanja duhovitosti precej različna.

Slikaniški prvenec Darje Marinšek *Pozabljiva stonoga* na humoren način slika situacijo iz družinskega vsakdanjika, ki jo vsi dobro poznamo, pa naj bo z otroške, starševske ali z obeh perspektiv. Prikazuje namreč jutranjo rutino mame stonoge in stonogice, ki se ji zjutraj prav nikamor ne ljubi in bi odhod v vrtec raje zamenjala za risanje, branje pravljič ali skrivanje, medtem ko jo mama ves čas priganja: "Žal se že mudi. Gremo, en, dva, tri!" Otroci so pač mojstri izgovorov in zavlačevanja, kaj mojstri, pravi virtuoz, ki ubirajo strune časa v povsem svojem neobremenjenem ritmu, medtem ko je staršem po večini čas žal skromneje odmerjen. Izjemno zabavna in pronicljiva je s tega vidika že izbira protagonistke – samo pomislite, koliko čevljev mora mala stonoga zjutraj obuti, preden se lahko v maminem spremstvu poda v vrtec, in koliko časa ji to vzame! Precej, seveda, in to v najboljšem primeru, ko so vsi čevlji *znano kje* in v brezhibnem stanju, ko vezalke niso strgane in ko nobeno obuvalo ne žuli. Ravno tu pa se vse zaplete: nesrečni levi čevlj številka tri je namreč začasno izgubljen, na številki dvanajst desno je strgana vezalka, dvaintrideseti levo je neudoben, desni šolenček številka dvainpetdeset pa je ves blaten! Mama postopoma in z obilo potrpežljivosti, ki pa vendarle ni povsem neomejena, razreši vsako posamezno težavo, stonogica pa na drugi strani poskuša za vsak čevljček najti alternativno aktivnost, ki ne bi vključevala odhoda v vrtec, pač pa bi se je lahko z mamo lotili kar lepo doma. Ob hčerinih predlogih se oglasi mamina slaba vest, saj dobro ve, da stonogičini izgovori izvirajo iz otroške želje po naklonjenosti in bližini, da želi malčica čas raztegniti kot plastelin in podaljšati skupne trenutke v varnem družinskem gnezdecu, a kaj ko je tu diktat službene dolžnosti, ki narekuje tempo jutranji rutini. Mamini priganjajoči vzkliki tako odražajo vse večjo (časovno) stisko, začetno brezskrbnost ob željah stonogice ("Mama je pogledala veselo. 'Saj bi dobro delo. Ampak čas beži. Gremo, en, dva, tri!'") zamenja določena nestrpnost ("Zdaj je imela mama dovolj; nekje mora biti meja. 'To je sicer krasna ideja,' je vzkliknila, 'ampak časa NI. Gremo, en, dva, tri!'"). Ko sta končno pripravljeni, se zgodi nepričakovan obrat in sreča nariše nasmeh na obraza obeh protagonistk: mami namreč pogled na koledar razkrije, da je praznik in lahko ostaneta doma. Kot lahko razberemo s stenskega koledarja na ilustraciji (besedilo samo te informacije ne vsebuje), je praznik, na katerega je mama pozabila in ki je poskrbel za tako prešerno razpoloženje, Prešernov dan. Zdaj lahko izpolnita vse želje male stonoge: rišeta, poležavata, bereta pravljičice, gledata risanke in pečeta palačinke. "Ničesar nista izpustili, prav za vse sta si vzeli čas."

Ob koncu se torej izkaže, da *pozabljiva stonoga* iz naslova slikanice ni nujno malčica, ki je pozabila na to ali ono težavo s svojimi čevlji, pač pa je to tudi mama, katere pozabljivost je na srečo poskrbela za prijetno presenečenje.

Pozabljiva stonoga je kratka sodobna pravljica z živalskimi junaki, a povsem človeškimi težavami, ki pa so ravno zaradi *stonogosti* kot bistvene značilnosti izbrane živalske vrste prikazane v potencirano humorni luči. Sicer prozno besedilo zaznamuje spevna pesniška melodika z občasno uporabo rime, poseben učinek ima tudi iteracija oziroma ponavljanje besed in besednih zvez ("Pozabila sem", "Gremo, en, dva, tri"). Poskočen tempo z naglim izmenjavanjem replik med mamó stonogo in stonogico spretno poustvari vtis jutranje naglice, besedilo je neposredno in izčiščeno.

Zgodbo spretno dopolnjujejo detajlno izrisane, a vendarle mehke in nežne ilustracije Hane Stupica, ki vse z izjemo zadnje prikazujejo malo stonogo ob različnih kosih domačega pohištva (v postelji, ob umivalniku, omarici za čevlje, stolu ...). S tem je nakazano stonogičino premikanje oziroma napredovanje po različnih "postajah" znotraj doma, ki malčico ločijo od vhodnih (v tem primeru pravzaprav *izhodnih*) vrat. Šele na zadnji ilustraciji v likovno pripoved vstopi tudi mama: bralci vidimo, kako se s stonogico udobno stiskata na kupu pisanih blazin in se predajata enemu najprijetnejših družinskih opravil oziroma načinov preživljanja prostega časa – branju. Pripovedni tempo pomaga vzdrževati že postavitev besedila in ilustracij – za vsako stran strnjenega besedila je na nasprotni strani pripadajoča ilustracija, pri čemer se zdi zanimiva fizična odsotnost mame oziroma *samost* male stonoge vse do zadnje strani, kar nemara odpira novo interpretacijsko možnost, da se namreč malčki lahko včasih, ko nimamo časa ali posluha za njihove želje, dejansko počutijo same.

Mami stonoga in stonogica, ki drobencljata po straneh knjižice, sta svoj habitat našli v kultni knjižni zbirki Čebelica, ki je lani praznovala sedemdeset let, *Pozabljiva stonoga* je tako ena od sedmih prazničnih izdaj, ki so v zbirki izšle v jubilejnem letu. Slikaniškemu prvencu se tako po vsebini kot spretnem in tekočem načinu izreke vsekakor pozna, da se njegova avtorica poklicno ukvarja z literaturo, je namreč dolgoletna urednica leposlovja pri založbi Mladinska knjiga, sicer doktorica primerjalne književnosti in angleščine.

Slikanica je že z izborom likov in krovno temo nadvse primerna za skupno branje v družinskem krogu, saj se bodo v njej našli tako otroci kot tudi njihovi starši (le kateri starš ni vsaj kdaj pa kdaj začutil, da je priča obujanju stonogega in ne zgolj dvonogega bitjeca?), ki jih bo med drugim

prijazno spomnila, kaj v resnici stoji v ozadju vseh mogočih izgovorov, ki si jih lahko izmislijo otroci. Tako bo nemara poskrbela tudi za strpnejše in prijetnejše jutranje odpravljanje od doma, saj vemo, da se z dobro zgodbo pri otrocih daleč pride!

**Mlada
Sodobnost**

Katja Štesl

Jurij Bobič in David Krančan: Mala Mara.

Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2023.

Navihane stripovske zgodbe o Mali Mari Jurija Bobiča in Davida Krančana so med letoma 2020 in 2023 epizodično izhajale v zamejski otroški reviji Galeb s 70-letno tradicijo, kjer sta uredniško delo pred kratkim prevzela domača mladinska avtorja Maša Ogrizek in Ivan Mitrevski. Lani so izšle v knjižni izdaji kot zbirka osemindvajsetih zgodb(ic), razporejenih v štiri sklope, ki sledijo letnim časom in poteku šolskega leta. Posamezne epizode se brez izjeme odvijajo na dveh soležnih straneh pokončnega formata, prilagojene so omejitvam revijalnih objav, sklope pa med seboj ločujejo nenaslovljene celostranske ilustracije v vlogi notranjih naslovnice, ki napovedujejo letni čas dogajanja.

V zbirki ni sledu o odraslih in njihovih skrbih ter pravilih, delo prežema prijazna pristnost – je knjiga za otroke o otrocih, takšnih, kakršni pač s(m) o, radovedni in živahni, kdaj pa tudi sitni in nezadovoljni. Tu so Mara, njen mlajši brat Rok s svojo ljubo igračo lisico, sosedov muc Tiger in številne druge živali z velikega vrta njihove male hiše ob potoku. Avtorja vzpostavita in vseskozi ohranjata verodostojno otroško perspektivo; opazovanje in raziskovanje okolja se brez težav prepletata z igro in domišljjskimi situacijami. Osnovna zunanja in notranja struktura zgodb je preprosta, kar omogoča ugodje ob branju in gledanju že predšolski publiki, obenem pa so v zgodbe vpletena tudi miselna darilca za tiste v prvih razredih

osnovne šole. Risba je čista in jasna, uporabljene so naravne barve v toplih odtenkih, ploskve z minimalno senčenja obrobajo črne linije. Knjiga prve samostojne bralce opismeni z najosnovnejšimi konvencijami stripovskega pripovedovanja v sekvencah. Elementi niso zelo raznoliki, so pa jasni, nezapleteni in se koherentno ponavljajo v enakih pomenih, da jih lahko otroci opazijo in ponotranjijo.

Pripovedovani govor tretjeosebne pripovedovalca, za katerega velja, da ga junaki v zgodbah ne slišijo, se pojavlja v levem kotu zgornjega roba okvirčka na belih pravokotnih trakovih. Dialogi so zapisani v govornih oblačkih osnovnih zaobljenih oblik in bele podlage, jasno so povezani z govorcem besedila. Primerno je, da razgibanost robov govornih oblačkov avtorja prihranita za nekoliko bolj vešče bralce stripov, da jih ne bi po nepotrebnem zmedla. Tako tudi ne uporabljata kopastih miselnih oblačkov ali drugih pomenotvornih oblik obrob, kot je denimo cikcakasta za govor, ki prihaja iz elektronskih naprav. Povsem klasični, obrobjeni pravokotni okvirčki, katerih vrstni red branja je nedvoumen, so na straneh postavljeni v tri vrstice, po potrebi, kadar gre za večje in bolj detajlne kadre, t. i. totale, pa se lahko dva okvirčka tudi združita v enega kvadratnega. Dosledno sta uporabljeni dve vrsti obrob okvirčkov, pri čemer ravni robovi označujejo tisto, kar se dogaja "zares", vijugasti pa tisto, kar si Rok in Mara le domišljata in predstavljata. Zapis besedila je vizualno prav tako minimalističen, in sicer je uporabljen razločen računalniški zapis z velikimi tiskanimi črkami večje velikosti. Na splošno velja, da ročni, z likovnim slogom zaznamovan tekst učinkuje na bralca in vzdušje stripa ter lahko prinaša dodatne pomen, tudi če je vpisano besedilo računalniško oblikovano po ročnem zapisu, t. i. *letteringu*. Tukaj je osrednja intenca besednih delov stripa njihova jasnost in berljivost, hkrati pa je dobrodošlo, da je njihova količina skržena na obseg, nujen za sporočilo. Le redko risar uporabi vizualno zaznamovano obliko zapisa, a ko jo, je to utemeljeno, denimo ko se Mara prestraši vetra v zavesah in zakliče "Duh!", je to napisano krepko in z večjimi črkami, kar nakazuje glasen vzклик – vse zvočno je v stripih namreč treba nakazati vizualno. Spreten izogib besedilni prenasičenosti je vsekakor odlika dela, saj je tako še bolj vabljivo za mlade in še posebej za oklevajoče bralce. Hkrati pa je zato uporabljeno besedilo pomensko toliko bolj zgoščeno in premišljeno oblikovano.

Medmeti so vključeni v risbo kot del "scene", kadar njihovi govorci niso točno določeni, recimo ko med taborjenjem Mara in Rok iz krošenj in grmovja slišita kra, čri, hrsk, prh, hrk, mijav in podobno. Ko pa zgodba govori o oglašanju določenih živali, je to zapisano v obliki govornih

oblačkov, na primer bzzz ob čebeli, ga, ga ob goskah ali zzz ob Roku, ki ga je premagal spanec. Ponekod se v govornih oblačkih pojavljajo tudi risbe, znaki simbolne narave, denimo note v govornih oblačkih ob kosih, ki pojejo uspavanke, drugod, kjer se ptice le oglašajo, pa je to označeno z običajnim čiv. Postavljanje zgolj vprašajev in klicajev, ki pomenijo zmedenost ali presenečenost določene živali ali igrače, v govorne oblačke sodi v že nekoliko zahtevnejši nivo branja stripov.

Na besedilnem nivoju stripovske zgodbe izkazujejo veliko mero igrivosti, hkrati pa so, k sreči povsem subtilno, tudi poučne. O različnih vrstah besed in njihovih rabah se praktično seznanimo ob smešnih besednih igrah, večpomenskih besedah, ki še posebej dobro delujejo v sodelovanju s podobami, saj jih lahko z dobresednostjo poudarjajo ali preobračajo, vključeni pa so tudi frazemi. Tako v zgodbi *Ptice* beremo: "Ptice počnejo ogromno reči ... Lastovice prinesejo pomlad in kukavice jo naznanijo. Golobi prinesejo pisma, srake pa kaj odnesejo. Žolne pijejo in pijejo, goske govorijo in govorijo in papige ponavljajo. Le kdo drug bi bil vsemu temu – kos!" Ko Rok nikakor ne more najti svoje lisice, čeprav je pogledal že v košaro in omaro in pod posteljo, jo na Marin predlog najde na postelji in pravi: "Zdaj je vse v najlepšem redu." A med iskanjem je na plano privlekel različne reči, tako da jih naposled vidimo razmetane povsod po otroški sobi, zato mu Mara s prekrizanimi rokami in namrščenim obrazom odvrne le: "V najlepšem redu?!" Podobno se Roku pripeti, ko se igra cirkus in kot slavni krotilec tigrov potrebuje publiko svojih drugih igrač, Mara, ki bi raje videla, da je njuna soba pospravljena in bi lahko v miru brala, pa ogorčeno vzklikne: "Vse je razmetano! Kakšen cirkus je to v najini sobi?!"

Obvladovanje razmerja med vizualno in besedilno pripovedjo, kakršno je potrebno za kvalitetno stripovsko ustvarjanje in ki ga zbirka vsekakor izkazuje, temelji na tem, da se nivoja medsebojno podpirata in sodelujeta pri ustvarjanju pomena, ki ga vsak zase ne bi mogla proizvesti, in da hkrati ne gre za ponavljanje pomena, kot je običajno pri ilustriranih zgodbah. Odličen primer hudomušnosti tega vzporednega pripovedovanja je v prvi zgodbi *Mala Mara se predstavi*. "Mara hodi v šolo. Zato ve, kaj je vejica ... In kaj pika." Samo po sebi to ne bi bilo nič posebnega, a duhovit učinek tukaj ustvari risba, na kateri Mara drži vejico drevesa, na kateri je pikapolonica, kar izpostavi različne pomene besed glede na njihov kontekst. Pomen besed pa lahko spremeni tudi menjava posameznih črk ali nepravilno izgovarjanje – v prvi zgodbi spoznamo tudi Roka, ki se rad igra z lokom, "a tako kot Rok ni lok, tudi Mara ni mala". Sekvenčno pripovedovanje avtorja prikladno izkoristita za prikaz spreminjajočih se naravnih pojavov in

procesov, zato lahko Rok hrani morske želve kar v bližnjem potoku, saj jih bo ta odnesel do reke, ki jih bo ponesla v morje, ideja reverzibilnosti oziroma obratnega vrstnega reda pa mu po njegovi logiki brez težav omogoča tudi, da v potoku pripravi hišico za morske konjičke, saj bodo ti priplavali iz morja v reko in iz reke v potok ter se naselili v njej.

Stripi so v celoti in prepričljivo ustvarjeni z mislijo na otroško publiko, njihove sposobnosti, interese in doživljanje sveta, zato se v situacijah zlahka prepoznajo in nad zgodbami navdušijo. Dobrodošla je mera vljudnega, a nikakor dolgočasnega humorja, ki povezuje zgodbe v zbirki. Prostodušna in nepretenciozna narava pripovedi se primerno odraža tudi v njihovi tehnični izpeljavi, ki namesto umetniške eksperimentalnosti sledi načelu domačnosti in jasnosti. Nekatere vizualne lastnosti likov, kot so štirje prstki in karikirani hruškasti obrazi, lahko tudi prepoznamo kot "tipično" stripovske, a le zaradi njihovega pogostega ponavljanja v bolj znanih stripih. Jurij Bobič in David Krančan glavne vloge ne pripisujeta inovativnosti, temveč kvaliteti sodelovanja besedilnega in likovnega nivoja, s čimer bralcem omogočita, da se uspešno spoznajo z osnovnimi mehanizmi stripovskega jezika in ga obenem tudi vzljubijo.

Gledališki dnevnik

Matej Bogataj

Ko ugasnejo luči

Matjaž Zupančič: *Te igre bo konec*. Režija Matjaž Zupančič, SNG Drama Ljubljana, Mala drama, ogled aprila.

Zadnja sezona v Mali drami, v prostoru, ki bo menda s prenovno Drame doživel največ sprememb, se je poklonila prvi v tem prostoru uprizorjeni igri, Albeejevemu *Ameriškemu snu*, ki ga je prvič režiral leta 1963 Žarko Petan, zdaj, v ponovitvi in ob slovesu, pa ga režira Igor Pison. Malce absurdno igro o zdolgočasnem ameriškem paru, njeni materi in čudežni pojavi, ki se rodi iz sna in pričakovanj, je ustvarjalna ekipa prenesla na oder zvesto, z nekaj igralske briljance in opazno krčevitostjo, ki se skriva za neizmerno pozunanjeno srečo, z dovolj posluha za absurdnost igre ter z neizrekljivim in nemerljivim prepadom med pričakovanji ameriškega srednjega razreda in njihovo pretežno kruto medsebojno konverzacijo.

Igra Matjaža Zupančiča *Te igre bo konec* se dogaja v nekoliko anahronističnem pajzlu, v bifeju ob oziroma na koncu sveta, kar ni brez priklicevanja strniševske atmosfere, saj se vsa klientela zaveda, da prihaja komet, ki bo človeštvo zbrisal z obličja Zemlje, pravzaprav bo totalno depopulariziral planet in ne bo ostalo nič oziroma tisto, kar bo ostalo, ne bo za nikogar. Seveda, oštarijskemu kodu primerno se potem tisti z več upanja in morda manj informacijami kregajo s tistimi, ki imajo upanja manj, pa mogoče več medijsko posredovanih informacij, so več prebrali. Špekulanti v bifeju

s pomenljivim imenom *Rajski vrt* vidijo priložnost za zaslužek, vsak v tej družini najde nekaj zase, se stopi z neznanci in stopi z njimi v nekakšen odnos, poudarja svojo večvrednost ali veščine, nastopa v izpovedni, da ne rečemo psihodrami. Zupančič konca sveta ni pripisal antropocentrizmu, ekologiji, jedrski vojni, pregrevanju, vojnām ali lakoti, konec prihaja od zunaj, brez krivde, zato je toliko bolj inspirativen za različne poglede, in v igri, ki je prav brechtovsko podnaslovljena kot *Učni komad*, bi se morda od teh različnih in oporečnih mnenj oddaljili, jih pogledali z brezbrizno in nevpleteno distanco. Zadeva je groteskna, replike pridobivajo vse večjo odhakljanost: kar se začne kot brezbrizen, malo sanjaški in fantazijski pogovor o tem, kako bodo nastradali vsi zoprniki, se odsuka v konec ob apokaliptični svetlobi in s trzavično osamljeno smrtjo, ki vodi nekakšen mrtvaški ples, vendar bolj razdrobljen in krčevit, kot je tisti znani iz cerkve svete Trojice v Hrastovljah.

Dogajanje je postavljeno v bife, pomenljivo v petek, ko se spiše še kaj več kot sicer, menda, zaradi nedelovne sobote, in v bifeju k suvereni in podjetni lastnici Mariji ob stalnih gostih na veliki petek pred koncem sveta prihajajo vedno bolj čudaški, odpuljeni in trzavični gostje. Če je prva dvojica, Krištof in Jakob, skoraj del inventarja, njuna medsebojna tekmovanja in oporekanja pa stvar šankistične folklore, se potem v lokal zatečejo še Doroteja Teja, ki beži pred moževo nebrzdano pohoto, izzvano ravno s koncem sveta, potem prodajalec megle, ampak metafizične, saj je študiral in se ukvarja z metafizičnimi finančnimi trgi, kar vse kaže, da za trge ni ovir niti pri reklamiranju niti pri trženju, za njim birokrat iz reparcelizacijskega direktorata, ki predlaga postavitev zidu okoli šanka, saj parcela, na kateri bife stoji, ni zabeležena, torej je ni mogoče legalizirati, le podreti ali okrniti namembnost objekta. V bife se zateče tudi psihiater, na videz na skrivnostni misiji, čeprav se nam mestoma zazdi, da ima sam še največ problemov, ne le z metodo, tudi s pogledom in identiteto, in na koncu sama Smrt, ki se ga do onemoglosti naliva, saj bo s pokončanjem vseh tudi sama izgubila posel in poslanstvo; nikogar več ne bo, le ona sama v lastni nesmrtnosti. Marijana Brecelj ji da vso tragiko, če se že poklicno dostojanstvo počasi topi v konjaku, s katerim se izdatno obupano naliva.

Zupančič ob dramaturški podpori Darje Dominkuš lastno igro, ki hitro oscilira med kritičnostjo in grotesknostjo, med svarilnostjo in angažmanjem, čeprav je v njej polno identitetnih preobratov, postavlja na prizorišče s šankom v obliki črke u – scenografinja je Janja Korun, kostumografinja Bjanka Adžić Ursulov –; na eni strani so gostje, recimo klena in preverjena gosta, ki ju z vso namrščeno radoživostjo, alkoholno maščevalnostjo nad

krivičnim svetom in medsebojno polemičnostjo odigrata Janez Škof in Branko Šturbej, na drugi gospodovalna, šarmantna in vseh čudaštev vajena Marija – Menza Barbare Cerar; drugi so bolj prišleki, prihajajoči, recimo komično zadržana Saša Mihelčič ali v igri natančni, tudi nekoliko skrivnostni in krčeviti psihiater Saša Tabaković, pa Valter Dragan s trgovsko žilico, ki bi vse in še kaj spravil v denar, pa birokratski možak, ki ga pretrese alkohol in ga Boris Mihalj odigra z vsakokratno tresavično miniaturo; na koncu vse zašili smrt, ob zvokih pesmi The Doors *This is the End*, to je konec, ob apokaliptični menjavi svetlobe, za kar poskrbi oblikovanje Andreja Hajdinjaka. Vendar pa ima učni komad tudi svojo didaktično past, položeno v usta najbolj nedolžne in najbolj premetene med vsemi; če bo konec sveta, potem mora biti tudi konec končevanja sveta, bogati naj nehajo bogateti, saj bogastva ne bodo uspeli zapraviti, moramo dajati in ne jemati, pravi Menza, zraven toči smrti postaran, anahronističen konjak, in svet se ne konča s pokom, ampak s potresavanjem nastopajočih. Če konca sveta ne moremo preprečiti, ga naredimo vsaj malce bolj znosnega, se zdi nekakšen učni povzetek te Zupančičeve igre, zadnje, ki sem jo videl, preden bodo pred prenovno ugasnile luči.

Draga Potočnjak: *Teci, Maša, teci*. Režija Nina Šorak. Mestno gledališče ljubljansko, Mali oder, premiera april.

Teci, Maša, teci je podnaslovljena kot kriminalna drama, čeprav ima, kot ostale drame Drage Potočnjak – na primer *Metuljev ples* ali igra *Za naše mlade dame*, ki je napeta in prelomljena igra o dolgotrajni zlorabi, ki vodi v samomor –, močne elemente družinske drame, tudi tragedije; družina kot osnovna celica družbe, kot se je včasih reklo, je namreč indikator, ki kaže širše družbene razmere, in te niso brez različnih stopenj nasilja in prevlade, v družini se vse to, spirala nasilja in travmatični odgovori nanj začnejo in se tam tudi poskušajo razrešiti, pri Dragi Potočnjak pogosto usodno, radikalno, predvsem pa po dolgem preigravanju in iskanju ravnotežja moči. Tudi v *Teci, Maša, teci* smo najprej postavljeni v intimno vzdušje ob obedu, kjer očim Konrad reagira na provokativno srebanje svojega pastorka – Arne je raziskovalni novinar in preiskuje očimove nečedne posle, ob hranjenju izzivalno sreba in se že takoj udarita; Konrad zahteva lojalnost, ker je hranilec družine, Arne se mu seveda upira, in to brez stopnjevanja, zdi se, da so v družini spor in očitki in težke obtožbe ves čas v zraku. Dogajanje drame se vrti okoli Konrada in njegove družine, zapite in

nesrečne žene Suzane, ki mu potem v besnih spalničnih pogovorih očita vse mogoče, predvsem pa se zdi, da za Konradov imperij predstavlja grožnjo Arne, in očim to zazna in grozi s fizičnim nasiljem in posrednim kaznovanjem. Za Konrada namreč delajo drugi; čeprav v policijskih uniformah so pravzaprav njegovi osebni varuhi in varnostniki, prvi nad in med njimi je odvetnik Milošič, ki pokriva in prikriva vse Konradove nečednosti, vendar, kot vidimo, tudi rovari in zbira dokumente za končni obračun s Konradom – ali pa za tožilstvo, da si bo izpogajal boljše bivalne zaporniške pogoje.

Vendar je Konrad, sicer brezskrupulozna surovina in zaslužni član ekipe osamosvojiteljev, čisto raznežen nad svojo mlajšo hčerjo, Floro, ki se pretika po hiši in je v vsakem trenutku na nepravem mestu, ker ima – zaradi vsesplošne atmosfere doma – slab nočni spanec in rada vedri in oblači v tujih sobah, recimo pri bratu ali kar tako. Flora je pričevalec burnemu dogajanju v družini, očetovim grožnjam ženi in pastorku, tudi pogovorom Konrada s podrejenimi in tistimi, ki jih ima v pesti in ki se ga zaradi njegove z ničimer omejevalne moči bojijo ali zaradi koristi z njim sodelujejo, čeprav pogosto s stisnjenimi zobmi. Flora predstavlja skoraj partljičevski dramski obstranski nemočen lik, ki poskuša umirjati situacijo, ki je ne razume, na vsak način in brez ustreznih veščin bi rada obrusila trde robove sveta in otopela konice, ki si jih silovito in brez milosti verbalno izmenjujejo sočlani njene družine.

Konrad je, kot temu rečemo, tajkun. Osamosvojitelj in v takratnem času blizu vrha hierarhiji, ki je to izpeljala, v burnih časih osamosvajanja in po žetvi rezultatov minister za notranje zadeve, ki je delal za obe strani, za svojo, za lastni žep pa tudi za drugo, vojaško in sovražno. Kot tak je bogato omrežen in zato opremljen z zvezami, ko je treba pokriti njegova nečedna početja, tudi zdaj še vpliven, vendar vse bolj na udaru, deležen kritik in novinarskih zapisov, ki razkrivajo njegova vprašljiva in celo kriminalna dejanja. Bolj ali manj brez posledic, v prazno, in očitno tudi brez sodnih epilogov. Tajkunstvo je pojav, ko sta gospodarstvo in moč zvezana s politiko, kjer eni druge ščitijo, zavlačujejo sodne procese, medijsko diskreditirajo vse, ki se jim postavijo po robu, včasih tudi trejo sodnikom jajca, kot se je neposredno in presenetljivo robato, pač skladno z navzven očitno neskrupulozno naturo, v prisluhih potrjeno izrazil eden od pomembnih političnih odločevalcev, bivši okoljski minister.

O tajkunih kot anomaliji tranzicijskih držav, tistih, ki so se na različne načine in različno uspešno levile iz socialistične družbene lastnine v lastnjenja posameznikov, je bilo v domači prozi že precej izpisanega, čeprav

gre za nadaljevanje žanra, ki je izvorno dramatičen. Vzor in začetnik, ki je opozarjal na nezdravo povezavo župnika, župana in gostilničarja, kar vse zmoti kritični intelektualec, vse pa v zaprtem in preglednem, tudi zaplankanem in medijsko enoumnem trškem okolju, je namreč Cankar s *Kraljem na Betajnovi*; ta se v svoji samovšečnosti pohvali, da četudi bi ga ujeli nad truplom s puško v rokah, iz katere bi se še kadilo, se mu ne bi zgodilo nič. Tema je dobila kar nekaj izpeljav, na primer pri Dimitriju Ruplu v romanu *Tako, kot je bilo*, vendar Rupel ni pisal o ozadju slovenske osamosvojitve in prizadevanjih mednarodnih prišepetovalcev in delovanju njihovih domačih pritrjevalcev; ne, Rupel, čeprav dolga leta v vrhu diplomacije in tako z vpogledom v njeno delovanje, kar bi lahko ponujalo dražljiv pogled v zakulisje mednarodne politike, je izpisal fiktivno delo o tem, kako sta predsednikovi hčerki vpleteni v politično dogajanje, ena od njiju je celo snajperistka za umazane zadeve, torej likvidatorka opozicijskih velmož, vendar se zaradi močnega in vsemogočnega predsednikovega vpliva nobeni nič ne zgodi; ko je Donald Trump, že kot ameriški predsednik in ne le medijsko gobezdalo in natrenirani vladar resničnostnih šovov, rekel, da če bi stal s kadečo se puško sredi New Yorka nad truplom, se mu ne bi nič zgodilo, takrat naenkrat nismo vedeli, ali je dobil namig od svoje sevniške žene, ki je *Kralja na Betajnovi* mogoče, v okviru obveznega šolskega čtiva, kdaj prebrala ali pa je morda pozorni in hvaležni bralec proznih del in fantastičnih političnih trilerjev Dimitrija Rupla.

Vendar gre tajkunski žanr naprej in še dlje; tipičen in s prepoznavnimi igralci na političnem parketu je roman *Cajhn* sicer novinarja Vasje Jagra, ki govori o zdravem in neusmiljenem haloškem kmetu, ki se po začetnih uspehih z odlaganjem plačil čekov v manjši podeželski trgovini, kar mu ob dnevni inflaciji počasi nakaplja izdatno premoženje, začne ukvarjati z lastninskimi certifikati, preprodaja orožje v času balkanskih vojn in se potem, že politično omrežen, zaplete z bančnimi posojili brez garancije, zato pa s toliko več pritiska na vse v verigi odločanja za te iste kredite. V karieri haloškega povzpetnika, ki, enako kot v *Teci*, *Maša*, *teci*, s svojim delovanjem pogubi vse, na kar prisega, to pa sta družina in tradicija; v njegovi klenosti smo prepoznali malo gradbenega barona z gradbeniškim imenom, malo pa trenutnega ministra, pri katerem so doma delali zaščitne maske, tistega, ki se je hvalil, da se zjutraj sprošča s telicami v štali. Ko jim kida.

Tudi eden bolj uspešnih domačih piscev kriminalk, ki objavlja pod psevdonimom Avgust Demšar, ima zgodbo o tajkunu in njegovem delovanju, ki se potem kaže v postopnem prisvajanju vasicе Vodnjaki nekje nad Mariborom, in tam gre manj za posle, zato pa je toliko več krvi; Vodnjaki so

namreč vasica, v kateri so doma umori, ne le prebivalcev tega zdaj skoraj idiličnega naselja, v katerega se selijo premožni – kar je odmik od siceršnjega Demšarjevega pisanja, ki je izrazito potopljeno v urbano, prepoznavno mariborsko okolje – in uspešni, pa zato še toliko bolj polni skrivnosti. In še koga bi se našlo v domači literaturi, ki je pisal o tajkunih, saj se je nekaj časa zdelo, da nam res vladajo tisti, ki so uspeli predvsem s pomočjo političnih pajdašev, s perversno prepletenostjo oblasti, nadzorne in kaznovalne veje oblasti, novinarjev v službi ene resnice in, nenazadnje, z gospodarstvom.

Teci, Maša, teci Drage Potočnjak je dramska vzporednica tem medijskim in proznim izdelkom, spisana skozi različna obdobja, ki nam jih predstavlja na preskok, čase pred dvajsetimi leti in zdajšnje, od časov, ko se je Konrad s pomočjo sodelavcev prebijal do oblasti in bogastva ter pri tem žrtvoval tudi bližnje sodelavce, saj je v njegovi škorpijonski naravi tudi odstranjevanje nekdanjih zaveznikov. Med njimi je tudi Saša, dvojni agent, zaposlen v jugoslovanski vojski, ki umre v avtomobilski nesreči v sumljivih okoliščinah, Konrad in njegovi pa so sopotniki, ki jo odnesejo brez praske. Ženi Mariji ne pokažejo Saševega trupla in ne opravijo obdukcije in jo potem v drami vidimo, ko prosjači za razjasnitev okoliščin, tudi zato, ker njegovo sodelovanje pri osamosvojitvi prikrivajo in jo skoraj izbrišejo. Njena kalvarija skozi urade je vzporedna ustrahovanju in zanikanju, ki ju je deležna tudi Konradova družina. Vdovo Konradovega odstranjenega sodelavca potem sredi noči, ko gre Konrad od ljubice, povozi na prehodu za pešce, nakar pritiska na sodelavce in podrejene, da bi ga izločili iz preiskave; kako je mogoče, da povozi ravno politično nasprotnico, ali gre za igro usode ali za premišljeno dejanje, pravzaprav v drami ni povsem jasno, zdi se, da gre bolj za igro usode, bolj za tragičen zaplet po volji bogov kot premišljeno dejanje; povoziti točno določeno osebo sredi noči, in to osebno, kar Konrad sicer menda prepušča drugim, je logistično zahtevna in skoraj nemogoča peripetija, kantorjevska puška se zdi bolj verjeten, bolj usmerjen sprožilni moment. Po nesreči Konrad pritiska, tudi na ženo, naj mu da alibi, predvsem pa se spravijo na priče, med katerimi je tudi Maša, sicer hči v nesreči poškodovane. Ta medtem ko njenega fanta ustrahujejo in pretepajo na policiji, ob podpori Konradovega pastorka Arneja, vdre v Konradovo hišo, da bi priskrbel dokaze o nesreči, Konrad jo poskuša odstraniti kot vlomilko, v prerivanju s pištolo pa pri tem nastrada njegova hči Flora, ki mu, kot vidimo iz drame, pomeni največ na svetu, takoj za močjo, denarjem in oblastjo.

Teci, Maša, teci tako ni predvsem kriminalka, za to uporablja predvsem zastarele forenzične metode, glede gradnje zapleta se je zataknila blizu

nadaljevanke *Kri in pločevina*, ki jo je pisal Vitomil Zupan in v kateri sta se z mopedi za podivjanimi vozniki neusmiljeno pehala Dare Valič in Boris Cavazza z obvezno rotacijsko lučko na stoenki; vendar pa postopno postaja igra vse bolj politični triler ter obenem dramski sopotnik knjige *Skrito povelje*, v kateri Draga Potočnjak popisuje poskuse politične rehabilitacije svojega tasta, ki je med desetdnevno t. i. osamosvojitveno vojno poskušal prebegniti – in se o tem dogovarjal z vrhom slovenskih obrambnih sil – iz jugoslovanske vojske s helikopterjem, pa so ga še pred tem sestrelili nad Rožno dolino, ko je prevažal kruh.

Draga Potočnjak je igro napisala kot niz slik o pritiskih, pri čemer pa – kot recimo že v Linhartovem *Matičku*, kjer govorijo osebe tisto, kar res mislijo, nekakšen notranji monolog, na stran, torej v publiko – se osebe pogosto postavijo na rampo in zastrujejo in komentirajo tisto, kar so si izmenjali v replikah. Postopek je potujevalen, pri Linhartu seveda nekoliko arhaičen, ko recimo Matiček razgalja nečedne namere barona Nale-tela nam, publiki, ki morda ni čisto seznanjena s pravico do prve noči ali pokvarjenostjo plemstva vizavi premetenosti plebsa, da ne rečemo uvidu in zmagi zdrave kmečke pameti. To je režija Nine Šorak z dramaturškim prispevkom Blaža Lukana ob okrajšanem in funkcionalno zgoščenem besedilu vzela kot uprizoritveno izhodišče; osebe namreč pogosto govorijo z rampe, tudi neposredni dueli se odvijajo potujeno, kar je sicer pogost režijski pristop pri Žigu Divjaku, le da ima tam ta potujitev bolj manife-stativno in deklarativno naravo in namen, recimo v njegovi uprizoritvi 6 o zapletu pri nastanitvi šestih mladoletnih beguncih v kranjskem dija-škem domu; tokrat gre bolj za mehčanje povedanega; že replike, izrečene v občinstvo in brez očesnega kontakta med akterji, so trde in neizprosne, neusmiljene in ostre, prepir drug mimo drugega pa jih ublaži. Režija Nine Šorak uokvirira dogajanje s pomočjo scenografije Branka Hojnika; uvodoma Konrad in njegova hči prižgeta lučke na maketah, ki potem s pomočjo kamer in projekcije – nisem ravno tehnološki ekspert in tudi kamere so bolj miniaturne – predstavljajo različne dogajalne prostore, zasliševalni prostor, kjer ustrahujejo pričo dogajanja, pa interier, ki ga še najbolj zaznamuje silhueta bančnega in "Iskrinega" stolpa na Trgu republike, torej v neposredni bližini centrov odločanja, parlamenta in vlade in urada predsednika oziroma predsednice republike. Same situacije so prikazane s pomočjo plastičnih figuric, kar deluje zafrkljivo, namesto čokatega Konrada recimo figurica s plastičnim odsevom, projicirana na horizont, ali pa za garažni rolo uporabijo kruhovnik/krušnik, posodo z narebrenim lesenim pokrovom za shranjevanje kruha, ali pa za plapolanje zastavic, da

bi bilo bolj slavnostno, uporabijo sušilec za lase. Predvsem pa se po koncu drame, po streljačini in Konradovem spoznanju, da je v sporu med pravico in močjo, kar je tipičen tragiški razplet, potegnil kratko, da je izgubil vse, ker je po vsem stremel in se pri tem ni oziral na sredstva in druge, pojavita Konrad in Flora in pogasita lučke na maketah; vse je bilo bolj pripoved, brez usodnih posledic, ta premeteni princip pristopa k besedilu pa je soroden tistemu, ki ga je pri uprizarjanju tragedije *Kasandra* Borisa A. Novaka tvorno in duhovito uporabil Dušan Jovanović; vsi, od Kasandre do njenih zoprnikov so lutke v rokah bogov, zato je vse skupaj lutkovno gledališke, v katerem nad akterji bdijo bogovi in vlečejo niti. Niti usode, niti njihovih ravnanj in hotenj.

Kljub tej uokvirjenosti in potujevanju je v igri kar nekaj intimnih prizorov, predvsem vidimo Konrada in Floro v prizorih, ko poskuša Konrad svoji naturi navkljub vzpostaviti ljubeč odnos s hčerko – Lotos Vincenc Šparovec in Črna Košir sta očarljiva v igri postavljanja prizorišč, tam se pokaže krhkost tajkunske narave. Tanja Dimitrievska nastopi v več vlogah, kot uradnica oziroma tajnica, ki onemogoča in z občutkom krivde brani Konrada pred soočenjem z ženo njegovega sodelavca in morda celo prijatelja, kot Konradova žena pa je kljub dolgoletni podrejenosti neverjetno odločna, ko je treba zaščititi sinove ali hčérine interese. Viktorija Bencik Emeršič je Marija, neumorno in hkrati nemočno se zavzema za pravico do razjasnitve moževne nesreče in njegovo politično rehabilitacijo, potem pa nastopi tudi kot zagnana Maša, ki poskuša razgaliti okoliščine materine nesreče; pri tem ni ovir za njeno neustrašnost in včasih komaj razumne načine, s katerimi se bori za resnico. Njena akcija poteka ob asistenci Konradovega pastorka in njenega fanta – uprizoritev se je odrekla namigovanju na emocionalni trikotnik mladih – ki ju Matic Lukšič in Ju Rajšp odigrata z vso potrebno čutečo upornostjo, slednji jih zaradi tega tudi dobi od neprizanesljivih zasliševalskih profesionalcev, in mladostno energično, tudi s pomisleki, ali je Mašina zgodba sploh verjetna in ne morda plod njene preganjavične domišljije. Konradove pomočnike, odvetnika Milošiča ter preiskovalca in policista, odigrata Gaber K. Trseglav in Gašper Jarni, prvi odvetnika kot zvijačno in potuhnjeno figuro, ki pa ne skriva svoje moči v senci še večje zverine, Konrada, drugi pa preiskovalca in policista odigra kot zvijačnega, pa tudi brutalnega zastopnika oblasti in njenih stranpoti.

In memoriam

Žiga Valetič
Manca Košir
(1948–2024)

Foto: Roman Šipić

Kakšen čudež je, da v nekem trenutku smo, potem pa nas ni več. Uau! To, da kratek čas obstajamo, sploh ne bi imelo smisla, če na koncu ne bi prav vsi odšli za vedno, saj bi bil vse skupaj en neskončen dolgčas in monotonija. Šele razumevanje neizprosne končnosti daje temu potovanju draž, nujo in pomembnost. Prav vse zunanje je tekom življenja na kocki, na nitki, dokler ta ne popusti, počí, se prereže. Takšne zasnove stvarnosti ni treba niti praznovati niti je obžalovati, lahko jo le osuplo občudujemo, občudujemo, občudujemo.

Je vse skupaj, kot pravijo Indijci, res iluzija, *maja*, in se v tem kratkem času, ko smo, odvija tudi nekaj *Več*, nekaj, kar je onkraj čutnih zaznav in celo onkraj tega, kar lahko ujame um? Ljubezen, vendar nedefinirana. Bit, okoli katere se vrtimo kot mačka okrog vrele kaše. Smisel, ampak ne logičen, pa tudi iracionalen ne. Definicije in besede, če jih imamo še tako radi, do tja ne sežejo.

S tabo, Manca, je bilo razmišljanje o presežnem in brezgrajnem vedno mogoče in samoumevno. In je mogoče še naprej. Filozofija – ljubezen do modrosti. Duhovnost – tipanje za tistim *Več*. Mistika – občutenje Neskončnega znotraj končnega, Trajnega znotraj začasnega, Večnega znotraj trenutnega. Odnosi – medčloveško v tisočerihi odtenkih. In navdih – narava in naravno. Na tisoče nas je vedelo, da nekatera bistvena vprašanja in odgovori v tvoji prisotnosti vzniknejo in oživijo vedno znova. Nisi pa bila le bitje

Foto: Taja Harris

idej in občutij, ampak predvsem oseba dejanj. Z medijskimi intervencijami, z neumornim širjenjem bralnega virusa, s poudarjanjem pomena radostnega staranja, z detabuizacijo smrti in navsezadnje s tem, ko si soustanovila in podprla vse ključne politične zelene stranke v slovenskem prostoru, si vedno znova prekinjala vsesplošni molk glede najbolj ključnih vprašanj bivanja. K bistvu te je vleklo tako v besedah kot v ravnanju.

Učila si nas, da je treba pisati čim bolj tako, kot bi povedali v pogovoru. Neposredno – kot mislimo in čutimo. V našem prostoru si bila praktična in tudi teoretična mati literarno-novinarskega žanra, ki mu rečemo intervju. Sedem knjig pisem, dopisovanja z zanimivimi ljudmi, ki so te fascinirali, je kritiške kroge nekoliko zaobšlo, ni pa obšlo bralk in bralcev iz vseh družbenih sfer. Pisma imajo v dobi družbenih omrežij pridih staromodnosti, vendar bolj poglobljene oblike besednega občevanja še nismo izumili, in ti si bila mojstrica v žanru epistol, višje pač ne gre. Neumorno in načrtno si nas spodbujala h komunikaciji, k pogovoru, k intenzivnim odnosom brez strahu in zadržanosti. In pri tem bila neverjetno artikulirana in dostopna. V trenutku si se prilagodila vsaki ravni pogovora, brez predsodkov do najvišjih in najnižjih med nami, saj ti za kvalificiranje človeških bitih nikoli ni bilo zares mar.

Na stotine knjig si kupila le z namenom, da jih podariš naprej. Na stotine literarnih večerov si povezovala, in ko si s svojimi pesmimi srčnicami prihajala na obisk v manjše in večje kraje po Sloveniji, si bila obiskovalkam in obiskovalcem, ki so te prišli poslušat, večja zvezda od filmskih div in rockerskih zvezd. Si moreš misliti – zaradi knjig! Redkokdo, če sploh kdo, je za bralno kulturo v zadnjega pol stoletja v teh krajih naredil več kot ti, in vendar te je marsikdo opazoval tudi s ščepcem nejevere, saj tradicionalnih razlik – tako kot med ljudmi – nisi delala niti med knjigami. Levo-desnih ločnic nisi presegala le z zeleno politično miselnostjo, ampak tudi s promocijo sleherne literature, kjer sta isti prostor zasedli umetnost in duhovnost. Modrostno leposlovje, če želiš. Vanj so te iniciirala besedila mističnih pesnic in pesnikov, ki si se jim pridružila s svojima zbirkama srčnic, druga pot do modrostnega leposlovja pa te je vodila prek ljudi, kot je bil tvoj duhovni prijatelj Marjan Rožanc, pisatelj in esejist, ki se je po bolezni tudi sam odprl duhovnemu in o njem razmišljal javno in literarno v času, ko je bilo vse duhovno in versko nemalokrat tabuizirano, omalovaževano in zasmehovano. Ampak na tej poti nisi vztrajala samo kot upornica temu specifičnemu vidiku prejšnjih časov, temveč tudi kot upornica kapitalistični dobi, ki nas po eni strani sooča s težnjami katolištva po duhovni dominanci, po drugi pa s težnjami materializma, ki želi obvladovati vse

vidike našega bivanja. Vsega tega se nisi samo zavedala, vse to si javno in odkrito izpričevala na vsakem koraku. S tem zavedanjem si živela med knjigami in ljudmi, za knjige in ljudi, literarne dogodke pa povezovala tako rekoč do svojih poslednjih moči.

Manca Brezgrajna, hvala ti za vse! Za podporo, za pesmi, za modrost in zaupanje. V resnici ni besed za to, kaj vse si bila in kaj počela, kaj vse si različnim ljudem pomenila, kje vse si v našem okolju premikala meje – to odkrivanje moramo šele opraviti. Preprosto ena največjih Slovenk.

Naj bom zdaj še nekoliko bolj oseben ... Skoraj dvajset let si bila vezni del moje male zbirke mistične poezije, v zadnjih šestih letih tudi kot avtorica. Prekrižarila sva Matkurjo po dolgem in počez in od tvoje zadnje zbirke so bile te poti vedno pospremljene z ganljivimi trenutki na robu solz. Solz hvaležnosti in prisotnosti. Umirala si tako rekoč v javnosti, iskala in vedno tudi našla pomirjenost s približevanjem konca, ki nikoli ni dokončen, in to je bilo tvoje poslednje kljubovanje. Komu, čemu, kdo bi to razumel? Imel sem srečo in čast, da sem vse to opazoval od strani, pa hkrati tako od blizu. Na teh dogodkih si se neznankam in neznancem odprla ne samo na odru, ampak tudi v drobnih osebnih stikih, čemu takšnemu v tem prostoru nisem bil nikoli priča. In čemu res si kljubovala? Našemu zanemarjanju resnične Svetlobe? Zakoreninjenemu čaščenju žalosti, trpljenja, nesreče? Čudnim predstavam o smrti in minljivosti, ki jih neguje družba? Celo tebe je skozi pesmi srčnice, ki so se ti porajale, ko te je nagovoril "Glas", ganil lasten odnos do sebe, do sveta in Brezgrajnosti. To je bila beseda, ki si jo tako rada uporabljala, zato si tudi danes zame lahko edino to – Brezgrajna. Spet z vsemi, katerih ime si nosila v srcu tako tekom njihovega življenja kot po tem, ko so telo pustili za sabo, ostal pa je Duh. Eden teh je bil tudi Marjan, ki si se mu poklonila vsako leto na Krasu. In tudi nas bo spremljal tvoj Duh in tudi tvoje ime bo odmevalo med zidovi naših duš, dokler ne bodo padli tudi ti in bodo naše kapljice, enako kot tvoja, za vedno kapnile nazaj v morje Večnosti. Hvala ti!